

ГОВОРОТ НА СЕЛОТО КУЛА – СЕРСКО

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ
L'INSTITUT DE LA LANGUE MACÉDONIENNE „KRSTE MISIRKOV“ – SKOPJE
Посебни изданија, кн. 38 • Éditions spéciales, livre 38

ВЕСЕЛИНКА ЛАБРОСКА

ГОВОРОТ НА СЕЛОТО КУЛА – СЕРСКО

**СКОПЈЕ
2003**

Рецензенти:

акад. Зузана Тополињска
д-р Билјана Маленко

Изданиево е финансирано од Министерството за култура
на Република Македонија

CIP – Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје
811.163.3'282.4(495.624)

ЛАБРОСКА, Веселинка

Говорот на селото Кула - Серско / Веселинка Лаброска. - Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003. - 145 стр. ; 24 см. - (Посебни изданија / Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Éditions spéciales / L'Institut de la language macédonienne "Krste Misirkov"; кн. 38)

Библиографија: стр. [139]-145

ISBN 9989-640-50-5

а) Македонски јазик - Дијалекти - Серес-Кула

COBISS.MK-ID 55802378

СОДРЖИНА

ВОВЕД	7
1. ФОНОЛОГИЈА	11
1.1. ВОКАЛЕН СИСТЕМ	11
1.1.1. Редуција на неакцентираниите вокали	12
<i>/e/</i>	12
<i>/o/</i>	13
<i>/a/</i>	13
<i>/ä/</i>	13
1.1.2. Дистрибуција на вокалите	14
1.1.3. Историски промени на вокалниот систем	15
ж	15
а	17
ъ	17
ь	18
ы	18
ѣ	19
<i>Вокално р /r/</i>	19
<i>Вокално л /l/</i>	20
1.1.4. Промени на вокалите	20
1.2. КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ	20
1.2.1. Дистрибуција на консонантите	21
1.2.2. Историски промени на консонантскиот систем	22
<i>*tj, *kr', *dj</i>	25
<i>*skj, *stj, *zgj, *zdj</i>	25
<i>*čr, *črě</i>	26
<i>/x/</i>	26
<i>/e/</i>	27
<i>/φ/</i>	27
1.2.3. Консонантски групи и измена на консонантите	28
1.2.4. Губење на консонантите	29
1.3. АКЦЕНТ	30
1.3.1. Двоен акцент	33
1.3.2. Акцентот кај именските зборови	34
1.3.3. Акцентот кај глаголите	36
2. МОРФОЛОГИЈА	39
2.1. ИМЕНКИ	39
2.1.1. Граматички категории кај именките	39
2.2. ЗАМЕНКИ	44
2.2.1. Лични заменки	44
2.2.2. Лично-предметни заменки	46
2.2.3. Показни заменки	47

2.3. ПРИДАВКИ	47
2.3.1. Граматички категории кај придавките	47
2.3.2. Морфонолошки појави	48
2.3.3. Заменски и бројни придавки	49
2.4. БРОЕВИ	50
2.5. ПРИЛОЗИ	52
2.6. ПРЕДЛОЗИ	53
2.7. ГЛАГОЛИ	54
2.7.1. Граматички категории кај глаголите	54
2.7.1.1. Вид	54
2.7.1.2. Време	56
2.7.1.2.1. Сегашно време	56
2.7.1.2.2. Минато определено несвршено време	58
2.7.1.2.3. Минато определено свршено време	59
2.7.1.2.4. Минато неопределено време	61
2.7.1.2.5. Предминато време	62
2.7.1.2.6. Има-конструкции и сум-конструкции	63
2.7.1.2.7. Идно време	65
2.7.1.2.8. Минато идно време	65
2.7.1.3. Начин	66
2.7.1.3.1. Заповеден начин	66
2.7.1.3.2. Прекажаност	67
2.7.1.4. Залоџ	68
2.7.2. Именски форми на глаголот	68
2.7.2.1. Глаголска л-форма	68
2.7.2.2. Глаголска придавка	69
2.7.2.3. Глаголски прилог	70
2.7.2.4. Глаголска именка	70
3. СИНТАКСА	71
3.1. РЕДОТ НА ЗБОРОВИТЕ	72
3.2. КОНГРУЕНЦИЈА	74
3.3. ОСОБЕНОСТИ НА ОБЈЕКТОТ	75
3.4. ПОВТОРУВАЊЕ НА ДЕЛОВИ НА РЕЧЕНИЦАТА	79
3.5. ИСПУШТАЊЕ НА ДЕЛОВИ НА РЕЧЕНИЦАТА	80
3.6. ПРАШАЛНИ ИСКАЗИ	81
3.7. ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕГАЦИЈАТА	82
3.8. ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПОСВОЈНОСТА	84
3.9. СЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ	86
3.9.1. Приредени реченици	86
3.9.2. Подредени реченици	88
4. ЛЕКСИКА И ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ	93
4.1. ЛЕКСИКА	93
4.1.1. Карактеристични лексеми според тематски групи	93
4.1.2. Зборообразувачки и семантички дијалектизми и архаизми	97
4.1.3. Туѓи зборови	98
4.1. ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ	99
4.2.1. Краток осврт на зборообразувањето кај именките	99
4.2.1. Краток осврт на зборообразувањето кај придавките	101
5. ЗАКЛУЧОК	103
6. ТЕКСТОВИ	107
ЛИТЕРАТУРА	139

ВОВЕД

Селото Кула, чијшто говор е предмет на обработка на овој труд, се наоѓа северозападно од градот Серез, во југоисточниот дел на географска Македонија. Денес селото се наоѓа во државните граници на Република Грција и брои околу 400 куќи. Расположено е во долината на реката Струма на околу седумнаесет километри оддалеченост од неа. Низ селото поминува автопат што ги поврзува градовите Серез и Демир Хисар, а железничката пруга којашто ја поврзува Грција со Бугарија е оддалечена околу 5 километри од Кула и поминува низ соседното село Просеник.

Селото се дели на Горно и Долно Маало. На горниот крај на селото се наоѓа мал рид којшто жителите на Кула го нарекуваат Лејл'ата. Овој рид е обраснат со борова шума и има изворска вода, па мештаните го користат за излети и прошетки. На ридот, два километра подалеку од селото, се наоѓа манастир каде што на Крстовден, на 27 септември секоја година се одржува панаѓур на којшто доаѓаат гости од сите околни села. Во селото има основно училиште (до шесто одделение) на грчки јазик и има две цркви, стара, којашто е веќе во голем дел разрушена и не се користи, и нова, којашто носи исто име како и старата, Свети Димитрија, но е подигната на друго место.

Селото Кула, според кажувањата на информаторите, е старо околу седумстотини години. Името го добило најверојатно според некоја стара населба што постоела тука уште во византискиот период. И грчкиот назив Παλιόκαστρον го следи македонскиот топоним, па во буквален превод значи „Стара кула“. Во „Атлас на населените места во Егејска Македонија“ од Тодор Симовски, селото Кула е означено како „Кула – Палеокастрон Παλαιόκαστρον, с.о., Серска околија (23° 25' x 41° 10'), 621 (Симовски 1997: 44).

Селото Кула во времето на Турската Империја спаѓало во Серската каза. Кон крајот на деветнаесетиот век, според податоците од статистиката на Васил К'нчов, броело 85 куќи, односно 510 жители, исклучиво христијани (К'нчов 1970: 476-481). За време на Првата светска војна фронтот поминувал низ самото село, па во 1916 година селото било запалено. До дваесетите години на овој век селото Кула било населено само со Македонци. По грчко-турските војни во 1920-1921 година во Кула почнале да се доселуваат Грци од Кавказ коишто мештаните ги нарекувале Кавкази. Македонското население од тој период наваму неколку пати било принудено да се иселува во Бугарија и во Македонија и неговата бројност до денес е значително намалена.

Населението во Кула се занимава претежно со земјоделство и со сточарство. Благата средоземна клима како и погодните услови за наводнување со канали од реката Струма придонесуваат кулското поле да има богат род. Во минатото основни земјоделски култури биле памукот, пченицата и афионот. Денес најмногу се застапени пченицата и пченката и разни зеленчукови култури. Најблиски села со коишто жителите на Кула одржуваат контакт се: Савек, Мелничец, Просеник, Календра и Киприја. Во селото Киприја има фабрика за преработка на зеленчук каде што се врши откуп на производите од Кула и од околните села. Жителите на Кула трговски и културно гравитираат и кон Серес и кон Демир Хисар.

Денес најголемиот дел од населението комуницира на грчки јазик, но постарите сè уште добро го зборуваат македонскиот јазик, па и го употребуваат, но само во кругот на семејството.

Говорот на селото Кула, според класификацијата на Б. Видоески, спаѓа во серскиот говор којшто ја опфаќа областа по долината на реката Струма јужно од Бутковското Езеро и југозападните огранци на планината Али Ботуш (Видоески 1994: 37). Со своите карактеристики кулскиот говор е типичен претставник на ова говорно подрачје.

Во овој труд правиме анализа на говорот на селото Кула во согласност со современите методи и принципи на обработка на дијалектен материјал. Анализата на говорот се состои од: опис на современата состојба на гласовниот систем, осврт на историскиот развој на гласовите, преглед на состојбата на акцентот, разгледување на граматичките категории на сите зборовни групи, анализа на синтаксичкиот систем и краток осврт на лексиката и зборообразувањето. На крајот се приложени текстови од селото Кула.

Материјалот што е предмет на обработка на овој труд е собран според „Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас“ (Видоески 2000). Информатори беа Коста и Георгија Алтанџиеви, доселеници од селото Кула, коишто во периодот додека се собираше материјалот живеела во Чардак, Скопска Црна Гора. Денес, за жал, и двајцата се починати.

Коста Алтанџиев е роден во Кула во 1921 година. Завршил основно образование (шесто одделение) во Кула на грчки јазик. Во Кула живеел до 1945 година, потоа пребегал во Бугарија, а од 1949 година се доселува во Македонија.

Георгија Алтанџиева е родена во 1921 година во Кула, каде што го завршила основно образование на грчки јазик. До декември 1953 година живеела во Кула, а потоа дошла во Македонија, во Скопје.

На членовите на семејството Алтанџиеви им изразуваме голема благодарност за богатството на информации што ни го дадоа баба Гица и дедо Коста. Без нивното гостопримство и срдечноста со којашто не пречекуваа во текот на повеќето месеци додека го забележувавме дијалектниот материјал овој труд немаше да постои, а кулскиот говор ќе исчезнеше заедно со нивното заминување. Вака не само говорот, туку и нивните песни и приказни, расказани со многу дух и со народна мудрост, ќе продолжат да живеат на страниците на оваа книга и ќе бидат уште еден сведок за животот и историјата на македонското население во Егејска Македонија.

Му се заблагодаруваме и на Велик Кичуков, исто така од селото Кула (денес живее во Струмица), од кого што запишавме повеќе приказни дадени на крајот на овој труд.

Освен теренскиот материјал, при обработката на темата ги користевме и лингвистичките трудови што обработуваат материја од овој крај. Притоа, ќе истакнеме дека за говорот на селото Кула и за Серскиот говор во целост малку е пишувано.

За еден говор од Серско има пишувано Божидар Видоески во трудовите: 1. „Секавец (Λιβαδοχώριον; ОЛА 113)“, *Fonološki opisi*, Sarajevo 1981, 811-816, и 2. „Говорот на село Секавец (диј. С'а-кавиц, гр. Λιβαδοχώριον), Серско“, *Прилози на МАНУ*, Одделение за лингвистика и литературна наука, XV, 1, Скопје 1990.

Серско-драмските говори се обработени во трудовите на Јордан Н. Иванов: 1. *Български диалектен атлас. Български говори*

од Егейска Македонија, т. 1. Сјарско, Драмско, Валовицко и Зиљховско, Софија 1972 и 2. Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сјарско, Софија 1977.

Текстови од Серско има во книгата издадена од Петар А. Лавров и Јиржи Поливка: *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, Praha 1932.

При анализата на говорот на селото Кула ги користевме уште и теренските материјали од селото Савек (собрани од Коста Пеев) и од селото Календра (собрани од Марика Влахова) коишто, како соседни говори на кулскиот говор, беа од голема корист за доуточнување и за проверка на одредени карактеристики.

Серското говорно подрачје на коешто припаѓа говорот на селото Кула, според рефлексите на старите ж и њ може да се подели на два говора: струмски или *a*-говор и белички или *ǎ*-говор (Иванов 1977: 38). Кулскиот говор со рефлексот *ǎ* за ж и за њ спаѓа во беличкиот говор.

Бидејќи обработуваме говор што се наоѓа надвор од границите на македонската држава и кој бил во голема мера подложен на влијанија од соседните балкански јазици, нашата цел е со описот на карактеристиките на овој говор да се придонесе кон расветлување на повеќе процеси и појави на македонската дијалектна територија, како на дијахрониски така и на синхрониски план.

Темата на овој труд беше избрана во консултации со акад. Божидар Видоески и со менторот проф. д-р Коста Пеев. Бидејќи селото Кула е еден од пунктовите кои се работат на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас*, според сугестиите на акад. Божидар Видоески, основач и раководител на овој Проект, целокупниот ексцерпиран материјал од селото Кула е внесен во овој труд и распореден според соодветните проблемски прашања што може да ги илустрира даден збор или збороформа. Со ваквата постапка обезбедивме прегледност и пристапност на материјалот од ова село, со што може полесно да се користи во различните фази на работа на самиот проект *Македонски дијалектѝен аѝлас*.

1. ФОНОЛОГИЈА

1.1. ВОКАЛЕН СИСТЕМ

Вокалниот систем на говорот на селото Кула се состои од следниве фонеме:

<i>и</i>		<i>у</i>
	<i>ǎ</i>	
<i>е</i>		<i>о</i>
	<i>а</i>	

Како што се гледа, за разлика од литературниот јазик, овој говор познава уште еден вокал, а тоа е вокалот од среден ред /ǎ/. Со тоа е добиен шесточлен вокален систем којшто е карактеристичен не само за кулскиот говор и не само за југоисточните македонски говори, туку за едно пошироко дијалектно подрачје во коешто спаѓаат сите северни дијалекти, сите источни и јужни говори и неколку говори на западната јазична периферија (Видоески 1978: 81), со таа разлика што потеклото и дистрибуцијата на вокалот /ǎ/ во овие различни дијалекти е различен. Во југоисточните говори конкретно, а следствено и во говорот на селото Кула, вокалот /ǎ/ се јавува како рефлекс на повеќе гласови од нашиот стар јазик (в. 1.3.), се јавува во турските заемки на местото на „темниот“ вокал /*ı*/, а неговиот неакцентиран алофон [ǎ] се поклопува со неакцентираното [a], а во некои случаи и со неакцентираното [e]. Сето тоа придонесува овој вокал да има поширока дистрибуција во југоисточните македонски дијалекти отколку во другите дијалекти што го познаваат /ǎ/ во својот вокален систем (Видоески 1981/82: 100).

1.1.1. РЕДУКЦИЈА НА НЕАКЦЕНТИРАНИТЕ ВОКАЛИ

Како специфичност на источните македонски говори, особено на југоисточните говори, се јавува редукцијата на неакцентираниите вокали, којашто е последица на динамичниот акцент (Конески 1978: 17).

Комплетниот вокален систем во кулскиот говор се реализира само во акцентирани слогови, додека во неакцентираниите слогови има редукција на невисоките вокали при што нивниот изговор главно се менува во правец на соодветните високи корелати. Осврнувајќи се на редукцијата, ќе ги разгледаме посебно сите вокали што подлежат на неа.

/e/

Вокалот од среден ред /e/ во неакцентирана позиција го менува изговорот во два правци – кон /u/ и кон /ǎ/. При првиот вид редукција се јавуваат два алофона [ɛ] и [u] (со извршена неутрализација со неакцентираниот алофон на /u/). Примери: *биџе'ница, вер-вер'ница, водџе'ница, дибел, жне'ачка, изик', лас'иџе'ѓирка, нив'ас'иџа, џим'ел, џиџи'џи(j)а* (предакцентска позиција); *бр'адиче/бр'адичи, др'умчи, за'ешко, ја'џне'шко, ко'калчи, ко'џили, ко'џичи, ку'чишки, џили, џилишко, сир'ачи, с'џрци, џи'ами, убр'ашчи, шк'емби; ја'дење/ја'дини, ко'рнење/ко'рнини, ко'сене, сир'ене, с'новење, џи'ење; вок. Вас'илки, Ко'с'ија'динки, Лички, С'џор'јанки* (постакцентска позиција). При вториот вид редукција којшто е условен најчесто од карактерот на следната согласка, на местото на неакцентираното /e/ имаме алофон [a] којшто се неутрализира со алофонот на /ǎ/ и на /a/ во неакцентирана позиција. Редукцијата на неакцентираното /e/ во [a] е карактеристична за целата територија на серско-драмските говори (Иванов 1977: 107), а во материјалот од Кула се сретнува во многу примери пред сонантите /n/, /r/ и /l/, но и пред консонантот /ɟ/ во суфиксот *-еџ*. Примери: *аран, болан, в'а'џл'ан, џлидан, џребан, џро-зан, изм'ош'иџан, ја'сан, ко'ран, креман, нам'ур'иџан, неван, ове'зан, џл'аман, џов'џоран, р'из'џаши'џан; би'шанце, д'а'џишанце, ја'џанце, ја'ранце, ма'чанце, џр'асанце* (пред сонантот /n/), *вечар, џибар, џуши'џар* (пред сонантот /r/), *к'исал, кисал'ина, н'осал, џе'џал* (пред сонантот /l/), *млад'о'џе'нџи, џилаџи, џока'з'илаџи, џревал'аџи* (пред консонантот /ɟ/). Треба да се нагласи дека, слично како и во говорот на Секавец (Видоески 1991: 43), и во кулскиот говор може да се

слушне варирање на изговорот на неакцентирано /e/ некогаш во правец на [ɛ] и [u], а некогаш во правец на [a], што зависи од брзината на зборувањето, од позицијата на акцентот во збороформата, од карактерот на слогот, како и од карактерот на следната согласка, па така се слуша *й̄арг'овец/й̄арг'овци*, но *й̄арг'овец/й̄арг'овицо*.

/o/

Вокалот /o/ во неакцентирана позиција во кулскиот говор поминува во [ɔ] -> [y]. Притоа се забележуваат различни степени на затвореност на овој вокал, сè до потполна неутрализација со неакцентираниот алофон на /y/. Примери: *бржур*, *брсил'ок*, *џриџ'ач*, *џроздик/џруздик*, *џоде'ник*, *џодинц/џудина*, *кул'ано*, *кој'ишо*, *обрас*, *убр'ишчи*, *овес*, *омош*, *орг'овин*, *ојкр'идих*, *й̄онед'алнак*, *й̄ошоло*, *чобин*, *чов'аче* (предакцентска позиција); *ба'иро*, *венч'ило*, *вреџ'ено*, *д'идо*, *жалос*, *из'ик'о/из'ик'у*, *ко'нош*, *лак'ош*, *лице'иш*, *мл'ико*, *м'озук*, *м'оркоф*, *но'крош*, *й̄л'ишо*, *р'идос*, *р'еброш*, *седло*, *село*, *с'ишо*, *с'ици'ало*, *й̄арк'ило*, *уо*, *чело*, *чичко*, вокативните форми *Ано*, *Бис'еро*, *Гицо*, *Кос'иц'дино*, *Зл'ишо* (постакцентска позиција); сп. и алтернации: *д'арво* – *дарво'ишо*, *кр'ило* – *крило'ишо*, *лак'но* – *лак'но'ишо/лак'но'иш*, *око* – *око'ишо*.

/a/

Вокалот /a/ во неакцентирана позиција поминува во [a] и со тоа се изедначува во изговорот со алофонот на неакцентираното /ǎ/. Оваа редукција е од нешто послаб карактер отколку кај /e/ и /o/, а се врши во сите позиции на збороформите, следствено и во финална позиција во флексивните морфеме. Примери: *'илка*, *биба*, *биба'ица*, *ба'јачка*, *бак'ар*, *бач'ило*, *бацан'ик*, *варш'ачка*, *в'икам*, *в'икнах*, *џрозна*, *ж'ена*, *жен'ица*, *жл'јчка*, *жне'ачка*, *забр'ица*, *заг'раден*, *сирка*, *јибалка*, *јика*, *кал'и'ица*, *ка'иинка*, *каш'ликаф*, *кр'асицаф*, *кр'ила*, *крил'ица*, *кукав'ица*, *куй'ува*, *лас'иџ'арка*, *маж'арина*, *нал'биш'ница*, *најр'ишва*, *й̄адав'ица*, *й̄изува*, *й̄ал'иц'ал'они*, *й̄ајар'ица*, *й̄аји'лиц'ан*, *й̄лан'инка*, *с'анка*, *сийан'ица*, *й̄ујан'ица*, *ш'ел'вари*.

/ǎ/

Средниот вокал /ǎ/ во неакцентирана позиција исто така го менува изговорот, но не во правец на повисок, туку на понизок корелат [a], така што може да се рече дека во неакцентирана пози-

ција изговорот на /ä/ и /a/ се изедначува во едно затворено [a]. Примери: *žaz'er', žasar'ok, dažd'o* (: d'äi), *dažd'ovница, zab'o* (: z'äi), *ka-d'e'l'ka, maž'išii'a, maž'o* (: m'äi), *račii'a* (: r'äka), *račička, račičf, skai'i'a, s'ii'ialo, i'äi'leka, i'äi'ok'is, i'äi'ni'ia*. Ваквата обратна редуција на вокалот /ä/ во неакцентирана позиција е карактеристична за целата територија на серско-драмските говори (Иванов 1977: 113).

Од досега кажаново може да се констатира дека имаме различни степени на редуција кај вокалите во кулскиот говор. Колкава ќе биде редуцијата на еден вокал во даден збор зависи од брзината на зборувањето. Во различни ситуации имаме различен изговор на ист збор (на пример: *ji'de'ne* и *ji'dini*, *lakn'o'io* и *lakn'o-i'u*). Важно е да се истакне и тоа дека кај редуцијата во кулскиот говор немаме пречки од морфолошки карактер како што е тоа случај во некои источни македонски говори, на пример во дојранскиот (Пеев 1979: 11) и во воденскиот говор (Думев 1943: 69), туку редуција може да се врши во сите позиции на зборот без разлика дали се работи за вокал како показател на некоја граматичка категорија или не. Од друга страна, пак, квантитативниот степен на редуција не е толку силен за да имаме елизија на неакцентирани-те вокали како што е случајот во долновардарските говори (Пеев 1987: 73). Серските говори во целост (сп. Иванов 1977: 90; Видоевски 1991: 44), а во нив спаѓа и говорот на селото Кула, се одликуваат со помал обем на елизија. Еве неколку примери за елизија: *Тур-л'ини'u* (назив на нива од именката *i'ur'lin* 'лилјак'), *дн'еска, земме, č'inii'a* (< *č'inai'i'a*), *n-on'o'a* (на границата меѓу предлог и именски збор).

1.1.2. ДИСТРИБУЦИЈА НА ВОКАЛИТЕ

Осврнувајќи се на дистрибуцијата на вокалите во кулскиот говор, ќе кажеме дека имаме ограничувања само кај вокалот /ä/ кој не може да се јави во иницијална и во финална позиција. Овој вокал во група со сонантот /r/ секогаш доаѓа зад сонантот ако се работи за иницијална позиција. Примери: *rač'eii'nik, r'äžan, r'äi, r'äžda, račičvi'ia*. Групата /rä/ е честа и кај еднословните зборови: *br'äs* (покрај *b'ärc*), *žr'äi, kr'äs, i'r'äs*. Во повеќесловните зборови, пак, доминира групата /är/: *d'ärvo, i'äršii'cn, s'ärna, s'ärци, i'ärnka*.

Ограничувања во поглед на дистрибуцијата на вокалот /ǎ/ има и во секвенците со сонантот /л/. Така, во лексеми каде што зад /л/ доаѓаат две или повеќе согласки најчесто се јавува групата /лǎ/: *жлǎчка, млǎзнџица, слǎнџе, слǎнџоџлџеи*. Во другите случаи ја сретнуваме главно групата /ǎл/: *бǎлџа, Бǎлџиран, вǎлџа, валџица, дǎлџи* (покрај *длǎџи*), *јибалџа, кǎлк, сǎлџа*.

Другите вокали можат да се јават во сите позиции во зборот без ограничувања: *'инџ'џл, ѝр'џзник, џǎркџа; 'енџар, мл'екџар, 'еџе; 'изџор, в'ир, џǎрми; 'оџа, д'ол, ј'асно; 'уџара, р'уч'ок, бурџи(ј)џа, м'лоџу, к'олџу*.

Секвенци од вокали што ги забележавме во говорот на селото Кула се следниве: *laal, зџиџиџи, н'ајџаџа* (во трето лице множина кај минатото определено време, зашто гласот *x* од наставката многу често се губи), *оџиџа, џиџиџа; leal жџеџаџа, н'еџа, с'еџа, см'еџане; luaл змиџарџаџа, миџалџаџа, џусџиџа, скаџиџиџа, џаџаџаџиџа, н'иџа, в'иџа, оџиџа, џиџа* (вокалната секвенца *luaл* кај именките во другите дијалекти обично се раздвојува со глајдот /j/); *loal дџоџеџс'оџа, оџн'оџа, џиџоџа; luл муџаџбџеџиџи; lauл зџбр'џиџаџа, к'џиџи (← каџиџи), најџр'џиџаџа расџр'џиџаџа* (главно кај несвршените глаголи добиени со суфиксот *-иџа*); *leul с'џир; liul араџиџи, балџиџиџи, засџиџи, чиџи; loul двџриџаџа, д'оџи (← доџдиџи), к'оџи, м'оџи, н'џкџри н'џкџри, џоџи; luл ч'уџи; loл к'џар, нџ'одџал, џџр'џар, фџараџон; loл виџоџл'џиџиџи, џџрлџеџиџо, еџдиџиџо, иџдиџоџиџа; loл џиџоџо; lael зџбр'џиџеџнџо, зџнџиџеџиџо, оџсџиџаџе; leel живџеџел, иџеџеџе; liel двџверџиџе, џиџриџеџе; loel џоџеџни, м'оџе, н'џкџоџе, с'џкџоџе; luл д'уџе; lauл биџу-биџу, каџурџо*.

1.1.3. ИСТОРИСКИ ПРОМЕНИ НА ВОКАЛНИОТ СИСТЕМ

ж

На местото на старата носовка од заден ред **ж** во коренските слогови во кулскиот говор имаме рефлекс /ǎ/ со алофон [a] во неакцентирана позиција. Примери: *вǎџлџен, вǎџдиџа, вǎџи, вǎџџл, вǎџџрк, џǎџба, џџз'ер', џџз'ер'о, џџз'ичџи, џџлǎџи, џǎрџди (← џџрǎџди), џџса-р'џк, џџсеџнџиџа, џǎџсџа, џǎџскиџо, џǎџсџиџа, далџбок (← длǎџбок), далџбоџа, далџбоџџо, далџбоџџина, зǎџи – зџбо, зǎџиџа, зǎџл'о, каџде, каџдел'кџа, кǎџдрџаџа, кǎџдри, кǎџкџл, кǎџџин'о зǎџи, кǎџиџиџа, мǎџнџдрџо* (со запазен назализам), *мǎџкџа, мǎџиџна, мǎџи, мџџџиџиџиџа, џџрџиџи (← џџрǎџиџи), џџиџи, џџаџиџеџкџа, џџаџиџник, рǎџка, рџџаџџф, рџџаџџиџа, рǎџџџа, рџџаџџџа, рџџоџџа,*

p'ābi, p'āi, s'ābōiī, s'āiī, s'ādiā, s'āk, sk'āi, sk'āiī, s'īq'āi'alo, iī'āiān, iī'āiān'ciā и лексемите *iī'r'āmbō/iī'ārmbō* и *iī'r'oniī* со запазен назализам. Исклучок од овој рефлекс имаме во лексемата *iī'eek, iī'eeci* и изведените од неа *iī'eeci* и *iī'ej'iniā*, каде што се работи за случај на замена на ж со љ. Ваква замена сретнуваме и кај прилогот *n'eīīre (в'н'eīīre, ф'н'eīīre)* (добиеен од *в'н'ж'трь* → *в'н'л'трь*) којшто во ваков облик се сретнува на една поширока територија на југоисточните говори (Видоески 1992: 15). Во лексемите *o'oiī* и *e'noč* имаме рефлекс /o/ за носовката ж. Во лексемата *o'oiī* вокалот /o/ е добиен како резултат на лабијализација под влијание на /m/, а лексемата *e'noč* во таков облик е примена веројатно од соседните драмски говори каде што рефлексот /o/ за ж е регуларен (Иванов 1977: 63). Лексемите *b'ubrek, ėn'usan, n'uzda, o'r'uz'e* претставуваат стари дублетни форми.

Рефлексот /ǎ/ за носовката од заден ред во коренските морфеми е карактеристичен и за селата Секавец (Видоески 1991: 46), Савек и Календра.

Гласот /a/, што е карактеристичен како рефлекс на ж во суфиксалните слогови за најголемиот дел од македонските дијалекти (Конески 1982: 46), се сретнува и во кулскиот говор со тоа што овде поради редуцијата кога не е под акцент го има неговиот алофон [a]. Примери за рефлексот на ж во глаголските форми за прво лице еднина презент: *b'era(m), ė'l'eda(m), ė'r'iza(m), v'r'iīīam, d'a-da(m), d'ār'ža(m), j'v'ikam, n'a'oda(m), sl'uīam, f'aīīīam*. Примери за рефлексот на ж во глаголските форми за трето лице множина презент: *b'er'īī, ė'l'edaīī, ė'r'izaīī, v'r'iīīq'āiī, da'd'īī, d'ar'žaiī, j'v'akaiī, n'a'odaīī, sl'uīaiī, f'aīīīq'āiī*. Трето лице множина презент од помошниот глагол сум гласи *sa*. Во трето лице множина аорист и имперфект како и во суфиксот -нж исто така имаме рефлекс /a/: Примери: *vid'ixa, didaxa, zab'r'ijaxa, is'i'ečaxa, f'āiī'ixaxa; b'axa, ė'l'edačaxa, ė'r'izačaxa, d'ar'žaxa, i'e'čexa; v'iknal, l'eėnal, min'il, iī'idnal*.

Така наречениот секундарен ер во коренските слогови има ист рефлекс како носовката од заден ред ж, а таква е впрочем ситуацијата и во повеќето македонски говори (Конески 1982: 38). Затоа кон примерите за рефлексот на ж ќе ги приклучиме и овие примери: *izl'ājci, l'ajci, l'ajcič, l'ajciī, l'ajcičkca, m'āėlca, m'āėlif, m'āėlici, n'āq'āf'īī, o'samni*.

А

Носовката од преден ред **А** има рефлекс */e/* во сите позиции во кулскиот говор, а овој рефлекс е карактеристичен и за другите говори од серската област (Иванов 1977: 65). Примери: *z̄r'eda*, *z̄r'edi*, *z̄r'vedo*, *d'veŕeŕi*, *d'eseŕi*, *'end̄ar* (со запазен назализам), *žeŕ'eŕi*, *zeŕi*, *zeŕ'oŕci*, *doz̄azeŕi*, *ezi:k'//iz̄i:k'*, *iz̄i:ci*, *ičum'en*, *ičum'enka*, *zi'ek*, *m'eso*, *ož̄led̄ilo*, *i'eŕi*, *i'eŕi:ca*, *i'eŕi:ok*, *reŕi* – *r'ed̄ovi* – *r'ed̄oveŕeŕo*, *ŕreŕi* (стсл. въ радъ), *č'ed̄o*, *br̄aiŕuč'eŕi*. Во лексемата *n'eŕeŕe* (*vn'eŕeŕe/ŕn'eŕeŕe*) појавата на рефлексот на **А** е резултат на стара замена на **Ж** со **А**.

Остатоци од назализмот во говорот на селото Кула имаме во следниве лексеми: *m̄'and̄ro* (стсл. мждръ), која се употребува во изреката *Седи м̄'and̄ro да-не-ѿе ѿсин'а*; *iŕ'amb̄o/iŕ'amb̄o* (стсл. трѣба), *iŕ'on̄i*, *iŕ'on̄d̄ovi* (стсл. трждъ) и *'end̄ar* (стсл. ѿдръ).

Ъ

Како рефлекс на **ъ** во кулскиот говор во коренските слогови се јавува вокалот */ǎ/* со алофонот [ǎ] во неакцентирана позиција. Примери: *bǎs*, *bǎčva*, *bǎčviŕiŕi*, *vǎnka*, *vǎŕi:ka*, *dǎno*, *dǎska*, *dǎŕi:ci*, *dǎŕi*, *dažd̄el'if*, *dažd̄'ovni:ca*, *zǎlva*, *zǎlvička*, *kǎsno*, *mǎf/mǎx*, *sǎn*. Ваков рефлекс за големиот ер имаме и во говорот на Секавец (Видоески 1991: 45), како и во говорите на селата Савек и Календра кои исто така спаѓаат во серската говорна област.

Во суфиксот -ѿкъ големиот ер се рефлектирал во */o/* кога е под акцент, односно во [o] или [y] кога не е под акцент: *v'eŕi:ok*, *vǎŕi:ok*, *m'oz'ok* (*m'ozuk*), *n'isok*, *iŕ'isok*, *i'eŕi:ok*, *iŕi:ž'ok*, *iŕ'enok/iŕ'enuk*, *č'eŕi:vǎŕi:ok*. Во членската морфема за машки род -o (← *oiŕi*), **ъ** се рефлектирал во */o/* односно во неакцентирано [o] или [y]: *du:di:ko*, *zǎl'ob̄o*, *iz̄i:k'o*, *kǎŕsi:ŕo*, *m'ozok'o*, *no:s'o*, *ob̄ri:zo*, *iŕ'i:ŕo/iŕ'i:ŕu*.

Кај придавките од машки род во членската морфема освен */o/* може да се слушне и рефлекс */ɔ/*: *ŕi:ŕb̄ivi:ca*, *k'oŕavi:ca*, *z̄r'ozni:ca*. Ваков рефлекс за **ъ** во членската морфема среќаваме во соседниот драмски говор (Видоески 1992: 13).

Во предлогот *so* за големиот ер ги имаме рефлексите */o/* и */ǎ/* односно неакцентираните алофони [o] и [ǎ]: *so:s-čomak*, *sas-dǎŕvo*, *sas-čov'iko*. Во предлогот *vo* за **ъ** ги имаме рефлексите */ǎ/*, со неакцентираните алофони [ǎ] и [y] кое е редуцирано од */o/* (Видоески 1999: 27), па така овој предлог се јавува во следниве облици: *va:f*, *a:f*, *u:f* и *y*: *va:f-ŕlan'ni:ca*, *a:f-d'ui:ka*, *u:f-m'ečka*, *du:ŕi:ca*, *u-seloŕo*.

Во префикси за њ го среќаваме рефлексот /o/ со неакцентираниот алофон /o/: *срб'ерџа, срб'лекува, србува*.

Овде ќе ги дадеме и рефлексите на секундарниот ер во суфиксите.

Пред сонантот /l/ за секундарниот ер имаме рефлекс /ä/, односно [a] кога не е под акцент. Примери: *иш'ойал, исй'екал, р'екал, ср'ижал, иср'ижал, иш'ечал, фл'аџал*.

Рефлексот /ä/ (односно [a] со редукција во неакцентирана позиција) се јавува и во позицијата пред сонантот /r/. Примери: *бис-ишар, в'аишар, в'аишарчи, џабар, џабарчи, иишар, м'окар*.

Пред сонантот /m/ во кулскиот говор исто така имаме рефлекс /ä/ односно [a] со редукција. Примери: *осам, ос'амдесе, седам, сед'амдесе, с'ам* (формата на глаголот сум во прво лице еднина сегашно време).

Пред сонантот /n/ како рефлекс за секундарниот ер се јавува /u/ односно [a] во позиција на крајот на зборот, најверојатно по аналогија на бројните примери со [a] во крајниот слог. Примери: *оџан, оџини, оџин'еиш*.

ь

Во говорот на селото Кула како рефлекс за малиот ер во сите позиции се јавува /e/ кое, ако не е под акцент, се редуцира во [e], [u] или во [a]. Примери: *Велиџд'ан', ден', ден'ови, л'ен, л'енџо, овес, осй'ен, оц'еи, иш'еиал – иш'еиели, свеш'еи, се-разден'ува, сиџа, се-сй'емни, иш'емница, иш'ем'ан ден', иш'енко; болан, в'алнең, џладан, зла-ишан; марй'овац, ил'ац; бр'ашеңце, јаџаңце*. Како што може да се забележи од примерите, и во старите суфикси -ънъ и -ъць имаме рефлекс /e/, но најчесто тој се редуцира во [a]. Рефлексот /e/ за малиот ер е карактеристичен за целиот серски дијалект со мали исклучоци во неколку пункта (Иванов 1977: 71).

ы

Рефлексот на ы во говорот на селото Кула се совпаѓа со рефлексот на овој глас на најголемиот дел од македонската јазична територија, а тоа е вокалот од преден ред /u/ (Конески 1982: 44). Примери: *бил, м'ишка, мшй'ица, р'иба, р'ишчи, с'ин, с'инко, син'ови, иш, иш'кџа*.

Ћ

Во говорот на селото Кула како рефлекс на Ћ во акцентирани слогови, без разлика на природата на следниот глас или слог, се јавува вокалот /'a/ кој го смекнува претходниот консонант, додека во неакцентирана позиција имаме рефлекс /e/ што не се разликува од етимолошкото /e/. Примери за рефлексот на Ћ во акцентирана позиција: б'ал – б'али, б'ала(м) – б'алаџи, б'алка, б'ах – б'аше, бр'ак – бр'агове, бр'ас – бр'асигове, в'ара, в'ашка, вл'ава/фл'ава, фл'ази, вр'аме, џн'издо, џол'ам, џр'ах, д'идо, д'иџе, дв'а, дв'асиџа, др'ан, др'анка, жил'азо, жр'абџе, зв'издо, зв'ар, изл'ава, изл'ази, кл'ашиџи, кол'ано, л'аџ – л'абгове – л'абговеџо, л'аџе, л'ак, л'аџо, л'ашка, м'асаџ, м'асиџо, мл'ако, мр'аџа, н'ам, н'ама, н'акој, н'ашиџо, нед'ал'а, нив'асиџа, џ'ана, џл'ава, џл'амна, рџзм'асах, р'ака, с'анка, с'акој, с'ами, с'ара, с'ачило, сл'аџ, сн'ак, ср'идо, џ'аме, џ'асиџо, џр'абџа, џр'ава, џ'ава, џ'иди, џ'алувна, џ'ана, џв'аџи, чов'ак, и во глаголските форми: вид'ах – вид'ал, изџор'ах – изџор'ал, рџбрл'ах – рџбрл'ал, сеџд'ах – сеџд'ал, умр'аха – умр'али.

Во позиција кога не е под акцент Ћ во говорот на Кула се рефлектирал во обично /e/ кое подлежи на редукција на ист начин како и етимолошкото /e/. Примери: џреџиџа, деџеџеџо (: д'иџе), жреџбина – жреџбинаџа (: жр'абџе), леџџџо (: л'иџо), млек'аран – млек'ари, млек'арница, нивисиџулка, снеџо (: сн'ак), џџдилка.

Вокално р /р/

Старите секвенци рџ и рџ, коишто означувале вокално /r/ во старословенскиот јазик, дале два рефлекса во кулскиот говор /ǎr/ и /rǎ/. За вториот рефлекс /rǎ/ може да се каже дека задолжително доаѓа како рефлекс на вокалното /r/ на почетокот на зборот. Примери: рџбеџник, р'џан, р'џи, р'џџа, рџџасан, р'џскаџица. Во еднословни зборови меѓу две согласки можни се и двата рефлекса, додека во повеќесловните зборови доминира првиот рефлекс со темниот глас пред сонантот /r/. Примери: бǎрс//брǎс, вǎрх – вǎрво-ви, вǎрба, џǎрџ/џрǎџ, џǎрло, џаркл'ан, дǎрво, зǎрно, кǎрс//крǎс, кǎрсџи, кǎрф – карфџа, џарн'ар, џарс//џрǎс, џарсиџан, џарф – џар-ва, сǎрна, сǎрџи – сарџеџо, џǎрн, џǎрска, џǎркџа, џарк'овни, џарн, џарник'иф, џǎрнка, џарв'ен, џарвџен'икаф. Ваква ситуација сретнуваме и на еден поширок терен што го зафаќа и воденско-кукушкиот, дојранско-гевгелискиот, солунскиот и сушко-височкиот говор (Видоески 1970: 530).

Вокално л /л/

Старите секвенци лъ и љ, кои во нашиот стар јазик означувале вокално /л/, во кулскиот говор ги дале рефлексите /ǎл/ и /лǎ/. Притоа забележливо е дека при нивната дистрибуција вториот рефлекс се јавува во оние лексеми каде што зад сонантот доаѓаат две и повеќе согласки. Примери: *жлǎчка*, *млǎзнџца*, *слǎнџе*, *сланчоглџей*. Континуантот /лǎ/ во ваква позиција е карактеристичен само за крајните југоисточни говори (Видоески 1970: 533). Во другите случаи во кулскиот говор го сретнуваме главно првиот рефлекс /ǎл/: *бǎлџа*, *Балџирџан*, *Балџирџа*, *вǎлк* – *валк’о*, *валчџца*, *вǎлна*, *валнџчка*, *џǎлџца*, *дǎл’ок* – *дǎлџа* – *дǎлџо* – *дǎлџи/длǎџи*, *далџичок*, *жǎлџи* – *жǎлџица* – *жǎлџио*, *жалџиџеник’иф*, *јабџлка*, *кǎлк*, *кǎлни*, *џлǎн* (со рефлекс /лǎ/) но: *џǎлна* – *џǎлно* – *џǎлни*, *сǎлџа*.

1.1.4. ПРОМЕНИ НА ВОКАЛИТЕ

Во врска со вокалите и со нивните промени ќе ги споменеме појавите на лабијализација и делабијализација што се карактеристични и за другите југоисточни говори (Видоески 1991: 47). Примери за лабијализација во кулскиот говор: /е, и, а > о, у/, *душум’е* (< *душеме*), *џеши’ора* (< *џеши’ера*), *чор’иџа* (< *чер’иџа*) (се лабијализира зад палатални согласки сп. Пеев 1987: 84), *шом’ица* (< *шамиа*), *шук’ер* (< *шек’ер*), *шул’еџе* (< *шилеже*). Делабијализација на о и у во и имаме во лексемите: *бил’ук* (< *булук*), *ин’иџа* (< *јуниџа*), *к’иџе* (< *коџе*), *џимб’иш* (< *џумбуш*).

1.2. КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

Разгледувајќи го консонантскиот систем може да се констатира дека во говорот на селото Кула, како и во серскиот говор во целост (Иванов 1977: 114), сите консонанти имаат свој палатализиран парник, со исклучок на глајдот /ј/ и на фонемите /џ/, /ч/, /ж/, /ш/, коишто во сите позиции се палатализирани и немаат непалатализирани парници. Благодарение на ваквата ситуација, во кулскиот говор имаме дури 39 консонанти и тие се следниве: б, б’, џ, џ’, в,

в', ф, ф', д, д', ӣ, ӣ', з, з', с, с', ш, ш', ц, ц', љ, љ', к, к', х, х', м, м', н, н', л, л', р, р', ј, џ, ч, ж, ш. Ваквата состојба е последица на фактот што во нашите југоисточни говори имаме доизградување на опозицијата по палатализираност којашто во другите говори се изгубила. Притоа, треба да нагласиме дека овде, всушност, не се работи за палаталност како што е, на пример, во рускиот јазик, ами за палатализираност, односно за полумекост (Мирчев 1958: 136). Оваа палатализираност пред предните вокали /u/ и /e/ ја губи својата фонолошка вредност и се врши неутрализација во изговорот на палатализираните и непалатализираните парници во истата позиција. Така, имаме ист изговор на /n'/ и на /n/ пред /u/ во лексемите: *к'он'и* и *л'ин'и*.

1.2.1. ДИСТРИБУЦИЈА НА КОНСОНАНТИТЕ

Осврнувајќи се на дистрибуцијата на консонантите во кулскиот говор, дојдовме до следниве заклучоци.

Целосно гледано, може да се констатира дека пред предните вокали сите консонанти се изговараат палатализирано, па во таа позиција опозицијата палатализираност : непалатализираност ја губи својата фонолошка вредност. Непалатализираните консонанти кога ќе се најдат пред предните вокали /e/ и /u/ се палатализираат и се неутрализираат со своите палатализирани парници. Примери: *б'ил'и* (: *б'ал*), *бра̄ӣ'уч'ед'и* (: *бра̄ӣ'уч'еда*), *љ'ив'и* (: *љ'ива*), *љол'ам'и* (: *љол'ам*), *ј'ак'и* (: *ј'ак'а*), *к'ӯй'и* (: *к'ӯја*), *л'е'ус'и* (: *л'е'уса*), *й'еле̄н'и* (: *й'еле̄на*), *с'еср'и* (: *с'есра*), *сла̄б'и* (: *сла̄ба*), *'ус̄ӣ'и* (: *'ус̄ӣа*) (во натамошниот текст нема да ја одбележуваме палатализираноста на консонантите пред /u/ и пред /e/).

Палатализираните консонанти ја зачувуваат својата фонолошка вредност пред задните вокали, пред консонанти и на крајот на зборот. Во позиција пред предните вокали тие имаат свои алофони кои се неутрализираат со алофоните на непалатализираните консонанти во истата позиција. Примери: *бин'а*, *кон'*, *кочи'ул'ка*, *сн'ик*, но: *бини*, *к'они*, *сне̄љо*; *бол'а̄ӣ*, *м'ол'а̄ӣ*, но *боли*, *м'оли*; *р'ака*, *рибар'о*, но: *ре̄к'ӣја*, *рибари*.

Консонантите /к'/ и /љ'/ се реализираат како палатализирани фонови и се позициски неограничени: *Божик'*, *к'ерка*, *к'ише*, *к'ораф*; *ин̄'ал*, *љ'ердан*, *љ'убре*.

мекоста на фонетски меките консонанти нема да ја одбележуваме во текстот). Старите меки /s/ и /ц/ затврднале во кулскиот говор, а впрочем за нивното рано затврднување на македонски терен имаме потврда во повеќе старословенски текстови (Конески 1982: 65). Ново меко /ц/ се јавило подоцна во позиција пред рефлексот на ђ: *ц'ади, ц'ана, ц'алува*.

Фонолошки релевантна мекост во старословенскиот јазик имале согласките /н'/, /л'/, /р'/, а ограничено и /с'/. Старото меко /с'/ затврднало во кулскиот говор. Појава на ново меко /с'/ имаме во позиција пред рефлексот на ђ: *с'име, с'анка, с'акој, с'ира, с'ачило*.

Мекото /л'/ од фонолошки меките согласки има поголема дистрибуција. Примери: *бол'аи, кошул'а, л'уде, мол'аи, нед'ал'а, родийел*'. Затврднување на мекото /л'/ имаме во финална позиција во неколку зборови: *жал, ѝријийел, учийел*. Интересна за кулскиот говор е ситуацијата со старото епентетско /л'. За разлика од другите македонски говори каде што е тоа наполно изгубено во позиција пред морфема (Конески 1982: 66), во говорот на Кула овој процес не е завршен, односно сè уште се чува епентетско /л' во примерите: *др'оил'а, земл'а, с'абл'а, шкр'аил'а*. Треба да се нагласи дека лексемата *земл'а* може да се слушне и како *зем'а*, со изгубено епентетско /л', но притоа мекоста се апсорбира во претходниот устен консонант.

Согласката /н'/ и денес е мека во говорот на селото Кула пред вокали од заден ред и во финална позиција: *бан'а, кон', кон'о, с'ин'о* (но: *син*), а пред предни вокали дошло до изедначување на изговорот со изговорот на сонантот /н/ во истата позиција: (*се*) *кл'ани, к'они, к'ониийи, неџоф, неџова, нејн, нејна, н'ива*. Оваа ситуација ја сретнуваме и во говорот на Секавец (Видоески 1991: 52).

Мекото /р'/ се задржало во кулскиот говор главно во стара финална позиција: *девер' – девер'о, рибир'о* (но: *рибир*), но пред предни вокали имаме неутрализација на опозицијата по мекост: *море, рибир*.

За сите фонолошки меки консонанти впечатлива е една појава. Имено, иако има доста лексеми каде што во финална позиција се сретнува мек консонант, сепак, имаме и лексеми во коишто се забележува појава на губење на мекоста ако е консонантот на крајот на зборот, а зачувување на мекоста во средината на зборот, во позиција пред вокал од заден ред. Така, на пример, имаме *син* (сина боја), но *с'ин'о, рибир*, но *рибир'о*. За ваквата појава зборува

Голомб во својата статија за сушко-височкиот говор (Голомб 1962/63: 244-245). Тој ја толкува како резултат на недоволната истакнатост на финалната позиција при артикулацијата и на малата дистинктивна вредност на мекиот консонант. Од друга страна, пак, тенденцијата на зачувување на мекоста во позиција пред заден вокал била поттик за секундарно смекнување во зборови во коишто немало мек консонант. Пример: *'езер'о*, *'ориз'о* (но: *'орис*).

Една од појавите којашто придонесла за зголемување на бројот на меките консонанти е зачувувањето на мекоста во финална позиција пред некогашниот мал ер. Пример: *бол'ка* (боль), *џос-џош'*, *ден'*, *зей'*, *сол'*.

Уште позабележлива е појавата на меки консонанти во позиција пред вокалот /e/ во суфиксот *-ен* → *-ан*. Во оваа позиција мекоста на претходниот консонант се задржува, сп. *болең* → *бол'ан*, *в'ајглең* → *в'ајгл'ан*, *џрозең* → *џроз'ан*, *џн'усең* → *џн'ус'ан*, *д'ајлжең* → *д'ајлж'ан*, *зелең* → *зел'ан*.

По аналогија на ваквите лексеми, оваа појава се проширила и на други примери што завршуваат на *-ан* (< *-ин*): *арџаиш'ан*, *џриж-д'ин'ан*, *џосиш'ан*, *драџаиш'ан*, *налб'аиш'ан*. На овој начин во неакцентирана позиција завршетоците *-ен* и *-ин* фонетски се совпаднале: *болең* (< *больнџ*) → *бол'ан*, *зелең* → *зел'ан*, *арџаишин* → *арџаиш'ан*. Полумекоста на консонантите пред /e, u/ зајакнала кога предниот вокал се редуцирал во [a] и во други суфиксни образувања, сп. *мар-иш'овец* → *мар'иш'ов'ац*, *свеиш'ац*; *зелник* → *зелн'ак*, *маџ'еишник* → *маџ'еиш'ак*, *сл'уџник* → *сл'уџн'ак*, *ск'иш'ин'ак*, *умн'ак*.

Генерално гледано, сепак, најголемо влијание на задржувањето на меките консонанти и на зголемување на нивниот број извршил вокалот ѓ, односно неговиот рефлекс /^hu/. Во позиција пред рефлексот на старото ѓ во акцентиран слог сите консонанти се изговараат меко. Примери: /m/ *м'асца*, *м'асиџ*, *м'ах*, *разм'асцах*; /n/ *н'ам*, *џн'издо*, *џосин'а*, *џџрозн'а*, *н'акој*, *н'ишиџ*, *сн'ак*; /l/ *бел'ак*, *вл'авц/фл'авц*, *флази*, *џол'им* – *џол'амц*, *жил'азо*, *изл'ачцах*, *л'ак*, *л'ашка*, *кул'ино*, *ил'авц*, *ил'амца*, *разбол'а*, *сл'аи*; /r/ *бр'ак*, *бр'ис*, *вр'аме*, *џр'ах*, *др'ан*, *мр'ажц*, *ор'ах*, *р'ика*, *џир'абц*, *џир'авц*, *умр'ил*; /b/ *б'ал* – *б'али*, *б'илка*, *б'ах* – *б'аише*; /j/ *ј'анца*; /v/ *в'ара*, *в'ашка*, *дв'а*, *цв'аиш*, *чов'ак*; /f/ *сф'аиш*; /d/ *вид'ах*, *д'аише*, *д'адо*, *нед'ил'а*, *сед'ах*, *уд'анува*; /t/ *т'аме*, *т'асиџ*; /z/ *из'аде*; /s/ *с'анка*, *с'акој*, *с'ара*, *с'ачило*, *џас'ах*; /tʃ/ *џ'ади*, *џ'алува*, *џ'ана*. Оваа мекост е фонолошки релевантна затоа што се создале парови на лексеми

-ишија: б'унишији, м'оч'уришији, и'исишији, с'арн'ишији, в'еј'р'ишија, и'ј'ишишија; б'ј'ч'вишији, ж'енишији, м'ж'ишији, 'оф'чишији; кај изведени глаголи со наставката -јава: з'р'ишијава, к'ар'ишијава, и'р'ошијава, д'аи, д'ажд'ел'иф, д'ажд'и, з'ав'ижд'а, з'ад'ажд'и.

*čr, *črě

Прасловенската група *čr во говорот на селото Кула го дала рефлексот *ц'ар* (*цар*). Така имаме: *ц'арф* – *ц'арви*, *ц'арфчи*, *царвл'иф*, *ц'арн*, *царв'ен*, *царвеник'иф*, *ц'арнк'а*. Овој рефлекс е карактеристичен за поголемиот дел од беличкиот говор во Серско каде што спаѓа и кулскиот говор (Иванов 1977: 129). За прасловенската група *črě среќаваме рефлекс *цр'и* во лексемата *цр'иво* – *цр'ево'иш'о*, а лексемите *чор'иш'а*, *чор'иш'ова* се јавуваат со рефлекс *чер'и* → *чор'и*.

/x/

Говорот на селото Кула спаѓа во онаа група македонски дијалекти каде што имаме зачувување на гласот /x/ во сите позиции на зборот. Тука спаѓаат крајните југоисточни говори на правецот Гоце Делчев – Серез – Лагадина (Видоески 1981: 6). Меѓутоа, мораме да нагласиме дека кај нашите информатори во некои позиции гласот /x/ речиси воопшто не можевме да го слушнеме или пак го изговараа со толку слаба сила што едвај можеше да се долови. Ова важи посебно за оние лексеми каде што /x/ се наоѓа во иницијална и во интервокална позиција. Поради неможност од директна проверка на состојбата во говорот во самото село, заклучоците ќе ги базираме врз споредби со ситуацијата во селата Секавец, Савек и Календра. Во почетокот на зборот /x/ сосем слабо се слуша или наполно се губи: (*x*)*иде'и*, (*x*)*ил'ида*, (*x*)*иш'ар*, (*x*)*л'иш*, 'ор'о, 'оц'а, р'ани. Слична ситуација имаме и во Секавец (Видоески 1991: 50), како и во Савек (сп.: *ил'ида*, *л'иш*) и во Календра (сп.: 'ор'о, 'оц'а).

Во интервокална позиција во кулскиот говор /x/ најчесто се губи: *Вла'инка*, *вр'ио*, *зм'ови*, *м'ови*, *сн'иц*, 'у'о, но има и зборови каде што се чува, најчесто кај глаголите во аорист и имперфект: *зас'и'ан'ах'а*, *и'р'ед'ид'о'ах'а*, *фл'и'а'ах'а*, *ф'ар'л'ах'а*. Во некои лексеми во интервокална позиција имаме замена на /x/ со /v/: *б'ув'о*, *м'у'ва*, *с'ув'о*. Слична е ситуацијата и во говорите на Секавец (Видоески 1991: 50), Календра (*сн'и'а*, но *б'ух'о*) и Савек (*м'у'а*, *м'а'о* (мов)), со тоа што во овие говори замената на /x/ со /v/ е поретка (Савек: *з'л'у'ва*).

Во позиција пред друг консонант (најчесто во глаголски морфеми) гласот /x/ се чува или се заменува со /в(ф)/: *изд'ахнам, ѓре-д'ахми, ѓред'ахџи, с'ед'ахми, с'ед'ахџи; зме'фчи, м'увл'а, мувл'асан, 'оре'фчи*.

На апсолутниот крај на зборот /x/ обично се чува или се заменува со /ф(в)/: *џлух, џр'ах, зидух, змех, мах, срах; засџ'анах, с'ед'ах, сџ'ојах, фл'иџах*; и со замена на /x/ со /ф(в)/: *враф, в'арф, меф*. Според Иванов, оваа замена на /x/ со /ф/ во финална позиција е особено карактеристична за беличкиот говор во којшто спаѓа и говорот на селото Кула (Иванов 1977: 122). Потврда за оваа замена најдовме и во трите контролни пункта: Секавец: *з'адуф, куж'уф*; Савек: *џл'уф, з'адуф*; Календра: *з'адуф*.

Групата хв- во говорот на селото Кула дала /ф/: *фалбаџица, ф'аџи'ах, ф'аџи'ахми, ф'аџиџам*. Во Савек имаме *ф'аџиџа, в'албаџица*, а во Календра *фалбаџица, ф'аџиџа*.

/в/

Гласот /в/ во говорот на селото Кула се чува во интервокални позиции како и во другите источни говори: *вол'ови, вол'ов'ар, в'аљковџа, џлавица, џлавуца, џре'едр, џрсџ'одрџа, јалов'ица, м'ува, нев'истџа, 'основа, с'рвалка, чув'ак*.

Губење на почетното /в/ имаме во зборовите: *лакно* (< *влакно*), *'ода* (< *вода*), *'осок* (< *восок*), *џорник* (< *вџорник*). Слични примери среќаваме и во говорот на селото Секавец (Видоески 1991: 54), а во соседните драмски говори испуштањето на иницијалното /в/ е исто така честа појава (Иванов 1977: 118).

Како протетички глас /в/ се јавува во зборовите: *валџ'ар* (< *олиџар*), *в'ива* (< *јава*).

На крајот на зборот и пред безвучен консонант /в/ преминува во /ф/: *в'арф, џла'ифче, камен'лиф, к'адрџф, к'арф, карфџи'а, м'рифка, н'иф, 'офци, с'уф, џ'олкаф, џр'ифка, 'уфци*.

/ф/

Гласот /ф/ во говорот на село Кула, освен во зборовите каде што претставува обезвучен корелат на консонантот /в/, се среќава главно во туѓи зборови: *ф'ајда, ф'осџан*. Консонантот /ф/ уште се сретнува како замена за групата хв-: *фалбаџица, ф'аџи'ах, ф'аџи'ахми, ф'аџиџам*.

Појавата на замена на /ф/ со /в/ во тугите зборови, што е карактеристична за повеќе македонски говори, главно за говорот на селата, ја сретнуваме и овде во две лексеми: *в'ес* (< *фес*) и *виш'ил'* (< *фиш'ил*).

1.2.3. КОНСОНАНТСКИ ГРУПИ И ИЗМЕНА НА КОНСОНАНТИТЕ

Од консонантските групи и нивните промени ќе ги споме-
неме следниве, карактеристични за кулскиот говор:

Групите *сѝр* и *здр* се упростиле во *ср* односно *зр* со губење на преградните /ѝ/, *д/*. Примери: *иср'ижи*, *'осра*, *сар'ишиѝи*, *с'есра*, *ср'иница*, *ср'ичка*, *ср'их*, *ср'ила*, *ср'еа*, *ср'ижи*, *с'армен*, *ѝрс'есрина*; *зр'иф*, *зр'аве*, *зр'авеѝ*;

Групата *вн* се асимилирала во *мн*: *мн'ук*, *мн'ука*, *р'амнина*. Промената *вн* > *мн* е карактеристична за повеќе наши дијалекти (Тошев 1950: 59), а зборот *рамнина* како таков е примен и во литературниот јазик.

Консонантската група *ск* во суфиксот *-ск-* зад консонант преминала во *цк*: *биѝ'олцки*, *ѝорцки* ('шумар'), *ѝрил'еѝцки*, *С'арцка*, *чуб'аницка*.

Консонантската група *ѝс* преминала во *ѝѝ* во *ѝѝѝѝѝи(j)а*, но *ѝс'или*, *ѝс'алиѝ*.

Во придавките *н'исрк* и *ѝѝ'ешрк*, /*с/* и /*ш/* се добиени по аналог-ија под влијание на останатите форми од споменатите придавки *н'иска* – *н'искр* – *н'иски* и *ѝѝ'ешка* – *ѝѝ'ешкр* – *ѝѝ'ешки* во коишто, според познатото правило за регресивна асимилација по звучност, консонантите /*з/* односно /*ж/* преминале во /*с/* и /*ш/*.

Во зборот *лиш'ица* се сретнуваме со појавата на дисимилација на дистанца. Фрикативното /*с/*, како глас што се содржи во африкатот /*ѝ/*, се дисимилира во /*ш/*.

Многу раширен процес што го опфаќа поширокото подрачје на јужните говори во кои како рефлекс на *ж* се јавува /*ѝ/* е метатезата (Видоески 1991: 53). Овој процес ги опфаќа оние лексеми каде што сонантот /*р/* се наоѓа во соседство со друг вокал, при што доаѓа до метатеза и вокалот се префрла пред сонантот. Примери: *ѝар'ица* (< *ѝрамада*), *ѝар'ди* (< *ѝради*), *сар'ѝилр* (< *сѝруѝило*), *ѝар'ѝи* (< *ѝраѝи*). Оваа појава на метатеза на /*р/* + вокал ја имаме во повеќе дијалекти (Поповски 1972: 237).

Други појави на метатеза имаме во лексемите: *z'arvan* (< *z'av-ran*), *pr'einql* (< *pr'ilen*), *īqib'eīī* (< *īabi'eīī*), *čuy'erkq* (< *īe-čurka*).

Во зборот *ubisvo* имаме упростување на консонантската група *-sīvo* во *-svo* поради тежината во изговорот.

Губење на гласот /īī/ имаме и во финалните консонантски групи *-sīī* и *-sīīī*: *br'as*, *z'or'eīī*, *d'āīī*, *ž'ilos*, *ī'os*, *r'id'os*, *č'is*.

1.2.4. ГУБЕЊЕ НА КОНСОНАНТИТЕ

Членската морфема за машки род се упростила со губењето на опструентот /īī/: *kl'is'o*, *k'on'o*, *razb'ojo*, *snež'o*.

Гласот /īī/ уште се губи и во десетичните броеви во финална позиција: *ēdin'ajse*, *dvān'ajse*, *čēīīar'n'ajse*, *dv'ajse*, *īpr'iisē*, *čēīīr'iisē*.

Губење на консонанти во иницијална позиција имаме во лексемите: *'ime* (< *vime*), *in'īca* (< *junica*), *l'ikn'o* (< *vlakno*), *'oda* (< *вода*), *'urka* (< *фурка*) и *č'ela* (< *īčela*).

Губењето на консонантите во интервокална позиција не е карактеристично за кулскиот говор. Сепак, во неколку примери забележавме вакво губење, најчесто во зборови што се доста фреквентни:

/v/: *z'bor'aeno*, *nāīr'ajīīī*, *nāīr'aj*, *īōīr'io*, *īr'ajīī*, *īraj*, *īr'ajīī*, *īr'ajīīī*, *sīī'ajīīī*;

/ž/: *mojīī*, *kajīī*;

/k/: *k'io*;

/ē/: *s'eē*, *k'oē*, *ka* (< *кога*);

/d/: *kl'ajīī*, *d'ajīīī*, *dajīī*, *d'ajīīī*;

/īī/: *ojd'e*, *ojd'eē*, *ojd'eēē*, *šo*.

1.3. АКЦЕНТ

Акцентот во говорот на селото Кула е слободен и морфолошки подвижен, т.е. може да падне на кој било „слог во збороформите на една парадигма и на секоја морфема, вклучувајќи ги тука и флексивните наставки“ (Видоески 1985/86: 20). Ваков акцент има на целата територија на серско-драмските говори, во сушко-височкиот говор од Солунско, како и во малешевско-пиринските говори и во гоцеделчевскиот говор. Сепак, мора да се истакне дека акцентскиот систем на серските говори (поконкретно, акцентските системи на селата Секавец (Видоески 1991: 58), Савек, Календра и Кула, коишто имавме прилика да ги разгледаме и да ги споредиме), е поупростен отколку акцентот на малешевско-пиринските говори. Во врска со ова упростување, Б. Видоески истакнува: „Кај двосложните именки од ж.р. дошло до изедначување на моделите од типот *жен'а : ж'ени* → *ж'ена : ж'ени* (*жен'аиѝа – жен'иѝе*) и *ѝлива – ѝливи* (: *ѝлав'аиѝа – ѝлав'иѝе*). Акцентот се повлекол од ултима во неопределената едн. форма и кај двосложните именки од ср.р. Така, моделот *влак'но : влак'на* (*влак'ноиѝо – влак'наиѝа*) и *јајце'е : јајца* (*јајце'еиѝо – јајцаиѝа*) во петричкиот говор, во секавечкиот се изедначил со моделот *с'ело – с'ела* (*сел'оиѝо – сел'аиѝа*)“ (Видоески 1991: 58). Ова што го укажува Б. Видоески за секавечкиот говор важи и за кулскиот говор, како и за говорите на Савек и Календра. Пред да преминеме конкретно на разгледување на акцентот во говорот на селото Кула, ќе се задржиме малку на патиштата на развојот на овој акцентски систем.

„Прасловенскиот акцент бил по место слободен и подвижен, т.е. не паѓал на еден определен слог, ами дури и во парадигмата на еден ист збор можел да се мести на различни слогови“. Од друга страна, по својот квалитет тој бил музикален или тоничен (Конески 1982: 108).

Денес акцентот во македонскиот стандарден јазик е фонетски стабилизирани на третиот слог од крајот на зборот и по карактер е динамичен (Конески 1981: 139-140).

Македонскиот јазик целосно ја изгубил тоничноста во својот развој, па така за неа потврда нема ни во дијалектите. Меѓутоа, во поглед на местото на акцентот, дијалектите покажуваат големи

разлики. Така, движејќи се од источните кон западните дијалекти, сретнуваме различни акцентски системи, почнувајќи од оние со слободен и подвижен акцент (на крајниот исток), завршувајќи со оние дијалекти кои имаат фонетски стабилизирани акцент (на крајниот запад) (Видоески 1985/86: 1). За овој развој на акцентот во дијалектите Тополињска вели: „Нема сомнение дека источните говори тука претставуваат помалу, а западните повеќе еволуирани развојна етапа (Тополињска 1959: 15). Притоа, како што нагласува Тополињска во друга статија (Тополињска 1960/61: 74), источномакедонските говори со својот акцентски систем се преодни меѓу западните говори со стабилизирани акцент и бугарските говори со слободен и подвижен акцент. Тие, исто така, го покажуваат начинот на ликвидирање на прасловенскиот акцентски систем: „ограничување и отфрлување на подвижноста од едната и слободата од другата страна. ...во првата фаза во овој процес превладува тенденцијата за ликвидирање на подвижноста на акцентот, за воведување на слободен неподвижен колонен, или – според друга дефиниција, парадигматски акцент...“ (Тополињска 1960/61: 74).

Говорот на Кула, што е предмет на нашето проучување, спаѓа токму во оној акцентски тип што претставува потврда за опишаниот процес на измена на акцентскиот систем, т.е. спаѓа во говорите со слободен и подвижен акцент, но во себе со тенденција за парадигматичност којашто се сретнува и во акцентирањето на некои именски зборови и во акцентирањето на некои од глаголските форми. Од друга страна, фонетскиот импулс за укинување на окситонезата во отворен слог на крајот на зборот (Тополињска 1960/61: 75) го започнал процесот на ограничување на слободата на акцентот, за што, исто така, наоѓаме потврда во кулскиот говор.

Сега ќе се задржиме на акцентскиот систем во говорот на селото Кула. Пред да го разгледаме начинот на акцентирање на одделните видови на зборови, ќе се осврнеме на местото на акцентот, генерално гледано, во различни зборови и збороформи.

Лексеми со акцент на отворена ултима во кулскиот говор, за разлика од малешевско-пиринските говори, има во помал број затоа што лексемите со стара окситонеза го повлекле акцентот за еден слог нанапред, односно тој станал парокситонен. Ќе наведеме неколку примери од малубројните именки со акцент на отворена ултима: *војн'и*, *лаж'и*, *очил'и*. Кај зборовите од туѓо потекло можат да се сретнат поголем број примери со акцент на последниот отво-

рен слог: *бџич'и, душум'е, касабџа, колил'о, њаџад'џа, њаџв'а*. Бројот на зборовите со акцент на отворена ултима се зголемува со некои граматички форми кај менливите зборови. Така, кај именките од женски род што завршуваат на консонант членуваната еднинска форма носи акцент на ултима: *џеши – џешиџи, к'џрф – к'џрфџи*. Исто така, кај именките од машки род со подвижен акцент, во членуваната еднинска форма има акцент на отворена ултима: *валк'о, клас'о, ме'о*. И кај мал број именки од среден род имаме акцент на последниот отворен слог: *колен'и, крил'и*. Кај глаголите со подвижен акцент во формите за трето лице еднина сегашно време исто така има акцент на отворена ултима: *бер'е, варв'и*.

Со акцент на затворена ултима во кулскиот говор се јавуваат именки и придавки од машки род, од коишто почести се оние кои завршуваат на *-ак, -лак, -ок, -ар* и *-ач* кај именките, и кај придавките оние што завршуваат на *-лив, -иџи* и *-аџи*. Примери: *баџан'ик, варсн'ик, мер'ик, чан'ик, чов'ик, аџнаџил'ак, кавал'ак, чорбаџил'ак, џасар'ок, крџор'ок, ме'ок, мисир'ок, џлиж'ок, вџлиџ'ар, зивџ'ар, бај'ач, џлед'ач, врд'ач, џкај'ач; бајџакл'иф, болезл'иф, џорчл'иф, даждел'иф, имоџил'иф, низиџил'иф, џесокл'иф, џарвл'иф, леков'иџи, сак'иџи, џрилиџиџи*. Акцент на затворена ултима носат и формите на глаголите со подвижен акцент во второ лице еднина и во трето лице множина во сегашно време. Примери: *бер'еши – бер'иџи, дид'еши – дид'иџи*.

Парокситониот акцент е најчест кај именките. Така кај двосложните именки од женски и од среден род редовно имаме парокситонеза во основната форма, затоа што покрај старите парокситонични именки тука се вклучиле и именките со стара окситонеза кај кои настанало поместување на акцентот нанапред на претпоследниот слог: (именки од женски род) *ж'еџа, св'азџа, л'иџа, м'аџа, мр'иџа*; (именки од среден род) *џ'џрлџ, џаџџе, л'икнџ, л'иџе, џ'џами, ч'елџ*. И кај тросложните и повеќесложните именки од сите три рода што претставуваат суфиксни образувања има голем број што носат акцент на пенултима: (именки од машки род) *кон'иран, џал-бајџан, раб'оџник*; (именки од женски род) *бивул'иџа, биџн'иџа, вервер'иџа, врдн'иџа, жал'иџа, ин'иџа, џалов'иџа, лиџи'иџа, џаџа-в'иџа, раџан'иџа, сиџан'иџа, џуџан'иџа; бај'ачџа, варш'ачџа, жне'ачџа; кай'инџа, крџил'инџа, рак'оџџа, лас'иџеџирџа; лоџоџи'иџа, кисџали'иџа, мал'иџа, џоџи'оџа, (именки од среден род) бун'иџиџи, сарн'иџиџи; о'р'оџа*.

Акцент на антепенултима има кај помал број именки, се разбира, не вклучувајќи ги тука членуваните форми кај именките што носат парокситонен акцент на основната форма. Така, кај именките од машки род сретнуваме малку лексеми со третосложен акцент: *Велиџд'ан, најарсџок, ѝалишинак, ѝеџавџ*. Кај именките од женски род сретнуваме повеќе лексеми со акцент на третиот слог од крајот на зборот: *болница, брад'овиџа, вариџџливиџа, в'алџиџа, џорница, дојница, з'абиџа, к'ашиџа, к'арсница, најбаѝница, ѝлиск'авиџа, ѝл'уск'авиџа, бабичка, вр'аѝиџка, колбава, основа, ѝазува, ѝраскова, в'ечера, јабалка, кочина, ѝеѝала, ѝонуда*. Кај именките од среден род со третосложен акцент се јавуваат главно глаголските именки и деминутивите образувани со суфиксот *-енџе*, како и мал број други именки: *д'иѝанџе, ј'аџанџе, ј'аранџе, м'ачанџе, ѝрасанџе; ј'адене, к'орнене, к'осене, с'ирене, с'новене, ѝиџене; к'оѝили, о'лво, ѝенџере*.

Осврнувајќи се на придавските образувања, пропарокситоне-за сретнавме кај следниве придавки: *биволско, 'есеџко, зиеџко, ј'аџнеџко, к'озичко, к'учиџи, ѝилиџко, р'азџаѝиѝ'ан, ѝелиџко*.

Дел од глаголите со завршок *-ува, -иви, -ава* носат акцент на антепенултима во сегашно време: *дрѝ'ечува, заѝ'леѝува, исѝ'акнува, нар'ечува, одр'ечува, ѝреѝ'леѝува, ѝром'оѝува, расѝ'арува, уд'анува; забр'аива, најр'аива, расѝ'р'аива; оѝ'иѝава, расџв'еѝава*.

1.3.1. ДВОЕН АКЦЕНТ

Карактеристично за кулскиот говор, како и за целата територија на серско-драмските говори, е двојниот акцент. Тој се јавува во сите позиции каде што по акцентираниот слог има три неакцентирани слога. Во ваков случај претпоследниот слог добива вториен акцент и со тоа збороформата се расчленува на две ритмички целинки (Видоески 1992: 27). Примери за двоен акцент кај именките: *ј'ареѝиџа, к'ивавѝиџа, к'расѝавѝиџа, к'укавѝиџа, ѝадавѝиџа, р'аскавѝиџа*; и кај членуваните форми на именките: *бор'овеѝо, дво'ровеѝо, ден'овеѝо, др'ин'овеѝо, кл'уновеѝо, к'умовеѝо, л'аб'овеѝо, м'асеџеѝо, м'осѝовеѝо, ѝоисеѝо, с'адр'овеѝо; вал'авиџаѝа, в'ечераѝа, џорницаѝа, дажд'овницаѝа, јабалкаѝа, кочинаѝа, к'аѝиѝиџкаѝа, л'обод'аѝа, ѝрасков'еѝо, ј'аранџеѝо, м'ачанџеѝо, ѝрасанџеѝо, уфџин'аѝа, џ'арниѝаѝа*. Кај придавките исто така

има двоен акцент, некаде и во основната форма, а некаде само во членуваната форма: *брад'исан'ица, с'ийкав'ица; некасмет'ица*. Двоен акцент има и кај глаголите, најчесто во формите на заповеден начин или, пак, во синтагматски состави од глагол и енклитика: *задрж'иѝе, изд'ахн'иѝе, ис'иер'иѝе, смири'и'и-с'иѝи, собери'и'и-ми*.

Двоен акцент се јавува и во сите степенувани форми од придавките и прилозите: *ѝовис'ок – на'јвис'ок, ѝо'зрл'ам – на'јзрл'ам, ѝо'јак – на'јјак, ѝом'ал – на'јм'ал, ѝом'ла'иѝ – на'јм'ла'иѝ; ѝомн'о'зѝу – на'јмн'о'зѝу*.

1.3.2. АКЦЕНТОТ КАЈ ИМЕНСКИТЕ ЗБОРОВИ

Кај именските зборови се сретнуваат два основни акцентски модела: именски зборови со парадигматски (неподвижен) акцент и именски зборови со непарадигматски (подвижен) акцент.

Со неподвижен, парадигматски акцент се јавуваат голем број именки без разлика притоа дали акцентот паѓа на коренската или на суфиксната морфема. Примери: *бик – бико – бикове – бико-в'еѝо; буѝи – буѝо – буѝове – буѝов'еѝо; каме'н – каме'но – каме'не – каме'н'еѝо; јун'ак – јун'акo – јун'аци – јун'аци'ѝе, о'брас – о'брасo – о'браси – о'браси'ѝе; баба – баба'ица – баби – баби'ѝе, ма'ка – ма'ка'ица – ма'ки – ма'ки'ѝе, ка'шица – ка'шица'ица – ка'шиѝи – ка'шиѝи'ѝе; с'ица'и'ало – с'ица'и'ало'ѝо – с'ица'и'ала – с'ица'и'ала'ица, киш'е – киш'еѝо – киш'ина – киш'ина'ица*. Треба да нагласиме дека сите именки што во множината со додавање на членот добиваат три или повеќе слога, зад акцентираниот слог имаат и двоен акцент, еден на коренската морфема и еден на флексивната наставка, што е резултат на ритмичноста во зборувањето во овие говори.

Во овој акцентски тип со парадигматски акцент спаѓаат и сите придавки без исклучок: *бабан'осан – бабан'осанца – бабан'осанo – бабан'осани, к'елеф – к'елева – к'елево – к'елеви, с'ийкаф – с'ийкава – с'ийкаво – с'ийкави*.

Кај именските зборови што имаат подвижен (непарадигматски) акцент се јавуваат неколку модели на акцентирање.

Кај дел од еднословните именки од машки род и кај именките од женски род што завршуваат на консонант, акцентот алтернира меѓу нечленуваната и членуваната форма. Во нечленуваната форма тој стои на коренската морфема, а во членуваната форма

стои во еднина на членската морфема, а во множина на множинската наставка. Примери: *џр'аӣ* – *џрад'о* – *џрад'овѣ* – *џрад'овѣӣџ*, *д'ен'* – *д'ен'о* – *д'ен'овѣ* – *д'ен'овѣӣџ*, *з'а̄ӣ* – *з'або* – *з'аби* – *з'аб'ӣӣӣ*, *н'ос* – *н'ос'о* – *н'ос'ови* – *н'ос'овѣӣџ*; *к'арф* – *к'арф'ӣа* – *к'ар'ови* – *к'ар'овѣӣџ*, *ӣеш* – *ӣеш'ӣа*.

Алтернација меѓу неопределените и определените форми има и кај двосложните именки на -а од женски род. Кај овие именки во неопределена форма акцентот стои на коренската морфема, а во определените форми на флексивната наставка: *б'рида* – *б'рад'ӣа* – *б'ради* – *бради'ӣџ*, *џлава* – *џлав'ӣа* – *џлави* – *џлав'ӣӣџ*, *ж'ена* – *жен'ӣа* – *ж'ени* – *жен'ӣџ*, *р'ака* – *рак'ӣа* – *р'аки* – *рак'ӣӣџ*, *ус'ӣа* – *ус'ӣӣа* – *ус'ӣӣӣџ*.

Поголем дел од именките од среден род исто така имаат подвижен акцент кој алтернира меѓу определената и неопределената форма. Примери: *д'аӣџ* – *де'ӣџӣџ* – *д'аца* – *де'аца*, *ја'јџџ* – *ја'јџџџ* – *ја'јџа* – *ја'јџаца*, *к'рил'о* – *кр'ил'оӣџ* – *к'р'ила* – *кр'илаца*, *о'ко* – *ок'оӣџ* – *о'чи* – *оч'ӣџџ*, *с'ело* – *сел'оӣџ* – *с'ела* – *сел'аца*, *у'о* – *у'оӣџ* – *у'уши* – *уш'ӣџџ*, *ч'ело* – *чел'оӣџ* – *ч'ела* – *чел'ӣаца*.

Помал е бројот на оние именки од среден род кои имаат акцент врз флексивните наставки и во неопределената и во определената форма во множина, додека во еднина акцентот во неопределената форма е на коренската морфема, а во определената форма врз флексивната наставка. Примери: *д'ар'во* – *дар'воӣџ* – *дар'ви* – *дар'вица*, *лак'но* – *лак'ноӣџ* – *лак'ни* – *лак'ница*, *лис'ӣџ* – *лис'ӣџӣџ* – *лис'ӣа* – *лис'ӣаца*, *ӣас'мо* – *ӣас'моӣџ* – *ӣас'ма* – *ӣас'маца*, *ӣер'о* – *ӣер'оӣџ* – *ӣер'и* – *ӣер'ица*.

Кај именките од среден род што образуваат множина со наставката -ӣа има иста алтернација на акцентот како и кај претходните именки: во неопределената еднинска форма акцентот паѓа врз коренската морфема, а во определената еднинска и во двете множински форми акцентот е врз флексивната наставка: *не'бе* – *не'беӣџ* – *не'беца* – *не'бецаца*.

Именките од среден род што образуваат множина со наставката -ина имаат акцент на коренската морфема во еднина (и во нечленуваната и во членуваната форма), а во множина на првиот слог од флексивната наставка (исто така и во членуваната и во нечленуваната форма). Примери: *жр'абџ* – *жр'абџӣџ* – *жрџб'ина* – *жрџб'инаца*, *имџ* (← *вимџ*) – *имџӣџ* – *им'ина* – *им'инаца*, *морџ* – *морџӣџ* – *мор'ина* – *мор'инаца*, *му'лџ* – *му'лџӣџ* – *мул'ина* – *мул'инаца*.

1.3.3. АКЦЕНТОТ КАЈ ГЛАГОЛИТЕ

Анализирајќи го акцентот кај глаголите во говорот на селото Кула, можеме да забележиме два модела, со парадигматски и со непарадигматски акцент. Меѓутоа, овие два модела се сретнуваат само во формите за сегашно време, додека другите збороформи на глаголите имаат парадигматски акцент, без разлика на кој слог во зборот ќе падне акцентот.

Во сегашно време глаголите од *и* и *е* група, главно оние од старите консонантски основи, се акцентираат на следниов начин: во прво лице еднина акцентот паѓа на кореновата морфема, а во другите лица на тематскиот вокал. Примери: *берџа(м)* : *бер'еш* – *бер'е* – *бер'еме* – *бер'еиџе* – *бер'аиџ*; *д'аржа(м)* : *дарж'иш* – *дарж'и* – *дарж'име* – *дарж'ииџе* – *дарж'аиџ*.

Ваков начин на акцентирање има и кај следниве глаголи: *вез'е*, *зреб'е*, *дид'е*, *дер'е*, *јад'е*, *крад'е*, *меиџ'е*, *ор'е*, *йац'е*, *йер'е*, *йлеџ'е*, *йреде*, *реч'е*, *сеч'е*, *снов'е*, *иџеч'е*, *иџреч'е*, *чеш'е*; *бр'и*, *вар'и*, *варв'и*, *вариш'и*, *зор'и*, *зарм'и*, *кр'и*, *маиџ'и*, *сед'и*, (*се*) *срам'и*, *сиџ'и*.

Сепак, поголемиот дел од глаголите во сегашно време имаат парадигматски акцент. Примери: *в'авам* – *в'аваш* – *в'ава* – *в'аваме* – *в'авашџе* – *в'авашџ*; *ср'ижа(м)* – *ср'ижеш* – *ср'иже* – *ср'ижеме* – *ср'ижеџе* – *ср'ижаџ*; *носџа(м)* – *носиш* – *носи* – *носиме* – *носиџе* – *носџаџ*.

Ќе наведеме уште некои од глаголите што имаат парадигматски акцент: (од *а*-парадигма) *в'ика*, *з'леда*, *з'алџа*, *и'гра*, *и'ма*, *к'оџа*, *ж'вака*, *слушџа*, *д'ива*, *др'ава*, *з'ева*, *ф'ишиџа*, *фл'ава*, *ум'ира*, *каршиџава*, *и'рошиџава*, *свал'ава*; (од *е*-парадигма) *к'алне*, *м'оже*, *ил'аче*, *вр'иџе* (*вр'ај*), *зн'иџе* (*зн'ај*), *иџе*, *см'ее*, *иџ'иџе*; (од *и*-парадигма) *бр'ичи*, *ж'али*, *ж'ени*, *к'уџи*, *м'ини*, *оди*.

Кај префиксираните глаголи акцентот во сегашно време во прво лице еднина секогаш паѓа на префиксот, додека во другите лица останува на старото место, било на коренската морфема (кај глаголите без акцентски алтернации), било на тематскиот вокал (кај глаголите со акцентски алтернации). Примери: *наберџа(м)* – *набер'еш* – *набер'е* – *набер'еме* – *набер'еиџе* – *набер'аиџ*; *избрџа(м)* – *избр'ичиш* – *избр'ичи* – *избр'ичиме* – *избр'ичиџе* – *избр'ичаџ*.

Во минато определено несвршено време (имперфект) акцентот е парадигматски, со тоа што кај глаголите кои во сегашно време имаат парадигматски акцент, во имперфект акцентот паѓа

на кореновата морфема, а кај глаголите коишто во сегашно време имаат подвижен акцент, во имперфект имаат акцент на тематскиот вокал: Примери: *в'икам* – *в'икаш*; *в'иках* – *в'икаше*; *и'л'еџам* – *и'л'еџеш*; *и'л'еџех* – *и'л'еџеше*;

Во минато определено свршено време (аорист) акцентот е парадигматски и може да стои и на кореновиот вокал и на тематскиот вокал. Примери со акцент на кореновиот вокал: *в'икнах* – *в'икна* – *в'икнахмѐ* – *в'икнахџе* – *в'икна(х)а*; *д'ојдах* – *д'ојде* – *д'ојдахмѐ* – *д'ој-дахџе* – *д'ој-дахџе* – *д'ојда(х)а*.

По овој акцентски модел се менуваат и глаголите: *д'иџна*, *л'еџна*, *сџ'ана*, *фл'азе*, *д'иде*, *ј'иде*, *кл'иде*, *расџ'л'аче*, *ф'а'рли*. Примери со акцент на тематскиот вокал: *осџ'ар'ах* – *осџ'ар'а* – *осџ'ар'ахмѐ* – *осџ'ар'ахџе* – *осџ'ар'а(х)а*; *и'осџ'о'јах* – *и'осџ'о'ја* – *и'осџ'о'јахмѐ* – *и'осџ'о'јахџе* – *и'осџ'о'ја(х)а*.

По овој акцентски модел се менуваат и глаголите: *вид'а*, *раз-бол'а*, *умр'а*, *нај'де*, *и'лаџ'и*, (*се*) *и'ород'и*, *сф'ар'и*, *дор'у*.

На фонетско-морфолошки план како разликувачки фактор акцентот се јавува во 3 лице едн. сегашно и минато определено свршено време кај некои глаголи, како на пример: *јад'е*, *дад'е* (сег. време) : *ј'иде*, *д'иде* (мин. опр. свршено време).

Глаголската л-форма акцентски се управува според основата од која се образува. Кај несвршените глаголи таа се образува од основата на минатото определено несвршено време, а кај свршените глаголи се образува од основата на минатото определено свршено време. Како резултат на тоа, кај л-формата се јавуваат два акцентски модела: а) со акцент на кореновиот слог и б) со акцент на тематскиот вокал. Примери:

- а) *н'осех*: *н'осал*, *н'осела*, *н'осело*, *н'осели*;
р'екох: *р'екал*, *р'екла*, *р'екло*, *р'екли*;
 б) *сич'ех*: *сич'ел*, *сич'ела*, *сич'ело*, *сич'ели*;
каж'их: *каж'ил*, *каж'ила*, *каж'ило*, *каж'или*;
умр'их: *умр'ил*, *умр'ила*, *умр'ило*, *умр'или*.

Исто така, глаголската придавка има два модела на акцентирање, а) со акцент на коренскиот слог, сп. *изм'ицн*, *м'аџ'ан*, *уби'ен*, *оџ'кр'и'ен*, *бр'анеџ'и*, и б) со акцент на тематскиот вокал: *нај'ден*, *карсџ'ен*, *род'ен*, *же'неџ'и*, *кан'еџ'и*, *ран'еџ'и*, *цен'еџ'и*.

Акцентот во заповедниот начин во кулскиот говор е парадигматски. Примери: *бр'ој* – *бр'ојџе*, *в'икај* – *в'икајџе*, *к'ажи* – *к'а-*

жиѝе, куѝувај – куѝувајѝе, н'оси – н'осиѝе, с'ај – с'ајѝе, слуѝај – слуѝајѝе, ѝкај – ѝкајѝе.

Кај префиксираните глаголи во императив акцентот паѓа на префиксот, со тоа што во формата за второ лице множина има двоен акцент: *з'идарѝи – з'идарѝиѝе, 'издѝхни – 'издѝхн'иѝе.*

За разлика од акцентирањето на императивните форми во кулскиот говор, во селото Секавец акцентот во императивот алтернира меѓу коренскиот слог во еднина и наставката за императив во множина (Видоески 1991: 59). Во селата Савек и Календра се јавува парадигматски акцент во императив како и во кулскиот говор.

мл'ако, 'око, с'иш'о, с'иш'ало, ш'арк'ало, ч'ело; б'ише, з'арне, жр'абе, ј'аг'не, ј'адене, ј'ајце, ј'аре, кише, к'ош'иле, л'ише, п'ише, сир'аче, ш'а'ме, ч'ов'аче.

Број

Во граматичката категорија број кај именките разликуваме 3 вида множина: обична, избројана и збирна.

Обичнаџа множина кај именките од машки род се образува со следниве флексивни морфеми: *-и, -е, -ове, -овци (-офци), -ишиџа*. Поради редукацијата на финалното */e/* во */u/* не може секогаш прецизно да се утврди дали се работи за морфема *-и* или *-е*, но водејќи се од состојбата во нашиот стар јазик можеме да претпоставиме дека во некои позиции сигурно се работи за *-и*, а тоа е во оние случаи кога општиот дел завршува на веларен консонант (*-к, -з, -х*), на *-ец* и на *-ел* (Видоески 1991: 60). Примери: *бел'уци, бубрези, варс'аци, Власи, живеци, м'уци, м'оз'оци, м'олци, м'иморци*. Со наставката *-и* множина образуваат и именките од машки род што во еднина завршуваат на *-а*: *кал'ишиџи, сад'иш, Серезл'иш*.

Флексивната морфема *-е* ја добиваат во множина оние именки на коишто општиот дел им завршува на историски мек консонант: *камене, коне, маже, не'разе, оф'ч'аре, й'о'исе, рибаре*. Овде спаѓаат и старите колективни именки кај коишто по асимилацијата на */j/* со претходниот консонант и по губењето на палаталноста дошло до изедначување на наставката *-је* со наставката *-е*: *л'уде, сн'о'је, ш'а'рне*.

Наставката за множина *-ове* е карактеристична главно за едносложни именки од машки род: *бр'ичове, б'уш'ове, вол'ове, вр'и'ове, з'лезд'ове, дв'ор'ове, к'ум'ове, л'ик'ове, н'ос'ове, й'лик'ове, р'а'б'ове, с'ино'ве, с'иш'ол'ове, ч'ир'ове*.

Роднинските имиња од машки род образуваат множина со наставката *-овци (-офци)*: *в'ујк'офци, д'ид'офци, з'еиш'офци, кал'е'кофци, ш'урофци*.

Кај именките од женски род се јавуваат неколку наставки за изразување на категоријата број. Поголемиот дел од именките од женски род множинска форма образуваат со наставката *-и*: *баби, в'адишци, ж'ени, 'и'з'ли, ш'иш'рош'иш'ини, кал'инки, к'аиш'ишци, кобили, к'учки, м'еиш'ли, маки, нив'асишци, н'иви, п'ел'ени, й'рас'ишци, ш'аф'иш'аб'ишци, царв'ули, шом'ишци, ш'иш'иш'улки*.

Еднословните именки од женски род што завршуваат на консонант во еднина, во множина ја добиваат наставката *-ове* што е карактеристична за именките од машки род. Примери: *к'арф* – *карф'и* – *к'арво*, *ж'ир* – *жир'и* – *ж'иро*.

Кај некои именки од женски род за образување на множински форми ја сретнуваме и наставката *-е*: *џорнице*, *јабалке*, *јаџоде*, *џрискове*. Осврнувајќи се на оваа наставка која се сретнува кај повеќе именки во серската говорна група во целост гледано, Иванов истакнува дека овде не се работи за влијание од српскохрватскиот јазик каде што надвладае наставката од старите *ia*-основи, туку дека оваа наставка се развила самостојно, најверојатно под влијание на наставката од колективните именки (Иванов 1977: 145).

Именките од среден род множински форми образуваат со следниве наставки: *-а*, *-и*, *-ина* и *-еџа*. Со наставката *-а* множина образуваат именките на *-о* и оние што завршуваат на *-це*, како и именките со старата наставка *-је*. Примери: *венчило* – *венчила*, *врџиџа*, *кандица*, *оџлеџа*, *с'иџа*, *с'иџаџа*, *ч'ела*, *јаџе* – *јаџа*, *с'арца*, *л'озе* (лозје) – *л'озја*, *с'ирене* – *с'ирена*. Според овие именки се повеле и именките *џиџа* и *џ'елца*. Наставката *-и* којашто претставува континуант на старата двоинска наставка се сретнува кај именките *'око* и *'ухо*: *'очи*, *'уши*. Кај именките што завршуваат во еднина на *-е* превладува множинската наставка *-ина* (← *иџа*): *жр'абе* – *жр'ебина*, *јаџе* – *јаџина*, *киџе* – *киџина*, *к'оџиле* – *к'оџилџина*, *маџарџина*, *момичџина*, *џеџина*, *уџиџина*, *шиџина*, *шулеџина*. Старата множинска наставка *-еџа* се сретнува кај мал број именки *биџеџа*, *џарнеџа*, *скурчеџа*, *чов'ачеџа* (мн. од *чов'иче*). Почестата употреба на наставката *-ина* отколку на наставката *-еџа* претставува специфичност за кулскиот говор. Во говорот на Савек почесто се употребува наставката *-еџа*, а слична е ситуацијата и во говорот на Секавец (Видоески 1991: 61).

Како специфичност во категоријата број ќе ги споменеме именките коишто имаат само еднинска или само множинска форма т.е. *singularia tantum* и *pluralia tantum*.

Во *singularia tantum* спаѓаат одреден број именки коишто се користат само во еднинска форма и коишто обично означуваат состојби, чувства, дејства или супстанции сфатени како целина. Примери: *аџвар* (икра), *бак'ар*, *џосџо*, *д'ивеч*, *д'обџиџок*, *каџа*, *м'ир*, *мир'ис*, *џ'есок*, *раџ*, *с'ој*, *с'ол*; *ж'алос*, *м'илос*, *раџос*, *с'иџарос*, *л'еџиџа*, *с'џока*; *бр'аџино*, *'олово*, *к'орне*, *с'новене*.

Во *pluralia tantum* спаѓаат следниве именки: *ḡaišīi, ḡārḡi, n'ožici, oči'la, ī'alī'q'oni, ī'le'iki, 'uini'ci, i'šil'vari*. Како што може да се види од примерите, тоа се главно именки кои вообичаено се јавуваат само во множинска форма и во другите наши дијалекти (сп. Видоески 1992: 32).

Избројаната множина формално претставува континуант на старите двоински форми (Конески 1981: 245). Посебни форми за избројана множина имаме само кај именките од машки род коишто во еднина завршуваат на *-ø* морфема. Формите на избројаната множина секогаш се врзани, односно одат само со број пред себе или некоја количинска определба и затоа не се членуваат. Тие го носат акцентот од основната форма, а се образуваат со наставката *-a*. Примери: *два б'ика, два в'ола, ī'ри вр'ица, два дар'мона, ī'ри јасе'на, че'и'ри л'аба, два раз'боја, ī'ри р'оџа, два сн'оја, ие'и с'и'ола, два с'ар'и, ī'ри ча'ира*.

Збирна множина имаме кај некои именки од машки и од среден род. Бидејќи старата наставка за збирна множина *-је* совпаднала со множинската *-е*, збирното значење е лексикализирано и сè уште се чува само кај одреден број именки: *к'исе* (: мн. *к'асове*), *к'оле* (: мн. *к'олове*), *сн'оје* (: мн. *сн'ојове*); и со наставките *-a* (*-ја*): *бр'иш'а, крил'а, и'ерја*.

Апел

Граматичката категорија апел кај именките во говорот на селото Кула се изразува или со посебна морфема или со вдолжување на крајниот слог и со повишена интонација. Кај именките од машки род посебна морфема за изразување на апел имаме кај именките што завршуваат на *-ø* морфема и кај мал број именки што завршуваат на *-a*. Примери: *Анд'оне, Глиџ'оре, Бож'ико, влад'ико, зет'и'о, с'идио*. Како што може да се забележи од примерите, категоријата апел овде се изразува со морфемите *-e* и *-o*. Меѓутоа, кај истите овие именки формите за повикување можат да се слушнат и без посебна наставка, ами само со повишување на интонацијата: *С'ио-јан!, Вол н'иеден!*

Кај именките од женски род посебни морфемите за образување на форми за повикување се *-o* и *-e*: *Ано, Бис'еро, Гицо, Зли'ио, Марио, зми'о, ко'к'ошко, лиш'ицо, св'и'и'о; Вас'илке, Кос'идинке, Личке, С'ио'јанке, др'мак'инке, к'учке*.

Определеност

Категоријата определеност кај именките во кулскиот говор се изразува со следниве членски морфема: *-о*, *-ӣа*, *-ӣо*, *-ӣе*. Дистрибуцијата на овие морфема зависи од родот и од завршетокот на именката.

Членот *-о* се додава на именките од машки род што завршуваат на консонант: *бел'ико*, *волџо*, *вриџо*, *варсн'ико*, *двор'о*, *зеџ'о*, *кумо*, *ликоџо*, *мнуко*, *мозоко*, *нерџо*, *нокроџо*, *нос'о*, *џарсиџо*, *џаџо*, *разбојо*, *сино*, *сиџоло*, *фосџино*, *чов'ико*.

Членот *-ӣа* се додава на именките од ж.р. коишто завршуваат на *-а* и на консонант: *бабаџа*, *варсн'ачкаџа*, *џлав'аџа*, *џџлаџа*, *клеџкаџа*, *кучкаџа*, *каџиџаџа*, *меџлаџа*, *ниваџа*, *џелен'аџа*, *ракаџа*, *усџаџа*, *џ'аваџа*, *џарџулаџа*, *џелусџаџа*, *шомџаџа*; *варџа*, *џноџа*, *џноџа*, *каџџа*, *џеџа*. Овој член исто така се додава и на именките од машки род коишто, било во еднина било во множина, завршуваат на *-а*: *кал'џаџа*, *шурџа*; *џр'обиџаџа*, *џаџаџаџа*. Кај именките од среден род коишто во множина завршуваат на *-а* исто така се додава членската морфема *-ӣа*: *деџаџа*, *џаџаџа*, *крилаџа*, *лакнаџа*, *сел'аџа*, *џел'аџа*, *биџеџаџа*, *џарн'еџаџа*, *киџиџаџа*, *коџилин'аџа*, *сиџачин'аџа*, *џеџин'аџа*, *уџџин'аџа*, *џиџин'аџа*.

Членската морфема *-ӣо* е карактеристична за именките од машки род што завршуваат на *-о* или *-е* во еднина или во множина, како и за именките од среден род во еднина: *в'уџкоџо*, *д'идроџо*, *калеџкоџо*, *џичкоџо*; *бриџов'еџо*, *буџов'еџо*, *волџов'еџо*, *вриџов'еџо*, *џлездров'еџо*, *дворџов'еџо*, *кумоџов'еџо*, *лиџов'еџо*, *лудеџо*, *џерџов'еџо*, *ил'икџов'еџо*, *раџов'еџо*, *сиџолџов'еџо*, *џирџов'еџо*; *биџеџо*, *џарлоџо*, *лакноџо*, *лиџеџо*, *моџеџо*, *окоџо*, *реџроџо*, *сел'оџо*, *џаџмиџо*. Членската морфема *-ӣо* ја добиваат и именките од женски род коишто образуваат множина со наставките *-е* и *-ове*: *џорниџеџо*, *џабалк'еџо*, *џаџодеџо*, *џрисков'еџо*; *џарџов'еџо*, *каџвоџеџо*.

Членската морфема *-ӣе* се додава на сите именки од машки, женски или среден род коишто во множина завршуваат на *-и*: *бел'ациџе*, *варсн'ациџе*, *деџоџџиџе*, *лакоџиџиџе*, *мнуџиџе*, *саџиџиџе*, *фосџаниџиџе*; *баџиџе*, *џен'иџиџе*, *џџлиџе*, *џиџроџиџиџиџиџе*, *каџиџиџиџе*, *кучкиџиџе*, *мак'иџиџе*, *меџлаџиџиџе*, *ниџеџиџиџиџе*, *ниџиџиџе*, *џел'ениџиџе*, *џ'аџиџиџе*, *шом'иџиџиџе*; *оџиџиџе*, *уџиџиџе*.

Примери: *Вӣа̄ з̄а-з̄р'ешах̄ӣе раб̄о̄ӣца̄ӣа.*
(На)-в'ис ви вид'их.
На-в'ис ви каз'их.

Како што може да се забележи од примерите, кратките заменски форми за директен и за индиректен предмет се изедначуваат во изговорот и во прво лице (и еднина и множина) и во второ лице (и еднина и множина). Ова изедначување е последица на редукацијата на вокалот /e/ којшто преминува во високиот корелат /u/ (види редукација на вокалите 1.1.1.). Ако кон ова се додаде и фактот дека индиректниот предмет се изразува аналитички, со предлогот *на* + *иолна̄ӣа* форма за директен предмет, а од друга страна предлогот *на* може да се јави и при изразување на директен предмет (види: синтакса), доаѓаме до констатацијата дека изразувањето на директен и индиректен предмет со лични заменки во кулскиот говор во прво и во второ лице најчесто е изедначено. Овде велиме „најчесто“ затоа што предлогот *на* не се употребува секогаш со формите за директен предмет, па затоа во прегледот што е даден предлогот *на* стои во заграда пред долгата форма на личната замена за директен предмет.

За трето лице еднина личните заменки разликуваат и форми за род. Притоа, формите за машки и за среден род се разликуваат само во номинативната форма, додека формите за објект се исти. Затоа ќе ги прикажеме заедно:

- *он//ӣој* (машки род); *оно//ӣова̄//ӣва* (среден род)
- *(на) н'е̄р̄ з̄р*
- *на н'е̄р̄ му*

Примери: *Он//Тој з̄р'еши. Това̄ з̄р'еши.*
(На)-н'е̄р̄ з̄р-вид'их. На-н'е̄р̄ му-каз'их.

Формите за трето лице еднина женски род се следниве:

- *ӣа̄а*
- *(на) н'е̄а̄ з̄а*
- *на н'е̄а̄ и*

Примери: *Таа̄ з̄р'еши.*
(На)-н'е̄а̄ з̄а-вид'их.
На-н'е̄а̄ и-каз'их.

Во трето лице множина личните заменки не разликуваат форми за род. Формите што ќе ги прикажеме подолу се заеднички за сите три рода:

- *ӣӣ(ј)а*
- *(на) н'иф̄ з̄и*
- *на н'иф̄ ни*

Примери: *Тиц д'ошли.*
(На)-н'иф ѓи-вид'их.
На-н'иф ни-каз'их.

Што се однесува на повратната замена, треба да истакнеме дека во овој говор, а впрочем тоа е карактеристика и на југоисточните говори во целост, долгата форма на оваа замена се изгубила, а нејзината функција ја презеле долгите форми на личните заменици за секое лице посебно комбинирани со кратките форми *се/си*. Пример: *На-м'ени си каз'их.* (За другите употреби на кратките форми од повратната замена види во делот за синтакса).

2.2.2. ЛИЧНО-ПРЕДМЕТНИ ЗАМЕНКИ

Сега ќе ги наведеме формите на лично-предметните заменици во кулскиот говор. За прашања се употребуваат: *к'ој, кр(ј)'а, кр'е, кр'и; ш'о; ч'иј, чи(ј)'а, ч'и'е, ч'и'и; на-к'ој, на-кр(ј)'а, на-кр'е, на-кр'и; на-ч'иј, на-чи(ј)'а, на-ч'и'е, на-ч'и'и.*

За изразување на неопределеност се користат следниве форми: *н'икој, н'ико(ј)'а, н'ико'е, н'ико'и; н'ишиџо; ед'ин, ед'на, ед'но, ед'ни.*

Одречните форми на лично-предметните заменици се следниве: *н'икој, н'ико(ј)'а, н'ико'е, н'ико'и; н'ишиџо.*

Општите лично-предметни заменици во кулскиот говор ги имаат следниве форми: *с'икој, с'ико(ј)'а, с'ико'е, с'ико'и.*

Од сложените заменски изрази во кулскиот говор ги сретнавме *шр-било* и *едик'ојси*.

Како што може да се забележи од прегледот на формите, онаму каде што имаме финално *ј* во формата за машки род, тоа најчесто се губи во останатите форми, а особено кога ќе се најде во позиција пред вокалите од преден ред. Примери: *к'ој, кр(ј)'а*, наспрема *кр'е, кр'и* или *ч'иј, чи(ј)'а*, наспрема *ч'и'е, ч'и'и* (повеќе за дистрибуцијата на глајдот *ј* во 2.1.).

Во поглед на акцентот, подвижен акцент сретнуваме кај следниве заменици: *к'ој : кр(ј)'а – кр'е – кр'и, ч'иј : чи(ј)'а – ч'и'е – ч'и'и* и *ед'ин : ед'на – ед'но – ед'ни.*

2.2.3. ПОКАЗНИ ЗАМЕНКИ

Показните заменки во говорот на селото Кула ги имаат следниве форми: *ī'oa//ī'oφ//ī'va* (чов'ик), *ī'ia* (жена), *ī'oa//ī'oφ//ī'va* (д'ишѐ), *ī'ia* (л'удѐ); *o'oa* (чов'ик), *o'ia* (жена), *o'oa* (д'ишѐ), *o'ia* (л'удѐ). Како што може да се забележи од примерите, за машки род се употребува формата што е карактеристична за средниот род. Формите на показните заменки за блискост отсуствуваат од системот на заменките во овој говор што е карактеристично и за малешевско-пиринските и серско-лагадинските говори во целост (Видоески 1965: 42).

2.3. ПРИДАВКИ

2.3.1. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Кај придавките во македонскиот стандарден и дијалектен јазик, следствено и во кулскиот говор, ги разликуваме следниве граматички категории: род, број, определеност и степен.

Род

Категоријата род кај придавките во кулскиот говор се обележува со следниве формални показатели: *∅* или *-и* за машки род, *-а* за женски род и *-о* за среден род. Примери: *бол'ан* – *болна* – *болно*, *рус* – *руса* – *русо*, *ī'илѝшки* – *ī'илѝшка* – *ī'илѝшко*.

Некои придавки што претставуваат заемки од грчкиот или од турскиот јазик не се менуваат по род. Пример: *к'ишѝа* (ден', не-д'ала, л'ишѝо), (гр.); *с'ерѝ* (чов'ик, жена, д'ишѝе) (тур.).

Неменливи по род се и придавките што завршуваат на суфиксите *-лија* и *-ѝија*: *касмеѝли(j)а*, *некасмеѝли(j)а*, *ѝајлѝли(j)а*; *ајнаѝи(j)а*, *чорбаѝи(j)а*, и од словенски корен: *ѝолѝмиѝи(j)а*, *фалбаѝи(j)а*.

Број

За изразување на граматичката категорија број кај придавките во говорот на селото Кула имаме само една наставка *-и* за множина за сите три рода: *болни*, *ѝајлѝлиши*, *јаки*, *лесни*, *млаки*,

најпр'едни, ѿолни, ц'али, шир'оки. Како што се гледа од примерите, оваа наставка се додава и кај придавките образувани со суфиксите од турско потекло *-лија* и *-ција* (Јашар-Настева 2001: 246).

Придавката од турско потекло *серѿи* не се менува по број, па една иста форма се користи и за еднина и за множина за сите три рода: *серѿи л'уде*.

Определеност

Грамматичката категорија определеност кај придавките се изразува со следниве членски морфемии: *-о* // *-а* за машки род еднина, *-ѿа* за женски род еднина, *-ѿо* за среден род еднина и *-ѿе* за сите три рода во множина. Примери: *болниѿ//болница – болнаѿѿа – болноѿѿо – болниѿѿе*; *измоѿиѿѿениѿ//измоѿиѿѿениѿа – измоѿиѿѿѿениѿѿа – измоѿиѿѿѿѿениѿѿо – измоѿиѿѿѿѿѿениѿѿѿе*; *русѿиѿ//русѿѿа – русѿѿѿѿа – русѿѿѿѿо – русѿѿѿѿѿе*. За членот *-а* што се јавува кај еднинските форми од машки род веќе кажавме дека е влијание од соседниот драмски говор каде што во членската морфема за ѿ има рефлекс */ā/*, односно алофон *[a]* (Видоески 1992: 13). Треба да се истакне дека кај придавките коишто во машки род еднина завршуваат на консонант, членот се додава на проширената форма на придавката со вокалот *и*; оваа форма, всушност, претставува остаток од старата сложена промена.

Степен

Грамматичката категорија степен се изразува со претставки: *ѿо-* за компаратив и *нај-* за суперлатив. Притоа, задолжително во кулскиот говор, како и на целото серско-драмско дијалектно подрачје (Иванов 1977: 158), претставката за степенување носи свој акцент, додека акцентот на основната форма останува на истото место. Примери: *ѿ'оѿѿол'им – ѿ'оѿѿол'имѿ – ѿ'оѿѿол'имѿ – ѿ'оѿѿол'ими*; *најѿѿол'им – најѿѿол'имѿ – најѿѿол'имѿ – најѿѿол'ими*.

Релативните придавки не ја познаваат грамматичката категорија степен.

2.3.2. МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ

Кај придавките се сретнуваат и алтернации на вокалите. Така, вокалот што се сретнува во простата форма пред финалниот консонант кај некои од придавките од машки род се редува со */ø/* во формите за женски и среден род, во множинската форма и во

сите членувани форми: *бол'ан* – *болна* – *болно* – *болни*; *болниџ*/*болница* – *болниџица* – *болноџиџ* – *болниџиџе*. Вакви морфонолошки алтернации сретнуваме и кај придавките што завршуваат на *-ар*, *-ен* (*ан*), *-ок*, *-ол* (*ол*). Примери: *'осџар* : *'осра*, *'лесан* : *'лесна*, *'нисок* : *'ниска*, *'џоџил* : *'џоџица*.

2.3.3. ЗАМЕНСКИ И БРОЈНИ ПРИДАВКИ

Заменските и бројните придавки, кои, исто така, спаѓаат во зборовната група придавки, ќе ги разгледаме одделно заради нивната специфичност и ќе ги наведеме сите нивни форми што се употребуваат во говорот на селото Кула.

Во кулскиот говор заменските придавки се застапени со следниве форми. За посвојност се сретнуваат овие форми: *мој*, *моја*, *моџ*, *мои*, *мојо*, *мојатица*, *моџиџ*, *моџиџе*; *'џвој*, *'џвоја*, *'џвоџ*, *'џвои*, *'џвојо*, *'џвојатица*, *'џвоџиџ*, *'џвоџиџе*; *неџоф*, *неџоџа*, *неџоџо*, *неџоџи*, *неџоџиџ*, *неџоџиџица*, *неџоџиџиџе* (машки и среден род); *неџа*, *нејна*, *нејно*, *нејни*, *нејниџ*, *нејнаџица*, *нејноџиџ*, *нејниџиџи* (женски род); *наш*, *нашџ*, *наше*, *наши*, *нашиџ*, *нашатица*, *нашеџиџ*, *нашиџиџе*; *ваш*, *вашџ*, *ваше*, *ваши*, *вашиџ*, *вашатица*, *вашеџиџ*, *вашиџиџе*; *ниџан*, *нијна*, *нијно*, *нијни*, *нијниџ*, *нијнаџица*, *нијноџиџ*, *нијниџиџе*.

Заменски придавки за признаци односно за качество во кулскиот говор се следниве: *как'оф*, *какви*, *какво*, *какви*; *н'акакоф*, *н'акаква*, *н'акакво*, *н'акакви*; *'никакоф*, *'никаква*, *'никакво*, *'никакви*; *'џак'оф*, *'џакви*, *'џакво*/*'џак'ово*, *'џакви*, *с'икакоф*, *с'икаква*, *с'икакво*, *с'икакви*.

Заменските придавки за количество ги имаат следниве форми: *'џолкаџ*, *'џолкаџа*, *'џолкаџо*, *'џолкаџи*, *џ'ал*, *џ'ала*, *џ'ало*; *сиџиџе* и *фреџиџ* (= сите) (од вџ радџ види: Видоески 1991: 66). Последнава форма се употребува често и не се менува по род и број. Пример: *Фреџиџ л'удеџиџо д'ојџа*.

Од заменската придавка вџсџ во кулскиот говор се употребуваат формите *сиџиџе* и *се*: *Сиџиџе сеџџиџиџ*, *неџо не-џо к'инаџиџ*. *Се ми з'еа*.

Од досега претставените форми на заменските придавки може да се заклучи дека тие ги имаат истите граматички категории како и обичните придавки со тоа што нормално отсуствува категоријата степен што е карактеристична само за качествените при-

давки. Во начинот на изразување на другите граматички категории разлика сретнуваме само кај изразувањето на средниот род кај посвојните заменски придавки каде што наместо показателот *-o* што е вообичаен како знак за среден род кај другите видови придавки, овде сретнуваме *-e*: *моѐ, ѿвоѐ* и сл. Како неменливи форми кај заменските придавки се јавуваат *фр'еѿ* и *с'е*.

Морфонолошките алтернации што ги сретнавме и кај обичните придавки (види 2.3.2.), се сретнуваат и овде кај формите на заменските придавки за признаци: *как'оф* : *какв'а, какв'о, какв'и* и сл.

Акцентот кај заменските придавки е парадигматски, со исклучок на формите за признаци *как'оф* и *ѿак'оф*, каде што имаме подвижен акцент: *как'оф* : *какв'а – какв'о – какв'и*; *ѿак'оф* : *ѿакв'а – ѿакв'о//ѿак'ово – ѿакв'и*.

Бројните придавки или редните броеви како што се нарекуваат обично, во кулскиот говор ги имаат следниве форми: *ѿ'арф, ѿ'арва, ѿ'арво, ѿ'арви; ф'ѿ'ор, ф'ѿ'ора, ф'ѿ'оро, ф'ѿ'ори; ѿр'еѿ, -а, -о, -и; ч'еѿв'арѿи, ч'еѿв'арѿа, ч'еѿв'арѿо; ѿ'еѿи, ш'есѿи, с'едми, 'осми, д'ев'еѿи, д'ес'еѿи* итн. Овие форми нормално ја имаат и категоријата определеност како и другите придавки: *ѿ'арвио чов'ак, в'ѿ'ороѿо д'аѿиѐ, ѿр'еѿѿѿиѿа ж'ена*.

2.4. БРОЕВИ

Кулскиот говор во поглед на формите на броевите има состојба како и другите говори што спаѓаат во серската дијалектна група (Иванов 1977: 158). Притоа формите не отстапуваат многу (со исклучок на фонетските варијации) од формите во стандардниот јазик. Најпрво ќе дадеме преглед на формите на простите броеви:

ед'ин, ед'на, ед'но; два, дв'а; ѿр'и, ч'еѿѿири, ѿ'еѿи, ш'ес, с'едм, 'осм, д'ев'аѿи, д'ес'аѿи, ед'ин'ајсѐ, дв'ан'ајсѐ, ѿр'ин'ајсѐ, ч'еѿар'н'ајсѐ, дв'ајсѐ, ѿр'иѐсѐ, ч'еѿириѐсѐ, ѿ'едѐсѐ, ш'еѐсѐ, с'ед'амдѐсѐ, ос'амдѐсѐ, д'ев'едѐсѐ, сѿ'о, дв'асѿа, ѿр'исѿа, ч'еѿирисѿо, ѿ'есѿо, ш'есѿо, с'ед'амсѿо, 'ос'амсѿо, д'ев'асѿо, ил'ада, мили'он.

Како што се гледа од прегледот на формите, категоријата род се изразува со посебни наставки само кај бројот *еден* каде што имаме посебни форми и за женски и за среден род и кај бројот *два* каде што покрај формата за машки род имаме заедничка посебна форма за женски и за среден род која гласи *дв'и*.

За множинската форма од бројот *еден* што гласи *едни* треба да кажеме дека таа нема бројно значење туку има значење блиско со значењето на заменката *н'икои*, па затоа оваа форма според функцијата ја ставивме во редот на лично-предметните заменки (види 2.2.2.).

За броевите од 11 до 19 треба да се каже дека тие се сложени образувања составени од единечен број, предлогот *на* и бројот *десеѝ* којшто во кулскиот говор се скратува во *-ајсе* при што се губи финалното *-ѝ*.

Десетичните броеви од 20 нагоре се образуваат од единичниот број и од бројот *десеѝ* без сврзувачко зборче. Притоа и во овие форми бројот *десеѝ* се стегнува, па звучи како *десе* или како *есе* без финалното *-ѝ*.

Во сложените состави со единиците немаме губење на сврзникот *и*: *дваесе и-два*, *четириесе и-осам*.

Во образувањето на стотиците, упростување имаме само во првиот дел каде што единичниот број во некои случаи ги губи крајните фонеме: *четиристѝо*, *ѝестѝо*, *шестѝо*, *деветѝо*.

Броевите *ил'уда* и *мили'он* всушност претставуваат именки и имаат свој род и разликуваат еднина и множина: *ил'уди*, *мили'они*.

Бидејќи броевите претставуваат определби на именките, ако именката е определена, тогаш членот го носи бројот: *дв'аѝе ж'ени*, *шестѝе д'аѝа*. Формите на членот се следниве: кај бројот *един*, *едн'а*, *едн'о* ги имаме членските морфеме: *-оѝ*, *-ѝа*, *-ѝо*, кај бројот *два* се додава членската морфема *-ѝа* (*дв'аѝа б'икѝа*), а кај другите броеви се додава членската морфема *-ѝе* (*десетѝѝе зай'овѝе*). За броевите *ил'уда* и *мили'он* веќе кажавме дека претставуваат именки, па во поглед на членот се раководат како и другите именки, според завршетокот.

За бројни определби на лица од машки род имаме посебни форми на единичните броеви, а тие се: *дво'иѝа*, *ѝиро'иѝа*, *четѝвор'иѝа*, *ѝеѝѝина*, *шесм'ина*, *осам'ина*.

За означување на приближна бројност се користат сложени форми од типот *дв'а-ѝри*, *ѝр'и-четѝири*, *седѝм-осам*.

2.5. ПРИЛОЗИ

Од зборообразувачки аспект најбројни се прилозите коишто се образувани од придавки со морфемите *-o (-y)* и *-ски/ -цки, -чки, -шки*: *близро, дал'екро, 'ирно, л'ошро, к'асно, м'алку, м'андро; бр'ицки, вој'нички, сиром'ашки*. Другите типови зборообразување се застапени со помал број примери, сп.: *-и*: *н'акни, сн'ошиџи, л'ани*; *-е*: *џорџе, д'олџе, с'еиџе, у'иџре*; *-ум*: *н'ичкум*; *-ички/ -ечки*: *џазички, џокорем'ечки*; со партикулите *-к-, -ј-*: *в'анка, д'ека, дн'еска, з'имоска, л'иџоска, џу'ука, џу'џај*. Значителен е бројот на сложените прилози со предлози: *н'ивечар, на'зем'а, на'долу, на'јави, на'оџако, на'сила, на'с'ан, на'јролеџи; о'с'иди, од'џорџе, од'оло, о'иџи'ука, о'иџи'аму; џреџм'алку, џредв'ечер; др'и'јрва, др'фч'ера, др'лани; џр'лани*. Како што се забележува од примерите, акцентот кај сложените прилози главно останува на основниот дел.

Во текстот што следува ќе ги наведеме покарактеристичните прилози во кулскиот говор, распоредени според нивната функција.

Како определби за време се јавуваат следниве прилози: *в'ечар, н'ивечар, џредв'ечар/џрикв'ечар, ден'а, дн'еска, 'есаниџа, з'имоска, ко'џа/ко'а, ква (кога), к'асно, л'иџоска, н'акни, н'ок'а, од'амна, 'одма, џреџм'алку, с'еиџе, си'џа/с'еа, сн'ошиџи, џо'џа/џу'џај, у'иџре, у'иџрев'ечар, фч'ера*.

Карактеристични прилози за место се следниве: *близро, в'анка, џорџе, од'џорџе, дал'екро, д'ека, д'олџе, н'идро, на'зем'а, н'икаде, од'оло, о'с'иди, о'иџи'ука, о'иџи'аму, с'акаде, уф з'ем'а, фн'еиџре*.

Од прилозите за начин ќе ги наведеме следниве: *џазички, д'иџе, д'ури, едв'ам, к'ако//как, кун'ешкаџиџа, н'ајавџе, на'с'ан, на'оџако, н'ичкум, џокорем'ечки, скр'ишино, џа'ка, џа'ман*.

Прилози за количество што често се употребуваат во кулскиот говор се следниве: *дваџаџи'а, џриџаџи'а, едн'оч, ко'лку, м'алку, мло'џу, м'ја, о'иџе, џовик'е/џовечку, џолку*.

Во врска со граматичките категории прилозите познаваат само степен: *џоб'јрзо – н'ајб'јрзо, џом'алку – н'ајм'алку, џод'олџе – н'ајд'олџе* (главно качествени прилози).

За изразување на некаква последователност освен предлогот *ио* се употребува и предлогот *за*: *Ден' ѿ-ден'//ден' за-ден' си мин'а-ва вр'амеѿо*.

Предлогот *на* има голема употреба во кулскиот говор. Овде ќе дадеме примери за употребата на овој предлог со неговото примарно пространствено значење (за другите употреби на предлогот *на* види во делот за синтакса): *Тр'еѿиѿа ден' к'е-ѿо-ѿр'ашѿиѿи на-вода. Одаѿи на-н'акој ма'настир... Тиѿ р'аброѿиѿи, 'он с'едал на-баѿаѿиѿа, на-оѿако*.

Предлогот *ѿри* се употребува со пространствено значење: *Изник'нала ѿрин'уѿа ѿри-чубан'овоѿо сѿиѿадо*.

2.7. ГЛАГОЛИ

2.7.1. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ КАЈ ГЛАГОЛИТЕ

Глаголскиот систем во македонскиот јазик, како во литературниот јазик така и во дијалектите, е доста сложен. Додека кај другите менливи зборови дошло до намалување на бројот на формите со преминувањето од синтетизам во аналитизам, кај глаголите не само што не дошло до вакво упростување туку се развиле и нови форми коишто се резултат на јазичната интерференција со соседните балкански јазици.

Грамматички категории кај глаголот се следниве: вид, начин, време, залог, лице, број и род. Најпрво ќе ја разгледаме граматичката категорија вид кај глаголите во кулскиот говор.

2.7.1.1. Вид

За добивање на свршени од несвршени глаголи продуктивен е суфиксот *-н-*: *в'икне, ѿр'изне, к'ихне, сѿиѿиѿне*. Но, уште покарактеристичен начин за добивање на свршени од несвршени глаголи е префиксацијата. Примери: *заѿр'изе, зад'аѿди, зад'аѿржи, зак'аѿне, за'уми, избр'иче, изб'аѿва, изѿори, иск'ае, изл'аѿже, изм'иѿе, исѿере, исѿече, исѿиѿе, исѿиреде, наѿаде, наѿиѿса, оѿжнеѿе, ѿо'уми, ѿреѿече, ѿре'уми, расѿлаѿче, расѿвеѿиѿи, укр'аде, уѿиѿеѿа*.

За образување на несвршени од свршени глаголи најмногу се користат суфикси. Карактеристични суфикси се следниве: *-а*, *-в*, *-ав*-, *-ув*-, и *-ив*-, при што секогаш имаме алтернаниии на тематскиот вокал, а кај дел од глаголите и алтернаниии на коренските вокали и/или алтернаниии на тематските согласки).

Со суфиксот *-а*: *заф'аӣа* (: *заф'аӣи*), *о̄с̄ӣ'ава* (: *о̄с̄ӣ'ава*), *ӣ'ура* (: *ӣ'ури*), *ӣ'ушӣа* (: *ӣ'ушӣи*); и со алтернаниииа на тематските согласки /*ӣ*, /*д*/ во производниот дел со /*шӣ*, /*жд*/ во изведениот дел: *вр'ашӣа* (: *вр'аӣи*), *ӣл'ашӣа* (: *ӣл'аӣи*), *ср'ешӣа* (: *ср'еӣи*), *ф'ашӣа* (: *ф'аӣи*), *за'о̄жда* (: *за'оди*), *за'вӣжда* (: *за'види*), *о̄с'а̄жда* (: *о̄с'а̄ди*) и со алтернаниииа на коренските вокали:

/ø/-/u/: *зай'ина* (: *з'аӣне*), *ӣр'еӣна* (*ӣр'еӣне*), *ӣо̄ӣӣ'ура* (: *ӣо̄ӣӣре*), *ум'ира* (*умре*);

/e/-/u/: *из'бира* (: *из'бере*), *ср'бира* (: *ср'бере*);

/o/-/a/: *зай'в'ура* (: *зай'вори*), *о̄ӣв'ура* (: *о̄ӣвори*), *рас'ӣв'ура* (*рас'ӣвори*);

Со суфиксот *-в*: *до'б'ива* (: *до'би*), *ӣо̄кр'ива* (: *ӣо̄кри*), *ро'д'ива* (: *ро'ди*);

Посебен модел сочинуваат глаголите: *д'ива* (: *д'иде*), *к'ли'ва* (: *к'лиде*), *ӣро'д'ива* (: *ӣро'д'иде*), *з'е'ва* (: *з'еме*), *до'ва* (но и: *до'вива*) (: *до'јде*), *о̄ӣ'ива* (: *о̄ӣ'иде*), *на'р'е'ва* (: *на'р'еди*), *изл'ива* (: *изл'езе*), *фл'ива* (: *фл'езе*);

Со суфиксот *-ав* -: *бу'ӣн'ава* (: *бу'ӣне*), *ди'гн'ава* (: *ди'гне*), *до'з'вол'ава* (: *до'з'воли*), *зас'ӣ'анава* (: *зас'ӣ'ане*), *ис'ӣар'ӣ'ава* (*ис'ӣар'ӣи*), *ис'ӣар'ава* (: *ис'ӣари*), *мин'ава* (: *мине*), *обл'икава* (: *обл'ачи*), *о̄зрав'л'ава* (: *о̄зрав'е*), *ӣо̄мин'ава* (: *ӣо̄мине*), (*се*) *ӣромен'ава* (: *ӣромени*), *разбол'ава* (: *разболи*), *сва'л'ава* (: *свали*) и со алтернаниииа на тематската согласка: *ка'риш'ӣ'ава* (: *ка'рс'ӣи*), *ӣрош'ӣ'ава* (: *ӣро'с'ӣи*);

Со суфиксот *-ув* -: *вр'аӣ'ува* (: *вр'ӣӣи*), *ди'гн'ува* (: *ди'гне*), (*се*) *до'ӣ'урува* (: *до'ӣ'ера*), *до'ӣ'ечува* (: *до'ӣ'ече*), *за'к'анува* (: *за'к'ани*), *за'ӣл'е'ӣува* (: *за'ӣл'е'ӣе*), *ис'ӣолнува*, *ис'ӣечува*, *ка'зува*, *ле'гн'ува*, *на'ӣа'нува*, *на'ф'арлува*, *на'р'ечува*, *одр'ечува*, *ӣадн'ува*, *ӣрен'ес'ува*, *ӣре'ӣл'е'ӣ'ува*, *ӣр'икан'ува*, *ӣромо'ӣ'ува*, *се'дн'ува*, (*се*) *сӣ'емн'ува*, *ӣакс'ува*, *ӣар'гн'ува*, *уӣ'е'ӣува*;

Со суфиксот *-ив* -: *за'бр'а'ива* (: *за'бр'а'ви*), *на'ӣр'а'ива* (: *на'ӣр'а'ви*), *рас'ӣр'а'ива* (: *рас'ӣр'а'ви*).

2.7.1.2. Време

Граматичката категорија време кај глаголите во кулскиот говор е изразена низ следниве прости и сложени глаголски форми: сегашно време, минато определено свршено време, минато определено несвршено време (прости глаголски форми), минато неопределено свршено и несвршено време, предминато време, минато резултативно време, идно време и минато идно време.

2.7.1.2.1. *Сегашно време*. – Најпрво ќе ги разгледаме формите на сегашно време и од свршени и од несвршени глаголи. Во зависност од тематскиот вокал во кулскиот говор се јавуваат 3 вида парадигми. Првата *a*-парадигма е карактеристична за глаголите што завршуваат на *-a* и се образува со следниве наставки:

-м	-ме
-ш	-ѝе
-ø	-ѝ

Примери:	џл'џам	в'икам
	џл'џаш	в'икаш
	џл'џа	в'ика
	џл'џамџ// -ми	в'икамџ// -ми
	џл'џаѝџ// -ѝш	в'икаѝџ// -ѝш
	џл'џаѝ	в'икаѝ

За втората *e*-парадигма се карактеристични следниве наставки:

-а(м)	-еме
-еш	-еѝе
-е	-аѝ

Со овие наставки се менуваат глаголите што завршуваат на *-e* во трето лице еднина, при што во зависност од местото на акцентот се издвојуваат два модела. Едниот модел со акцент на основата, а другиот модел со акцент на наставките со исклучок на првото лице (за акцентот види 1.3.3.).

Примери: прв модел:		втор модел:
ср'ижа(м)	д'ојда(м)	с'еча(м)
ср'ижеш//ср'ижеш	д'ојдеш	сеч'еш
ср'иже//ср'ижи	д'ојде//и	сеч'е
ср'ижемџ//ср'ижими	д'ојдемџ//и	сеч'емџ// -ми
ср'ижеѝџ//ср'ижешѝ	д'ојдеѝџ//и	сеч'еѝџ// -ѝш
ср'ижаѝ	д'ојдаѝ	сеч'аѝ

Глаголите чијшто општ дел завршува на самогласка претрпуваат измени во изговорот затоа што вокалот *e* од наставката по извршената редукција најчесто преминува во *j*:

<i>īu(j)а(м)</i>	<i>м'и(j)а(м)</i>	<i>ч'у(j)а(м)</i>
<i>īиши/īији</i>	<i>м'иши/м'ији</i>	<i>ч'уеи</i>
<i>īиј</i>	<i>м'иј</i>	<i>ч'уе/и</i>
<i>īиеме//īиими</i>	<i>м'иеме//м'иими</i>	<i>ч'уеме//ч'уими</i>
<i>īиет̄ӣе//īиий̄и</i>	<i>м'иет̄ӣе//м'иий̄и</i>	<i>ч'ует̄ӣе//ч'уий̄и</i>
<i>īu(j)аī</i>	<i>м'и(j)аī</i>	<i>ч'у(j)аī</i>

Кај глаголите од *и*-група се додаваат овие наставки:

<i>-а(м)</i>	<i>-име</i>
<i>-иши</i>	<i>-ӣӣе</i>
<i>-и</i>	<i>-аī</i>

И кај оваа *и*-парадигма имаме два модела на промена во зависност од акцентот, со парадигматски и со непарадигматски акцент:

<i>ǰārча(м)</i>	<i>с'еда(м)</i>	<i>сī'о(j)а(м)</i>
<i>ǰārчиши</i>	<i>с'ед'иши</i>	<i>сī'о'иши</i>
<i>ǰārчи</i>	<i>с'ед'и</i>	<i>сī'о'и</i>
<i>ǰārчиме//ми</i>	<i>с'едиме//ми</i>	<i>сī'оиме//ми</i>
<i>ǰārчӣӣе//ӣи</i>	<i>с'ед'ӣӣе//ӣи</i>	<i>сī'о'ӣӣе//ӣи</i>
<i>ǰārчаī</i>	<i>с'ед'аī</i>	<i>сī'о(j)'аī</i>

Глаголот *сум* во сегашно време ги има следниве форми:

<i>сам</i>	<i>сме//сми</i>
<i>си</i>	<i>сīе//сīи</i>
<i>е(и)</i>	<i>са</i>

Глаголот *сака* не се употребува во кулскиот говор и е заменет со глаголите *мил'ува* и *ӣ'ера*. Постои негирана форма *н'ек'е* со следнава парадигма:

<i>н'ек'а(м)</i>	<i>н'ек'еме//н'ек'ими</i>
<i>н'ек'еиш/н'ек'иши</i>	<i>н'ек'ет̄ӣе//н'ек'ӣӣи</i>
<i>н'ек'е//н'ек'и</i>	<i>н'ек'аī</i>

Појавата на паралелни форми во сите лица каде што се појавува неакцентирано *le* во наставките е резултат на редукцијата на *le* (види 1.1.1.).

На крајот на излагањето за формите на глаголите во сегашно време ќе кажеме уште една забелешка. Како што може да се забележи од претставените форми, наставката *-м* во прво лице сегашно време се јавува регуларно само кај глаголите од *a*-група: *мил'увам, иџ'ерам*. Кај другите глаголи наставката *-м* многу ретко може да се слушне и нашите информатори најчесто ги употребуваа овие форми без *-м*: *д'аржа, 'ода, ф'ишиџа*.

Што се однесува до функцијата на формите за сегашно време во кулскиот говор, таа е иста како и во литературниот јазик, изразување на дејство што се извршува во моментот кога се зборува за него. Кога се употребува во својата основна функција, сегашно време може да се образува само од имперфективни глаголи. Форми за сегашно време можат да се образуваат и од перфективни глаголи, но тие не се користат за изразување на сегашност, ами се користат врзани со партикули при градењето на формите за идно време (*к'е дојде, ќе ч'уе*) или со други партикули или сврзници во зависни реченици (*да дојде, кога дојде* и сл.).

2.7.1.2.2. *Минаџо ојределено несвршено време*. – Формите на минатото несвршено време во говорот на селото Кула претставуваат континуација на имперфектот од старословенскиот јазик од поновиот период којшто се потпира на презентската основа, што е впрочем карактеристично за целата македонска јазична територија (Угринова-Скаловска 1979: 97). Наставките за образување на ова време во кулскиот говор се следниве:

<i>-х</i>	<i>-хме</i>
<i>-ше</i>	<i>-хџе</i>
<i>-ше</i>	<i>-ха</i>

Примери: <i>џр'изах</i>	<i>сед'ах</i>
<i>џр'изаџше//џр'изаџши</i>	<i>сед'аџше//сед'аџши</i>
<i>џр'изаџше//џр'изаџши</i>	<i>сед'аџше//сед'аџши</i>
<i>џр'изахме//џр'изахми</i>	<i>сед'ахме//сед'ахми</i>
<i>џр'изахџше//џр'изахџши</i>	<i>сед'ахџше//сед'ахџши</i>
<i>џр'иза(х)а</i>	<i>сед'а(х)а</i>

Поради редуцијата најчесто финалното *е* од наставките преминува во својот висок корелат *и*. Мора да се истакне и тоа дека во трето лице множина гласот *х* од наставката *-ха* многу често вооп-

што не се слуша, па наставката се сведува на *-а* со што добиваме вокална секвенца *-аа* (види 1.1.2.).

Формите на глаголот *сум* во минато определено несвршено време се следниве:

<i>б'ах</i>	<i>б'ахме//б'ахми</i>
<i>б'аише//б'аиши</i>	<i>б'ахише//б'ахиши</i>
<i>б'аише//б'аиши</i>	<i>б'а(х)а</i>

Форми од перфективна основа од овој глагол, како што се сретнуваат во Секавец (Видоески 1991: 69), нема во кулскиот говор или барем ние не добивме потврда од нашите информатори за нивно постоење.

Минато определено несвршено време се образува и од несвршени и од свршени глаголи, со таа разлика што перфективните форми се употребуваат само врзани, во зависни реченици со сврзници и партикули: *Да-се-најадеише к'е-работише*.

Што се однесува до акцентирањето, акцентот е парадигматски (види 1.3.3.). Кај глаголите што имаат во сегашно време неподвижен акцент, тој паѓа на кореновиот слог, а кај глаголите со подвижен акцент во сегашно време тој паѓа на тематскиот вокал.

Функцијата на минатото определено несвршено време (имперфект) е изразување на засведочено дејство што се случувало во минатото, претставено во неговото одвивање.

2.7.1.2.3. *Минаишо ои определено свршено време.* – Минатото определено свршено време претставува континуација на аористот од нашиот стар јазик.

Наставките за образување на ова време во кулскиот говор се следниве:

<i>-х</i>	<i>-хме</i>
<i>-ф</i>	<i>-хише</i>
<i>-ф</i>	<i>-ха</i>

<i>а-раздел:</i>	<i>каж'ах</i>	<i>изџ'ризах</i>
	<i>каж'а</i>	<i>изџ'риза</i>
	<i>каж'а</i>	<i>изџ'риза</i>
	<i>каж'ахме//каж'ахми</i>	<i>изџ'ризахме//изџ'ризахми</i>
	<i>каж'ахише//каж'ахиши</i>	<i>изџ'ризахише//изџ'ризахиши</i>
	<i>каж'а(х)а</i>	<i>изџ'риза(х)а</i>

<i>и</i> -раздел:	<i>фаџџих</i>	<i>исрижах</i>
	<i>фаџџи</i>	<i>исрижи</i>
	<i>фаџџи</i>	<i>исрижи</i>
	<i>фаџџихме//фаџџихми</i>	<i>исрижахме//исрижахми</i>
	<i>фаџџихџе//фаџџихџи</i>	<i>исрижахџе//исрижахџи</i>
	<i>фаџџи(х)а</i>	<i>исрижа(х)а</i>

<i>о/е</i> -раздел:	<i>вид'ах</i>	<i>д'ојдах</i>	<i>јидорх</i>
	<i>вид'а</i>	<i>д'ојде//д'ојди</i>	<i>јиде</i>
	<i>вид'а</i>	<i>д'ојде//д'ојди</i>	<i>јиде</i>
	<i>вид'ахме//ми</i>	<i>д'ојдахме//д'ојдахми</i>	<i>јидорхме//ми</i>
	<i>вид'ахџе//џи</i>	<i>д'ојдахџе//д'ојдахџи</i>	<i>јидорхме//џи</i>
	<i>вид'а(х)а</i>	<i>д'ојда(х)а</i>	<i>јидор(х)а</i>

Оние глаголи на коишто старата инфинитивна основа им завршувала на *џ*, како што е глаголот *внџџтн*, во ова време го зачувуваат рефлексот на *џ* пред наставките, па така имаме *'а* на којшто му претходи смекнат консонант.

Како што може да се види од парадигмата на глаголот *исрижах* од *и*-раздел и од парадигмата на глаголот *д'ојдах* од *о/е*-раздел, како вокал во наставките за 1 лице еднина и во наставките за сите лица во множина се јавува вокалот *а*. Ваквата појава е карактеристична за повеќето глаголи од овие два раздела и тоа за оние глаголи што имаат акцент на основата. Според Иванов (Иванов 1972: 42), во говорот на Кула доминира *-ох* во прво лице еднина кај глаголите од овие два раздела. Нашите сознанија за овие глаголи, а и за другите глаголи од двата раздела, за коишто веќе зборувавме, е дека доминира наставката *-ах*. Објаснување за оваа доминација на вокалот *а* во наставките на минато определено свршено време дава Голомб кој, анализирајќи ја ситуацијата во говорот на Сухо и Висока, којашто е многу слична на ситуацијата во говорот на Кула, вели: „Тука имаме јасен пример за мешање на формите на аористот со формите на имперфектот кај свршените глаголи. Како што е познато, во стсл. и во современиот литературен македонски и бугарски јазик имперфектот и аористот се прават исто така и од несвршени и од свршени глаголи; бидејќи сепак несвршеноста односно свршеноста многу појасно се означува во зборообразувачката структура на глаголите (со специјален суфикс за несвршеност односно свршеност), настануваат услови што овозможуваат отстранување на морфолошката опозиција имперф. : аор. кај несвр-

шените и свршените глаголи...“ (Голомб 1960/61: 159). Спореди ги и примерите *каж'ах*, *йиш'ах* (изведени од презентската основа), наместо *казих*, *йис'ах* (од инфинитивната основа), појава карактеристична и за другите серски говори (Иванов 1977: 176).

Кај глаголите со општ дел на вокал формите за минато определено свршено време се следниве:

<i>дoч'ух</i>	<i>ис'и'ах</i>
<i>дoч'у</i>	<i>ис'и'и</i>
<i>дoч'у</i>	<i>ис'и'и</i>
<i>дoч'ухме//дoч'ухми</i>	<i>ис'и'ахме//ис'и'ахми</i>
<i>дoч'ухт'е//дoч'ухт'и</i>	<i>ис'и'ахт'е//ис'и'ахт'и</i>
<i>дoч'у(x)а</i>	<i>ис'и'и(x)а</i>

Од глаголот *зема* формите за минато определено свршено време се образуваат од основата *зема*: *зeм'ах*, *зeм'и*, *зeм'и*, *зeм'ахме//ми*, *зeм'ахт'е//т'и*, *зeм'а(x)а*.

Глаголот *сум* нема форми во минато определено свршено време.

Морфонолошки алтернации се сретнуваат кај глаголите чијашто стара инфинитивна основа завршува на веларен консонант *к/ч* и *џ/ж*: *рeкoх* – *рeчe*; *oсp'иџoх* – *oсp'ижe*.

Во кулскиот говор употребата на минато определено свршено време од несвршени глаголи е ретка. Примери: *Ја, в'ика, вaр'ах чeн'ицa, йа-да-џа-с'ам*; *Ас, в'ика, с'eа вaр'ах чeн'ицa, йа-нeкa н'икни*.

Минатото определено свршено време има функција да искаже дејство кое се извршило во определен момент во минатото, а притоа говорителот знае еднозначно да определи кога бил тој момент. Ова време заедно со минатото определено несвршено време го образува минатото определено време во македонскиот јазик кое се употребува само за директно кажување, а не за прекажување.

2.7.1.2.4. *Минайќо неопределено време*. – Ова време во кулскиот говор се образува на ист начин како и во литературниот јазик, од сегашно време од глаголот *сум* и *л*-форма од глаголот што се менува (за *л*-форма види 2.7.2.1.).

<i>ас сам д'ошaл, д'ошaцa, д'ошлo</i>
<i>т'и си д'ошaл, д'ошaцa, д'ошлo</i>
<i>т'иoј (e) д'ошaл, т'и'ац (e) д'ошaцa, т'и'oц (e) д'ошлo</i>
<i>н'ицa смe//сми д'ошли</i>
<i>в'ицa с'и'е//с'и'и д'ошли</i>
<i>т'и'ац (ca) д'ошли</i>

За разлика од литературниот јазик, во овој говор како што е впрочем и во повеќето источни говори, формата од помошниот глагол *сум* се чува во трето лице еднина и множина иако има и ситуации кога таа се испушта. Во текстовите приложени на крајот на трудот, од коишто најголемиот дел се приказни, најчесто имаме испуштање на помошниот глагол *сум* во третото лице на минатото неопределено време. Примери: *Он оџишинал кониџо да-џи-џои. Ина-неџо џо-уџеџали и сџишинал Мечо џизда на-им'аниџо на-џарџо-вџо.* Меѓутоа, имаме и неколку примери каде што се чува помошниот глагол. Тие се следниве: *Тој е-чул; Се-варн'увашџ. Тој-е џеџалил џолку џар'и, џој џолку.; Добро, 'ама бр'одо 'ама и-чов'а-џи, 'џраџи карџи, седнаџи, а-и-џој си-е ф'арл'ал, каџиџано на-бр'одо, и-он иџраџел ком'ар.; Почнал-е да-џа-миџи, да-џа-леџува, џоџој се-вџка, леџува р'ини; Га-з'ева у-џорбаџиџа, џак џа-одн'есува на-исџо м'асџо дека-е бџиџа.* Како што се гледа од примерите што ги наведовме, правило за тоа во кои случаи се употребува помошниот глагол *сум* во третото лице од минато неопределено време, не може да се извлече.

Функцијата на минатото неопределено време е да изрази дејство кое се одвивало во минатото, но без да побуди при тоа претстава за одреден момент кога се одвивало дејството како што е случајот со минатите определени времиња (Конески 1981: 461). Освен оваа функција, минатото определено време служи и за прекажување т.е. за изразување дистанца спрема вистинитоста на она што го кажуваме зашто дејството не сме го виделе лично туку некој друг ни кажувал за него. Оваа контекстуална варијанта на минатото неопределено време (Фридман 1977: 61) се развила најверојатно под влијание на турскиот јазик (види 2.7.1.3.2.).

2.7.1.2.5. *Предминаџо време.* – Предминато време се образува од глаголот *сум* во минато определено несвршено време и од глаголската л-форма од глаголот што се менува:

б'ах куйџил, куйџила, куйџило
б'аџе//б'аџи куйџил, куйџила, куйџило
б'аџе//б'аџи куйџил, куйџила, куйџило
б'ахме//б'ахми куйџили
б'ахџе//б'ахџи куйџили
б'ахџа куйџили

Ова време постои во системот на времињата во кулскиот говор, но не се употребува многу често, барем судејќи според текстовите собрани на терен.

Во нашите текстови најдовме интересен пример за предминато време образувано од формата на сум за минато неопределено време и од л-формата на глаголот што се менува: *А ња-н'их ни-се-с'ајн'ило, ква-бил'и ѓр-дили 'ошйе...* Судејќи според овој пример и според примерите што ги дава Иванов (Иванов 1977: 184), во кулскиот говор, освен гореспоменатите форми, постојат и следниве форми за изразување на предминатост:

*с'ам бил дал, с'ам бил'и д'илц, с'ам бил'о д'ило,
 си бил дал, си бил'и д'илц, си бил'о д'ило
 (е) бил дал, (е) бил'и д'илц, (е) бил'о д'ило
 сме//сми бил'и д'или
 с'йе//с'йи бил'и д'или
 (са) бил'и д'или*

Функцијата на предминатото време е означување на дејство кое е извршено, или пак вршено пред некое друго минато дејство. Такво е значењето и во примерот што е наведен погоре. Меѓутоа, треба да истакнеме дека последниве форми, образувани од минато неопределено време на помошниот глагол сум и л-форма на глаголот што се менува, освен предминатост изразуваат и прекажаност односно незасведоченост. Уште повеќе, во стандардниот бугарски јазик, токму овие форми се третираат како специјализирани форми за прекажување на минатото неопределено време и на предминато време (ГраMATика 1993: 356, 357). Според нас, минатото неопределено време се употребува за прекажување, не само на сегашноста (како што е според бугарската граматика), ами исто така и на минатоста, така што не се потребни никакви специјализирани форми за прекажување на минатото неопределено време. Погорните форми, со самиот факт што се образувани од минато неопределено време на глаголот сум и плус уште една глаголска л-форма, им обезбедува статус на форми за прекажување, а дали тие истовремено ќе означуваат и некаква предминатост зависи од контекстот. Во примерот што го наведовме погоре од нашите материјали, формата *ква-бил'и ѓр-дили* означува и прекажаност и предминатост.

2.7.1.2.6. *Има-консйрукции и сум-консйрукции.* – Овие два типа конструкции се употребуваат за изразување на резултативност во македонскиот јазик.

Конструкциите со помошниот глагол *има/нема* во сегашно или во минато определено несвршено време и со глаголската придавка (за глаголската придавка види 2.7.2.2.) се нови во македонскиот јазик и се резултат на јазичната интерференција на балканските простори (Голомб 1960/61: 166). Покарактеристични се за западните македонски говори, но ги има и во југоисточните говори (Иванов 1977: 178), вклучувајќи го тука и говорот на селото Кула.

а) 'имам рабоиџено	'имаме рабоиџено
'имаш рабоиџено	'имаше рабоиџено
'имџ рабоиџено	'имџи рабоиџено
б) 'имах рабоиџено	'имахме рабоиџено
'имаше рабоиџено	'имашџе рабоиџено
'имаше рабоиџено	'имаха рабоиџено

Примери: *Тиа-е ѓол'ама ѓр'икаска, 'ама ѓа-имам забор'аено; Имами н'ишиџ собр'ино; Поиџе, 'ај уџре да-не-в'арни, 'имам јонџи искр'ено, да-ѓр-собр'ера! Ас ѓа-имџм нијдено удир'енџи и с'ам-ѓа нр-сил на-докиџор.*

За изразување на резултативност се употребуваат и конструкции со глаголот сум во сегашно или во минато определено несвршено време и глаголската придавка:

а) сџм д'ојдан, -а, -о	сме д'ојдени
си д'ојдан, -а, -о	сиџе д'ојдени
е д'ојдан, -а, -о	са д'ојдени
б) б'ах д'ојдан, -а, -о	б'ахме//б'ахми д'ојдени
б'аше//б'аши д'ојдан, -а, -о	б'ахџе//б'ахџи д'ојдени
б'аше//б'аши д'ојдан, -а, -о	б'а(х)а д'ојдени

Пример: *А-на-џ'оа к'он ш'о-е к'ачан не-ѓр бр'ои.*

Глаголската придавка на *-н/-џ-*, употребена во конструкциите со *има/нема* е во формата за среден род и таа не се менува.

Глаголската придавка што се употребува во конструкциите со сум се образува од непреодни глаголи и се согласува по род и број со подметот во реченицата.

Како специфичност што се сретнува и во нашиот литературен јазик (Конески 1981: 443), во кулскиот говор се јавуваат конструкции со сум и со глаголска придавка од преоден глагол со ак-

тивно, а не со пасивно значење. Пример: *не-сам јадеџа*. Вакви форми се сретнуваат и во кукушкиот, дојранскиот и гевгелискиот говор (Пеев 1987: 263).

2.7.1.2.7. *Идно време*. – Во кулскиот говор идно време се образува како и во литературниот јазик со партикулата *к'е* и со сегашно време од глаголот, и од несвршени и од свршени глаголи.

<i>к'е рабoйџа(м)</i>	<i>к'е мил'увам</i>	<i>к'е (на)бера(м)</i>
<i>к'е рабoйџиши</i>	<i>к'е мил'уваши</i>	<i>к'е (на)береш</i>
<i>к'е рабoйџи</i>	<i>к'е мил'ува</i>	<i>к'е (на)бере</i>
<i>к'е рабoйџиме//-ми</i>	<i>к'е мил'уваме//-ми</i>	<i>к'е (на)береме</i>
<i>к'е рабoйџиџе//-џи</i>	<i>к'е мил'уваџе//-џи</i>	<i>к'е (на)береше</i>
<i>к'е рабoйџиџи</i>	<i>к'е мил'уваџи</i>	<i>к'е (на)береш</i>

Формите на глаголот сум во идно време се следниве:

а) <i>к'е сам</i>	<i>к'е сме</i>	б) <i>к'е бидџа(м)</i>	<i>к'е бидиме</i>
<i>к'е си</i>	<i>к'е сиџе</i>	<i>к'е бидиши</i>	<i>к'е бидиџе</i>
<i>к'е е</i>	<i>к'е си</i>	<i>к'е биди</i>	<i>к'е бидиџи</i>

Примери за употреба на формите на идно време во функција на изразување на идни дејства: *Сеџа значи к'е-са-си'оџам. Треџиџа ден' к'е-џо-џрашиџаџи на-вода. Сеџа к'е-џи-из'адими... Колку џари ч'ини, к'е-џа-лек'уваши. Беџо, в'ика џеливано, к'е-џи-р'еча џраво! Ед'ин ден' најред к'е-ми-кажиџи, в'ика, коџа к'е-ви-даџи џокана за-с'адо, да-излезеџе на-с'адо. К'ви к'е-доџе џаковоџо, куриро, оџи-с'адо да-ме-в'ика, к'е-му-каши на-фил'ан н'ива с'ам. Е-как к'е-н'икне џиџа чен'џа в'ирана? Е џак'и к'е-ф'арџи з'аровеџо, џак'и. Седам џодини к'е-биди џол'има с'уџа, н'има н'иџиџо да-има.*

Функциите на формите за идното време се исти како и во македонскиот стандарден јазик: изразување на дејство што ќе се случи во иднина, т.е. изразување на дејство постериорно во однос на времето во кое се зборува. Формите на идното време поради својата нефактивност презеле и други модални функции, на пример, употребата во условните реченици, изразување на императив и сл. Пример: *Слуџаџ, ако џарџа, в'ика, с'е џеџело к'и-џо-диџам.*

2.7.1.2.8. *Минаџо идно време*. – Ова време се образува од партикулата *к'е* и од формите на глаголот што се менува во минато определено несвршено време. Притоа, глаголите можат да бидат и свршени и несвршени. Примери:

<i>к'е в'иках</i>	<i>к'е дојдах</i>
<i>к'е в'икаше//в'икаши</i>	<i>к'е дојдеше//дојдиши</i>
<i>к'е в'икаше//в'икаши</i>	<i>к'е дојдеше//дојдиши</i>
<i>к'е в'икахме//в'икахми</i>	<i>к'е дојдахме//дојдахми</i>
<i>к'е в'икахѝе//в'икахѝи</i>	<i>к'е дојдахѝе//дојдахѝи</i>
<i>к'е в'ика(х)а</i>	<i>к'е дојда(х)а</i>

Формите на ова време најчесто се употребуваат за изразување на повторливи дејства. Пример: *К'е-се-најад'ех, к'е-рабоѝах и-к'е-се-вриѝах назаѝи*. Тие исто така се употребуваат за изразување на нереализиран услов: *Ако дојдеше, к'е га видѝше мајка-ѝи*.

2.7.1.3. Начин

Во граматичката категорија начин, освен индикативот, спаѓаат и заповедниот и начинот за прекажаност.

2.7.1.3.1. *Заповеден начин*. – Заповедниот начин во кулскиот говор се образува со следниве наставки: *-j/-jѝе* кај глаголите од *a*-група и кај оние со општ дел на вокал, и *-и/-иѝе* кај другите глаголи. Примери: *в'икај – в'икајѝе, з'идај – з'идајѝе, куй'увај – куй'увајѝе, слушај – слушајѝе; бр'ој – бр'ојѝе, с'ај – с'ајѝе, ѝк'ај – ѝк'ајѝе; бери – бериѝе, д'аржи – д'аржиѝе, 'исѝери – 'исѝериѝе, н'оси – н'осиѝе, ср'ѝжи – ср'ѝжиѝе*.

Во второ лице еднина во брзиот говор многу често се испушта наставката *-и*: *д'арш* (наместо *д'аржи*), *к'иш* (наместо *к'ажи*) и сл.

Наместо глаголот *дојди*, за заповед се употребува почесто грчката форма *јала* (гр. ελα).

Во нашиот материјал кај повратните глаголи сретнавме интересни форми на заповеден начин: *с'обериѝи-сѝи, смириѝи-сѝи, 'одиѝи-сѝи*. Вакви форми се засведочени и во Кулакиското евангелие. Притоа, Андре Вајан овие форми ги толкува како резултат на влијанието на */ѝ/* од наставката *-ѝи* врз следната кратка заменска форма *си* при што се добило *сѝи* за коешто Вајан наоѓа паралела во романското дијалектно *diceti-vā-ti* добиено наместо *diceti-vā* (Вајан 1938: 188). Освен влијанието на наставката *-ѝи*, ние сметаме дека секако тука има влијание и формата на помошниот глагол сум во второ лице множина сегашно време, којашто, заради редукцијата најчесто гласи *сѝи*, а се употребува во повеќе ситуации

постпозитивно, зад некоја глаголска форма (пример: *реши́ли-сѝи*). Иванов не споменува вакви форми во серско-драмските говори, а во нашиот материјал се прилично фреквентни. Примери со дуплирана ознака за повратност, како што се нотирани во Кулакиското евангелие (*si kaž'ajiste*) не најдовме во нашиот материјал.

За другите лица, т.е. 1 и 3 лице еднина и множина заповеден начин се изразува описно со партикулата *да* и формите на сегашно време и од несвршени и од свршени глаголи: *да-јад'е, да-ѝи'е, да-ѝа-из'ораѝ н'иваѝа*.

Забрана се изразува со партикулата *н'емој* и заповедните форми на глаголот: *н'емој в'икај, н'емој се-луѝи, н'емој с'еди*. Забрана исто така се изразува и со партикулата *н'емој + да + сегашно време: н'емој да-в'икаш*. Вториот тип конструкции поретко се употребува.

Забрана се искажува и со партикулата *ми + сегашно време*. Примери: *ми в'икаш - ми в'икаѝе; ми с'едиш; ми н'осиш*. Оваа партикула е позајмена од грчкиот јазик.

Формите на заповедниот начин имаат парадигматски акцент (види: 1.3.3.).

2.7.1.3.2. *Прекажаносѝ*. – Во граматичката категорија начин ќе го разгледаме и начинот за изразување на незасведочени дејства кој е карактеристичен за македонскиот јазик (Конески 1981: 463). Една од функциите на формите на минато неопределено време е токму изразување на прекажаност. Други глаголски форми за прекажување се формите за предминато време, оние што се образувани од глаголот *сум* во минато определено несвршено време и глаголска *л*-форма (Конески 1981: 483), како и оние образувани од формите на глаголот *сум* во минато неопределено време и глаголската *л*-форма на глаголот што се менува, сп.: *са-били д'али*, (види предминато време), како и формите за идно прекажано време кои се образуваат од *ќе* и од формите на минато неопределено време (Конески 1981: 496). Сега ќе ги прикажеме формите на идно прекажано време:

к'е сам д'ошл, д'ошл, д'ошлo
к'е си д'ошл, д'ошл, д'ошлo
к'е (е) д'ошл, д'ошл, д'ошлo
к'е сме д'ошли
к'е сѝе д'ошли
к'е сѝ д'ошли

Примери за л-форма од свршени глаголи: *вид'ил, в'арнал, излез'ел, исц'ечил, киз'ил, куй'ил, набр'ил, нај'ил, обл'икал, осамн'ил, умр'ил, ф'арлил.*

Како што може да се забележи од примерите, л-формата е образувана некаде од аористната, а некаде од имперфектната основа, без разлика дали се работи за свршен или за несвршен глагол, што е доказ за веќе споменатото мешање на основите (види 2.7.1.2.3.). Од друга страна, редуцијата на вокалите што не се под акцент во голема мера придонесува за нејасност на формите и за неможност за нивно прецизно определување.

Кај глаголската л-форма во еднина ги разликуваме сите три рода, а во множина има една заедничка форма: *џ'ледил, џ'ледала, џ'ледало, џ'ледали.*

Кај глаголите на коишто општиот дел им завршува на *-иј-, -д-,* се јавува губење на овие гласови во л-формата или, пак, има две форми, скратена со загубен консонант и долга со зачуван консонант: *д'ил – д'идил, ј'ил – ј'ид'ел, исц'р'ел – исц'р'едил* (но само: *иц'ред'ел*), *оц'кр'ил – оц'кр'идил.*

Од глаголот *земе* глаголската л-форма гласи: *з'ел, -а, -о, -и.*

Од глаголот *сум* глаголската л-форма гласи *бил – бил'и – бил'о – бил'и.*

Интерес со својата форма побудуваат л-формите образувани од основата *ид-*: *'ишцл, д'ошцл, оц'ишцл.*

Подвижен акцент се јавува во следниов случај: *бил : бил'и, бил'о, бил'и.*

2.7.2.2. Глаголска придавка

Глаголската придавка на *-н/-иј-* се образува со наставките *-н, -на, -но, -ни* или *-иј, -ија, -ијо, -ији.* Вториве наставки се додаваат на глаголи во чијашто основа се наоѓа сонантот *н.* Како основен вокал пред наставките се јавува *-а* или *-е.* Вокалот *а* се јавува кај глаголите од *а*-група како и кај глаголите од *е*-група, *а*-раздел со општ дел на *н,* сп.: *из'ор'ан, иск'ој'ан, кал'есан; кр'енц'иј, сц'ианц'иј, с'аднц'иј, иаднц'иј.* Вокалот *е* се јавува кај глаголите од *е*-група, *о*-раздел, кај глаголите од *и*-група и кај глаголите чијшто општ дел завршува на самогласка. Примери: *дц'ден, дој'ден, нај'ден, облечен/облечан, и'ечан, с'ечан; изм'оран, карсц'иен, к'ичан, м'ијан, ил'ијан, роден, удрен; изм'ицн, исц'ицн, убц'иен, оц'кр'иен; бр'инеиј, же-*

н'еӣ, кан'еӣ, ран'еӣ, цен'еӣ. Појавата на алофонот [a] пред наставката -н кај глаголите со основен вокал е е резултат на редукцијата на /e/ во [a].

Глаголската придавка се образува и од несвршени и од свршени глаголи, и од преодни и од непреодни глаголи.

Кај глаголската придавка се разликуваат два акцентски модела, а) со акцент на кореновиот вокал, сп. *бр'инеӣ, изм'орин, кр'енцӣ, об'лечан, п'аднаӣ, п'ечан, с'иднаӣ, с'ечан, убиен*, и б) со акцент на тематскиот вокал, сп. *даден, дојден, најден, кан'еӣ, карсиен, ран'еӣ, цен'еӣ*.

2.7.2.3. Глаголски прилог

Глаголскиот прилог во говорот на селото Кула се образува со наставката -јк'и. Примери: *бер'ијк'и, викајк'и, вари'ејк'и, два-дајк'и, иџрајк'и, јадејк'и, лижејк'и, ловејк'и, минавајк'и, носејк'и, одејк'и, ошивајк'и, иасејк'и, иравејк'и, ровејк'и, сејејк'и, сеचेјк'и, сидејк'и, смејк'и, икаејк'и, шеӣајк'и*.

Истата наставка за образување на глаголски прилог ја сретнуваме и во селото Савек (*идејк'и*). Во селото Календра, сретнуваме поинакви форми од типот *носешиӣ* и *седечким*. Во југоисточните говори во целост превладуваат партиципски форми со суфиксот -ком (-кум во неакцентирана позиција), кој се додава на основата на стариот глаголски прилог (пр. *одешк'ом* Секавец) (Видоевски 1991а: 13). Според Иванов, во серската говорна група, генерално гледано, не се употребуваат формите на глаголскиот прилог, ами тие се заменуваат со зависна реченица (Иванов 1977: 187). За разлика од оваа констатација на Иванов, во нашите текстови се забележува релативно честа употреба на глаголскиот прилог.

Акцентот кај глаголскиот прилог паѓа на тематскиот вокал.

2.7.2.4. Глаголска именка

Глаголската именка во кулскиот говор се добива од несвршени глаголи со наставката -не: *јадење, корнење, носење, иицење, сн'овене, смеање*.

Одглаголски именки од типот *кажов'ичка, шекнов'ичка*, за коишто Иванов (1977: 187) укажува дека се карактеристични за серските говори, во нашиот теренски материјал од селото Кула не забележавме.

3. СИНТАКСА

Кога зборуваме за синтаксата на говорот на едно село, не е можно да дадеме опис на начините на подредување на реченичните делови и на речениците без да ги земеме предвид особеностите на околните говори на тој план, влијанието на соседните балкански несловенски јазици, како и разликата меѓу синтаксата на дијалектите воопшто и стандардните синтаксички норми и правила на македонскиот јазик.

Не претендирајќи на исцрпно и сеопфатно зафаќање во сите области на синтаксата, ќе се осврнеме на специфичностите на нашиот говор, користејќи ги притоа како корпус за анализа текстовите што ги забележавме при нашето теренско испитување.

За споредба со соседните говори ќе ги користиме монографиите за одделни јужни и југоисточни македонски говори, а од голема помош за поцелосен увид во синтаксата на егејските говори ќе ни биде книгата од Зузана Тополињска „Синтакса на македонските дијалекти во Егејска Македонија“ I и II дел (види: библиографија).

Воопштено кажано, уште при првото слушање на кулскиот говор може да се констатира дека се работи за говор којшто на синтаксички план има многу сличности со западните говори. Тоа се, всушност, оние карактеристики од западните говори коишто се резултат на влијанието на соседните балкански несловенски јазици (неупотреба на партикулата *ли* при градењето на прашалните искази, местото на кратките заменски форми пред глаголот и во почетокот на реченицата, примери на употреба на предлогот *од* за изразување на посесивност и други сличности). Сепак, кулскиот говор, како дел од серските говори и пошироко од југоисточните македонски говори, има низа карактеристики што ја покажуваат

на некој начин неговата припадност кон оваа дијалектна територија, а тоа се: нарушување на конгруенцијата меѓу реченичните делови, обопштување на предлогот *на* како показател за предмет, и индиректен и директен, многубројни отстапки од правилото за удвоен предмет и друго. А сега ќе се задржиме пошироко на споменатите и на други синтаксички особености.

3.1. РЕДОТ НА ЗБОРОВИТЕ

Овде ќе се осврнеме на местото на клитиките и на нивната линеаризација, на местото на помошниот глагол во сложените глаголски форми, како и на местото на атрибутските определби.

Како карактеристика што веднаш паѓа в очи при читањето на еден текст од селото Кула е употребата на кратките заменски форми во позиција пред глагол или на самиот почеток на реченицата. Примери: *А-с'иџи д'аџа му-ум'ирали. И-џо-з'ема џва-д'аџи. Го-д'иџнаџа ср-ед'наџа н'оџа, н'али, и-џо-н'оси аф-д'уйкаџиџа, кај-меч'инџаџиџа. Си-џо-з'има џоџо д'еџеџо. Го-ис'иџиџаџа на-џоџо џарџовеџо: „Зашо-бе д'едо џоџе, на-џва д'аџи М'ечо џо-в'икаџиџа“, вика. Га-жен'ил и-др'уџаџа к'ерка. Го-нер'вирал. И на-н'еџо му-с'иџаџиџа у-ед'на џол'ама џорба з'аџиџо. Му-с'иџанал к'ум. И-џиџи као офч'ари, џва м'алоџо д'аџи ни-н'осило ј'адини на-бр'аџаџиџа. Га-оџкр'иднаџа ч'иџаџиџа. Да-ни-док'аџи. Ваквата линеаризација на кратките заменски форми претставува балканизам со романски корени и е карактеристична на поголемиот дел од македонските дијалекти, како и за стандардниот јазик (Тополињска 1995: 57).*

Меѓутоа, во нашите текстови сретнавме примери и со постпозитивна употреба на кратките заменски форми: *Научил-џо. Зем'але-џо з'аџиџоџо. Н'ама-џо.*

Ваква ситуација најчесто со препозитивна, но и со постпозитивна употреба на кратките заменски форми среќаваме и во дојранскиот (Пеев 1979: 94) и во кукушкиот говор (Пеев 1987: 278). Во врска со ова, Тополињска истакнува: „Серските говори – слично како дојранско-кукушките – пак покажуваат во тој поглед преоден карактер. Покрај доминантните секвенции со проклиза наоѓаме тука и примери како: *сџори хм'и са, чи е чол'ика ВС...*“ (Тополињска 1995: 58-59) (ВС е кратенка за збир. од Верковиќ, заб. на авторот).

Сл'ушцај, в'ица с'иш-сиром'иси л'уди...; да-џа-дајш и'омла'дајш к'ерка...; Нијубивајш 'офца ми-џа-ф'ишш. Но не мал број примери среќаваме и со атрибут зад именката: Зел ч'ашица зл'ајшца и-и'ар'ишш и-ч'ашица зл'ајшца џа-с'ишш уф-чув'ало...; и-ко'либишш к'е-ни-џи-од'есе н'аши. Ср'ек'а џол'ама да-и'ма. Е-как к'е-н'икни и'ица чен'ица в'аранца? Ваква употреба на атрибутот зад именката познаваат и другите балкански несловенски јазици при што ароманското влијание врз долновардарските говори веројатно било најсилно (Пеев 1979: 96).

3.2. КОНГРУЕНЦИЈА

Нарушување во конгруенцијата на реченичните делови, како по род така и по број, е појава што е карактеристична на пошироката територија на јужните и југоисточните македонски говори и е резултат на влијанието на балканските несловенски јазици, особено на ароманскиот и на турскиот јазик (Пеев 1979: 97).

Во нашите текстови од селото Кула сретнавме многу примери на несогласувања од различен вид.

Често е несогласувањето по род меѓу именката и нејзиниот атрибут. Примери: *Га-вид'ала во-кој к'ашица живе'е. Зм'ицајш ров'ејк'и и'шаму, и'рав'ејк'и д'ујка не'џде, дој'дела до-н'икој зл'ишш, до-н'икој и'ар'и. Прав'ејк'и и'шоа ма'б'еи, д'али до'нес'ел 'или не-до'нес'ел, др'у'џајшца ден' чов'ак'о 'оде у и'ол'ишца, у-влас'иш. Ама м'омчишш ш'ок'и-си-ж'ене и-и'ој ки-и-бер'е дев'ојкишш-се. И-и'осли и'ак, с'икој ед'на до-дома к'и-и-н'оси.* За оваа појава на несогласување по род во југоисточните говори еве што вели К. Пеев: „Без сомнение во овој контекст треба да го гледаме и стремежот за иновации во системот на родовите опозиции, изразен во овие говори најшироко во елиминацијата на одделната маркираност на машкиот и средниот род. Ова недвосмислено се наслонува на аналогната состојба на категоријата род во влашкиот јазик, каде што среќаваме само две форми кај атрибутивните зборови“ (Пеев 1984: 2).

Исто така, често е и несогласувањето по род и по број меѓу субјектот или објектот и л-формата или именскиот дел на именскиот прирок. Примери: *Н'ама и'о, вар'ишш'о'л'ава џо-фан'ал. Го-ф'ишш ед'ин д'аи, ед'на б'ура, џо-ф'ишш ед'на б'ура. Тој о'д'џ'ов'ара*

с'еа, брѿаиѿица чов'ак, на-ѿ'оа шр-му-рекал, да-к'ажими, шр-му-дрн'есе аб'ер. А-ѿ'ица с'едам крави шр-б'еа, ѿ'аа е-ѿл'одниѿи, а-с'увр'иѿр ѿр-ун'иѿиѿи на-ѿл'однр'иѿр. Тва д'аѿиѿи р'иѿивајк'и с'еднал. А-на-к'он'р им'ал дис'аѿи. Тој ѿ'алнр з'лаѿиѿр-ср. Тиц б'аѿиѿе мал'ечкр, ѿ'ој с'еа ѿрл'ам чов'ак. На-два ѿ'аѿиѿа, в'ика, на-ѿ'р'и ми-са-дрн'есели ѿр-дрс'иѿиѿа л'ири, в'ика, ѿр'еѿи-вр'иѿиѿиѿа ис'ѿур'енр. Несогласувањето меѓу субјектот и л-партиципот е исто така карактеристично за сите југоисточни македонски дијалекти (Пеев 1984: 10).

Многу впечатливо е несогласувањето по род меѓу именката и заменката во оние реченици каде што имаме заменска редупликација на именската синтагма (за редупликацијата види 3.4.). Примери: *Тој му-в'ика, деѿ'еѿиѿр. Тоа, ѿ'арѿовеѿр, ѿ'ак'и-е н'али, брѿаиѿица чов'ак с'е м'исли на-ѿар'иѿиѿи, не-зас'иѿил 'одма. Тој ѿл'ачи, деѿ'еѿиѿр и м'ечкаѿиѿа р'иѿиѿилца. И-ѿ'оа, Наср'ад'ин Оца, к'аѿ бран'иѿиѿел му-каж'уваѿи. Ква-к'и-дојди ѿ'ак'овр'иѿр, кур'ирр, р'иѿ-с'адр да-ми-в'ика, к'и-му-к'аѿиѿи, на-ф'ил'ан н'ива с'ам. И-ѿ'ој ср-рас'иѿува, св'илаѿиѿа, кр'иѿ'иѿиѿиѿа.*

Логичко, а не граматичко усогласување по број имаме во примерот: *Мин'али н'икој кон'вој с'ас-к'имили.* Ваквото логичко усогласување е карактеристично за повеќе македонски дијалекти (Конески 1981: 221).

3.3. ОСОБЕНОСТИ НА ОБЈЕКТОТ (ДИРЕКТЕН, ИНДИРЕКТЕН И ПРЕДЛОШКИ)

Ќе ги разгледаме одделно начините на изразување на трите типови на објект во кулскиот говор, со акцент на особеностите што претставуваат различност од нормата и го поврзуваат овој говор со другите југоисточни и источни говори.

Прво ќе се задржиме на директниот објект и на неговото изразување со помош на заменска форма. Во зависност од функционалната реченична перспектива, директниот објект може да се изрази или само со кратка форма од личната замена, доколку е надвор од ремата, или, доколку е во рема, со долга форма од личните или од лично-предметните замени, удвоена со кратка заменска форма. Општо гледано, оваа ситуација е речиси изедначена во

јужните македонски дијалекти во целост (Тополињска 1995: 55). Единствено се јавуваат разлики во однос на тоа кои форми на заменките ќе бидат употребени во функција на директен објект. Употребата на кратките заменски форми за директен објект во тема не отстапува од нивната употреба во стандардниот јазик. Затоа ќе се задржиме само на примерите од кулскиот говор со директен објект во рема, изразен со заменска форма: 1. *Уӣре, с̄адо шр-к'и-с̄ӣани, ӣеби к'е-ӣи-р-с̄а̄жда̄ӣи на-см'а̄р̄ӣ...*; *Сӣӣи с'еда̄ӣи не̄го не-го к'ан̄а̄ӣ.* 2. *Ден, два, ӣо̄а̄ го-ӣуш̄ӣӣца, о̄но̄а̄ го-р-с̄а̄жда̄ӣи...*; *И-он га-лекува̄х.* 3. *И-на-не̄го го-уӣе̄йали...*; *- е-с̄е̄га на-не̄а с'ечи-га. А-на-не̄го го-к'ани да-ни-на̄ӣр'иви к'еф. Го-излекува̄ и на-не̄го.* Во примерите под број 1 има стандардна употреба на долгите заменски форми за директен предмет, удвоени со соодветните кратки форми. Но во примерите под број 2 има специфична замена: на местото на долгите форми за директен предмет од личните заменки се употребени показните заменки *ӣо̄а̄* и *о̄но̄а̄* и номинативната форма *он*. Ваквата појава е карактеристична не само за кулскиот говор, туку и за другите јужни и југоисточни говори, на пример за дојранскиот (Пеев 1979: 100) и за кукушкиот (Пеев 1987: 289).

Во примерите под број 3 на долгата заменска форма за директен предмет ѝ претходи предлогот *на*. Ваква употреба на предлогот *на* има и во случаи кога директниот објект е изразен со именка. Примери: *На-с'ино̄ го-уӣе̄йува̄а̄ӣи. Го-ис̄ӣӣца̄ва на-ӣо̄а̄, ӣа̄р̄го̄ве-цо...*; *Го-излекува̄ на-чрв'а̄ко. Види мол'иво̄ и-с'е̄а на-ӣл'ико̄, ӣол'ека̄, ӣол'ека̄, го-о̄ӣв'ора̄л.* Се работи за појава на калкирање на туѓ граматички модел, т.е. за влијание на романскиот јазик (Конески 1982: 127) и се сретнува во поголемиот дел од говорите во Егејска Македонија, но, одејќи понаисток, употребата на предлогот *на* се зголемува и при директен и при индиректен објект, така што тој „прераснува во генерализиран сигнал на објектна конструкција (> на граматичка зависност од глагол, граматичка импликација од страна на предикатскиот израз.“ (Тополињска 1995: 94).

Сега ќе дадеме повеќе примери на директен објект изразен со именка или со именска синтагма: 1. *Един̄го ӣерал к'ӣӣӣа...*; *По̄ӣо̄ не̄мал д'ӣца.* 2. *Он с'ика да-го-ӣо̄го̄уби, да-не-му-го ј'уди им'ани-ӣо̄. И-го-з'ема̄ ӣва-д'ӣӣи. Он о̄ӣӣӣца̄л к'онӣӣо̄ да-џи-ӣо̄и.* 3. *Един̄го ӣасал о̄фӣӣӣи, др'ӯго̄ к'онӣӣи. За̄ӣви с'уво̄ӣо̄ ун'ӣӣӣи да̄рва-ӣа, ун'ӣӣӣи с'е. К'и-з'еми кам'илӣӣи, к'они, шр-бил̄о...*; *И-ӣо̄ј му-к'азува̄ ӣрик'иска̄ӣа...*; *Види мо̄ливо̄...*; *Кик ӣӣа̄ в'арана̄ чен'ӣца к'и*

с'ај? Да-дојдиш, вика, да-п'очнаји с'аде'нејџо. Ква-о'иџора 'она џис-м'ојџо...; 'ама да-ис'ијија м'ајкији. ...значи сака да-ун'ишији дејџе-џо. А-на-џ'оа, џ'о'олемио бр'ијџ шр-џисел оф'ијији...; Ква-к'и-дојда џџ'и д'ији шр-к'и-др'еси џисм'ојџо да-џа-дијџи џ'ом'лидијџа к'ерка.

Како што може да се забележи од примерите под број 1, кога се работи за неопределен директен објект немаме удвојување со кратка заменска форма. Примерите под број 2 претставуваат илустрација за удвојување на директниот објект кога е тој изразен со определена именска синтагма како што пропишува, всушност, и стандардната јазична норма (Минова-Гуркова 1994: 195). Меѓутоа, во примерите под број 3 можеме да забележиме една ситуација на неудвојување на директниот објект изразен со определена именска синтагма. Оваа дијалектна особеност не се јавува само во кулскиот говор, туку е карактеристична за целата јужномакедонска дијалектна област (Тополињска 1995: 66-67). Не може да се каже прецизно во кои случаи не се удвојува директниот објект. Според бројот на примерите, може само да се констатира дека неудвојувањето е најчесто кај директен објект изразен со членувана именка, а помалку е често кај именски синтагми од заменка и/или придавка и нечленувана именка. Отстапки од удвојувањето на директниот објект изразен со долга заменска форма (види погоре) не најдовме во нашиот материјал.

Сега ќе го разгледаме индиректниот објект во кулскиот говор. Примери за индиректен објект во рематска позиција, изразен со долга заменска форма: 1. *А-на-н'иф ни-се-с'ан'ало, ква-бил'и џо-д'или 'ошије. Собер'ији-ми и на-мени д'арва! И-на-не'џо му-с'и'вајџи у-ед'ни џол'амџ џ'орба з'ајџо. 2. И-џ'о'џи вика на-не'а...; 3. Он џо-џ'екна...; Тој се'а џо-џ'екнало 'ојџи им'анијџо да-му-јиди.*

Како што може да се забележи од примерите под 1 и 2, индиректниот објект во кулскиот говор се изразува со предлогот *на* и долгата форма за директен објект од личните заменки. Но, примерите под број 3 покажуваат дека, слично како кај директниот предмет, и овде среќаваме употреба на номинативни форми од личните заменки во функција на индиректен предмет. Притоа, се забележува дека во овие два примера и кратките заменски дативни форми се заменети со акузативни. Вакво мешање на заменските форми имаме и во дојранскиот (Пеев 1979: 100-101) и во кукушкиот говор (Пеев 1987: 289-290).

Примери за индиректен објект, изразен со именка или со именска синтагма: 1. *Т'о'џи му-џ'екнало на-џ'ар'џо'вецо. А-на-жен'и-*

ӣа н'е-и каз'ува. Ах, ш'о-му нај'р'ајах на-бр'ӣ-ми 'ас. 2. Не-каз'ува на-жен'а-му. И-он в'ика на-цил'ӣ... Примерите под 1. ни покажуваат стандардно удвојување на индиректниот објект, изразен со определена именка или именска синтагма, а примерите под 2 претставуваат отстапки од удвојувањето. Отстапка од удвојувањето сретнавме и кај заменскиот индиректен објект во следниве примери: *И-ӣо'џа в'ика на-не'а...; Жен'ӣа 'оди, каж'ува на-не'џо.* Меѓутоа, кај индиректниот објект во кулскиот говор, глобално гледано, примери без удвојување има многу помалку отколку кај директниот објект. Ова поредовно удвојување на индиректниот објект не е карактеристика само на кулскиот говор ниту само на јужномакедонските говори, како што истакнува Тополињска: „Истата таа асиметрија во полза на дативот ја забележуваме и во сите други балкански системи“. Оваа појава Тополињска ја толкува со антропоцентричната поставеност на јазичниот систем во кој „дативот е втор (покрај номинативот) падеж наменет за персонален аргумент (= за формализација на називи на човечки – живи? – суштества ангажирани во релациите за кои станува збор)“ (Тополињска 1995: 95).

Во изразувањето на предлошкиот објект имаме една специфичност, а тоа е отсуството на предлог во определени позиции, при што се добива впечаток на т.н. двоен директен објект. Тоа, всушност, е во оние позиции каде што предлошкиот објект би требало да го изразува стариот инструментал. Примери: *Едн'о к'уфарчи нај'олн'или ӣар'и. И-ӣо'а к'и-џи-л'ӣими бар'ик'. Кал'уџеро о̄и'иш'ал сас-бас'и'ун, ӣроб'уш'ал-џо бас'и'уно, ӣр'изан, и-џо-нај'ӣл'ал ј'ајца о̄и-св'ила...* Во овие примери се среќаваме со навидум двоен директен објект. Ваквиот двоен директен објект е карактеристичен за целата територија на јужните македонски дијалекти (Тополињска 1995: 104). Но, како што истакнува Тополињска, додека едната синтагма се однесува доследно како онаа што го оформува директниот објект, другата има карактеристики што укажуваат на тоа дека не е вистински директен објект (никогаш не се јавува членувана, не се удвојува со кратка заменска форма, не може да се јави на како што може при друга синтагма што изразува директен објект и речиси секогаш се јавува зад вистинскиот директен објект). Заради ваквите разлики, опишуваниите синтагми според терминологијата на Тополињска ќе ги наречеме „вторичен објект“ (Тополињска 1995: 104).

3.4. ПОВТОРУВАЊЕ НА ДЕЛОВИ НА РЕЧЕНИЦАТА

Повторувањето на делови на речениците е особеност на сите дијалекти. Нашиот материјал од селото Кула нуди многу примери за тоа. Прво ќе дадеме примери каде што имаме повторување на субјектот: 1. *Нџа, к'и-д'ојди вр'ами, на-најмалкиа бр'иш, нџа к'е-се-п'орк'онув'ами. И-п'ојо, п'ој н-о'оа вр'ами е-бог'иш чов'ак. Мин'а-вали о'оа вр'ами п'арг'овци, п'арг'овци и л'уде'иш ги п'род'авали. А-п'ојо з'нај'ош сел'о'иш, н'иког'аш ед'но с'ело н'ама да-биди сло'жно.* 2. *Ква-з'леда п'иш, жен'аша, п'ак'а, мајка к'ао мајка, не-е неј'но д'аше. Ангел Мих'аш, 'он ги-в'иди д'уш'иш. Он му в'ика, 'анг'ело...; Тоа, п'арг'овецо, п'ак'а-е н'али, бог'иш'о чов'ак с'е м'исли на-п'ар'иш, не-зас'ил 'одма. Тој п'лачи, де'иш'о и м'ечкаш о'иш'ила. И-п'оа Насрад'ин Оца, к'ао бран'иш'ел, му-каж'уваш...; Тој, п'озив'аро ги-з'најал с'иш м'ас'иш, с'иш нивички. Тој, де'иш'о в'ика...; Оди п'оа, з'е'иш, му-в'ика...; Ама п'ој, де'иш'о, лов'иш'аш, си-има и-со-в'л'ис'иш.*

Во примерите под 1 имаме повторување на субјектот со истиот збор со којшто е веќе еднаш изразен, било да се работи за замена или за именка. Во примерите под 2 сретнуваме изразување на субјектот со замена и со членувана именка или лично име. Ваквата заменска редупликација на именската синтагма е карактеристична за сите југоисточни егејски говори и е резултат на влијанието на грчкиот јазик (Тополињска 1995: 52).

Освен кај субјектот, се сретнува повторување и кај предикатот, најмногу со цел да се укаже на продолжителност на дејството. Пример: *И-п'ојо, п'орас'нало п'ва-д'аш, г'о-учи п'ојо, г'о-учи, и-с'иш'нало сед'амна'јсе, ос'амна'јс г'од'ини.*

Повторување имаме и кај прилошките определби: *И-во-ед'но за'иш'орено, ед'но м'ас'иш, п'им г'а-п'уш'иш'или.* Во примеров имаме дури тројна прилошка определба за место, двапати изразена со синтагми и еднаш со прилог.

Повторување сретнуваме и кај именскиот дел од именскиот прирок со цел да се потенцира дадената особина на подметот: *Ж'аш'аш, ж'аш'аш, п'а ко'ир'ина, л'ели!*

Од примерите што досега ги дадовме може да се заклучи дека повторувањето се јавува кај сите делови на реченицата во зависност од потребата на говорителот за истакнување на некој елемент од содржината на текстот што го раскажува, и тоа е главна карактеристика на усното кажување.

3.5. ИСПУШТАЊЕ НА ДЕЛОВИ НА РЕЧЕНИЦАТА

Испуштањето на делови од реченицата е исто така особеност на дијалектите и е резултат на тенденцијата за економија на јазикот, т.е. со помалку зборови да се даде соодветната содржина на исказот, а притоа да не се доведе во прашање точното разбирање на самата содржина. Затоа најмногу подлежат на испуштање оние делови на реченицата што носат најмала количина на информација, како што е, на пример, глаголот-копула во именскиот прирок. Ќе дадеме повеќе такви примери: *Еј, в'ика, ѿ'аму к'уми, ѿ'аму ед'ин м'а'р'и'аф. Па-ѿ'оа си-ѿ'и, в'ика. К'ико 'ис? Ед'инио бил лов'и'а, др'у'ѿио оф'ч'ар. З'начи м'удар. Со-ед'ин 'удар (на-с'аб'а'и'а ѿ'иши), че'ѿ'ри'иси д'уши м'а'р'и'ви. Дека в'ода, н'и'е умр'еме за-в'ода? С'ме'и'ка, рас'и'иска, ѿ'еча'ѿи 'о'и'и к'у'и'ена уф-Бал'ѿ'ари'а зем'а'и'а. Бе'ѿ'ѿи ш'о-бил ѿ'у'к'а, ѿ'ле'да к'а'ур'о ѿ'ос'ил'ан, с'ѿ'ре'ма бор'ба'ѿи'а ѿ'ос'ил'ан. На'ѿ'ре-дан ч'ов'ак.*

Во врска со ваквите примери каде што е испуштен глаголот-копула од именскиот прирок, ќе истакнеме дека овие т.н. „номинални реченици“ се многу чести во источните говори од Егејска Македонија. Како две причини за нивната голема фреквентност Тополинска ги наведува следниве: 1. влијанието на грчкиот јазик каде што се доста чести во димотики, и експресивната функција на истакнување на именскиот дел од именскиот прирок (Тополинска 1995: 28-29).

Сега ќе наведеме други примери на отсуство на прирокот во реченицата: *И-ај, с'еа с'у'и'а'ѿи'а о'ѿи-ѿ'а'а ѿ'од'ина.* (т.е. ...фатила сушата...); *Докум'ени'и, ѿ'а'ѿи'а!* (т.е. Имам документ, тапија); *Оди на-Измир, дека, уф Тур'ѿи'а, и-ѿ'о-рас'ѿ'ив'ара ѿ'аму, зем'а'и'а, и-ѿ'а-ѿ'ос'ѿ'ив'ува со-ло'ѿ'и'а'ѿи'а, и-ч'ад'оро ѿ'ос'ли.* (т.е. ...и чадорот после го поставува); *Ти к'у-оде'ш на-ѿ'а'а ср'ана, ѿ'и-на-ѿ'а'а.* (т.е. ...а ти ќе одиш на таа страна); *И ѿ'и'а с'еа си 'и'ѿ'ра'ѿи. Ф'а'р'ли'л. Ш'о-мил'ува, ѿ'в'а, ѿ'ѿ'ѿ'ов'о. Дубе'ш, ду'ше'ш, с'и'ѿи. Дв'а'и'ѿе, че'ѿ'ѿи'ри, 'ос'ам.* (т.е. Што милува, тоа фрла... Двете станале четири, па осум.). *В'и'а не-с'ѿе вин'овни, на-в'ас к'у-ви-д'ад'ам м'илку ѿ'ар'и да-си-на'ѿ'р'а'ѿи'и ѿ'о'ар'ни к'а'ѿи'ѿи. И-да-ѿ'м'а'ѿи'и жив'ѿи. На-ѿ'и'а'ѿи'ко-ми н'а'ма н'и'ѿи'ѿо.* (т.е. На татко ми нема ништо да му дадам). Како што може да се забележи од примериве, елипсата на прирокот е многу честа, меѓутоа содржината лесно се разбира од контекстот.

3.6. ПРАШАЛНИ ИСКАЗИ

За образувањето на прашалните искази во говорот на Кула важат истите карактеристики како и за другите југоисточни говори, а тоа се следниве:

1. образување на *да-не* прашања без партикулата *ли*, само со помош на нагорна интонација. Оваа специфичност претставува балканизам (Конески 1982: 121). Примери: *Имаш ѝар'и? Еми, ѝоџол'има лџџа оѝ-ѝѝца мил'уваши? Др'обовейѝо да-ѝѝ-ѝи дон'е-сам? Го-најде?*
2. За разлика од западните говори, за коишто не е карактеристична употреба на партикулата *ли*, во југоисточните говори има и *да-не* прашања образувани со оваа партикула: *Може-ли да-ми-џо-рднеси дома? Си-бил-ли војнак ѝѝи?*
3. Во однос на другите партикули што се сретнуваат во егејските дијалекти, *дали*, *зар* и *мер* (Тополињска 1995: 288-289), во кулскиот говор ја сретнавме само партикулата *дали* само во еден пример, и тоа во т.н. зависно прашање: *Правејк'и ѝѝоа маџбейѝ, дали донес'ел или не-донес'ел...* Други примери во нашите текстови не најдовме, но, со оглед на фактот дека во збирката од Верковиќ во текстови локализирани во Серско се сретнуваат примери со употреба на *дали*, може да констатираме дека оваа партикула се сретнува во серските говори, следствено и во кулскиот говор.
4. За образување на прашален исказ се сретнуваат и партикулите *да не* и *нали*: *Да-не-ме-ѝѝни? Ти-да-не-си? Нали к'и-зѝмиши, вика, лџџѝѝѝи, к'и-дојдиши?* Карактеристично за овие партикули е што нивната употреба е на некој начин експресивно маркирана и со нив се укажува на барање потврда на поставеното прашање (Тополињска 1995: 290).

Правејќи паралела со балканските јазици, Тополињска констатира дека во поглед на образувањето на *да-не* прашањата најзначајно било влијанието на грчкиот јазик во којшто ги сретнуваме „трите најкарактеристични особини на јужномакедонската ситуација: 1. доминација на прашалните искази без специјализирани честици, 2. хомонимија на честиците што ја изразуваат приглагол-

ската негација и *да-не* прашањата, 3. присуство на специјализирана конструкција што ја протолкувавме погоре како „барање на потврда“ (Тополињска 1995: 290-291).

Сега ќе преминеме на разгледување на начините на градење на *кој*-прашањата. Во нашиот материјал ги сретнавме следниве прашални заменки, заменски придавки и прилози: *кој, шо, з'ашо, 'о'ици, какв'о, коџа, каде//дека, к'акр*. Примери: *Кој-си и'ици бе-баи'к'р? На-кој к'и-џр-дидаи? Е-шо да-на'р'јими? З'ашо-бе д'едо и'о'ице, на-и'ва д'и'ици Мечо џр-вика'ици? Какв'о 'ими е-и'о'а? Коџа к'и-и'риидни све'ио? Дека к'и-одаи? Каде в'ода? К'акр м'ожи и'иа раб'о'ица? Од примерите се забележува дека употребата на прашалните зборови во овие прашални искази е иста како и во стандардниот јазик (Минова-Гуркова 1994: 153). Како специфичност се јавуваат неколку примери во кои прашалната замена *и'ио* е употребена наместо *зои'ио*: *Шо и'и и'ука? ...шо-не-џр-о'и'в'ора и'о-и'исмо 'ис?* Ваква проширена употреба на заменката *шо* сретнуваме и во кукушкиот говор (Пеев 1987: 302-303) и пошироко во повеќе наши дијалекти.*

3.7. ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕГАЦИЈАТА

Вршејќи анализа на начините на изразување на негацијата во кулскиот говор врз основа на корпусот од текстови со којшто располагаме, може да се донесат неколку заклучоци.

Основното средство за изразување на негација што е карактеристично за целата словенска јазична територија, честицата *не*, во говорот на селото Кула се употребува според правилата на македонската јазична норма во поглед на неговата линеаризација. Со други зборови, неговата употреба овде е иста како и во западното наречје каде што имаме балкански тип на линеаризација. Според овој тип, негацијата се јавува пред сите други проклитики што му претходат на глаголот (Тополињска 1995: 266). Примери: *Не-се нал'у'иал м'алкио бр'и'и... ...шо-не-џр-о'и'в'ора и'о-и'исмо 'ис? Док'олку не-џа-дидеш... А-на-и'о'а к'он и'о-е к'ачан, не-џр бр'ои. Он и'ера да-џр-и'о'уби да-не-му-џр јиди им'ани'ио*. Во последниот пример може да се забележи дека само *да* ѝ претходи на негацијата.

Единствен исклучок од горното правило за линеаризација има во следниов пример: *Значи иџа ѓо-не-смејџиџа за-чов'ак*. Дали се работи за исклучок или, пак, кулскиот говор во својот систем го чува сè уште и стариот словенски редослед на клитиките (Тополињска 1995: 267) не може да се суди затоа што не располагаме со поголем број примери.

Негираните варијанти на идните глаголски конструкции се образуваат со *нема + да + глагол*. Пример: *Ако н'акој вика, рече и'ойо, 'оџи н'емој дн'еска да-в'арни и н'има да-в'арни*.

Негираната глаголска форма *немој* се јавува во формите *немој, немојџи*: *...немој дн'еска да-в'арни...; ...немојџи да-ѓа-с'ечи-џи...* Како што може да се заклучи од примерите, овие негирани форми се сврзуваат со личните глаголски форми во сегашно време со партикулата *да*.

Во материјалот собран по прашалникот добивме одговор за постоење на вакви форми на прохибитив: *немој в'икај, немој се-л'уџи*, како и форми со грчката честица за негација *ми* ($\mu\eta$): *ми-в'икаџи, ми-в'икаџиџи*, но потврда за нив во текстовите не најдовме.

Друга честица којашто служи за негација, а која не е многу фреквентна во нашиот корпус е честицата *ни*. Примери: *Тиџ сиром'аси, л'удеџи'о, м'лиди, единиџо џак'а, се-ч'удаџи, се-џр'иџи. Сеџ ни-џак'а, ни-рџак'а. Он оџиџаџа за-в'ода, л'еџнал, ни-в'ода, ни-н'иџиџо. Ама 'он 'ич, н'и да-се-шеѓ'ува сос к'еркиџи, да-к'ажими, н'аџиџо, не, к'аџ да-не-з'ај н'иџиџо се-џр'ави*. Во сите три примери честицата *ни* ја заменува честицата *не* при што во првите два примера се работи за две негирани елиптични реченици, а во третиот пример имаме употреба на *ни* во првата дел-реченица, а на *не* во втората дел-реченица. Функционирањето на *ни* во овие реченици укажува на неговата константна карактеристика како конјунктивна компонента и неговото присуство „никогаш не доведува до она право удвојување на негацијата кое резултира со асерција“ (Тополињска 1995: 272). Како што може да се заклучи од примерите, овде честицата *ни* функционира на ист начин како и приглаголското *не*. Ваква употреба на *ни* е карактеристична и за други јужни говори (Тополињска 1995: 272).

Освен *не* и *ни*, во нашите примери ја сретнавме и честичката *ич*: *И-одма 'он нар'ева, џарџ 'ич. Ај, в'ика, да-не-ве оџи'авам бес-џар'и, ја да-џебе џолку, ја да-џебе џолку, да-не-си без-'ич џар'и. Ама 'он 'ич, н'и да-се-шеѓ'ува сос к'еркиџи...* Оваа честица што

претставува заемка од турскиот јазик се употребува во јужните говори како честица за засилување на негацијата, а таква е всушност нејзината употреба и во трите реченици од кулскиот говор што ги наведовме погоре. Употреба на честицата како синоним на заменката *нишиџо*, што е нејзина примарна употреба во турскиот јазик, а што се среќава и во некои јужни говори (Тополињска 1995: 273), во нашите текстови не забележавме.

Словенската двојна негација, каде што со негираниот предикат ги среќаваме и негираниите заменки од типот *нишиџо*, *никој* и сл., е карактеристична и за говорот на селото Кула. Примери: *Тоѓи разбр'али џиџа 'оџи џој н'ишиџо не џр'ај. Ас не-џ'ерџм н'ишиџо. Дв'а, џр'и џодини, ни-џичал'ил н'ишиџо. Никорџи не-можиши да-џор-оџк'лониши. И-он, н'икој не-му-обр'ишиџа џним'аниши.*

Зборувајќи за негацијата уште ќе ги наведеме примерите со предлогот *без* употребен во конструкцијата *без да + џлаџол*. Примери: *Кв'а се-вр'аџиџили д'ома, а-он џар'иџи без-да в'идџиџи џиџа, кв'а-се уф-рда'аџаџа, в'неџри, чув'алиџи н'адвор, џој рдв'арџал един чув'ал и-џи-џушиџал џар'иџи в'неџре. Значи не-ни зевал џар'и. Без да-зн'аџиџи џиџа. Ама зм'аџаџа, без да-зн'аџе 'он, џр-неџо, џр-неџо, рс'аџиџи.* Ваквата конструкција *без + да* реченица претставува романизам (Тополињска 1995: 278) и повеќе е карактеристична за југозападните и централните говори од Егејска Македонија. Фактот што ние сретнавме три вакви примери во кулскиот говор кој претставува југоисточен говор, укажува дека овој романизам се сретнува и таму или, пак, се работи за влијание на говорот на средина-та во којашто денес живеат нашите информатори. Само да споменеме дека речениците со *без да* се можна варијанта на допусните реченици во македонскиот стандарден јазик (Минова-Ѓуркова 1994: 269).

3.8. ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПОСВОЈНОСТА

Посвојноста во кулскиот говор се изразува на оние начини што се карактеристични и за другите југоисточни говори.

Како прво, треба да се спомене дека посвојност се изразува со кратките заменски форми за индиректен предмет од личните

заменки: *Да-џо-ѿоџубиѿи деѿеѿо, ѿѿи на-жеѿа-му. Маџо-и и ѿѿи ѿака. Го-скорн'ала с'ин-и. Син-му џо-н'ама, Оѿеѿан-е. ...џо-наканува на-дедо-му да-ѿоѿѿиѿи... Гледа ѿоа к'ерка-му с'е сас-неџо, на-жеѿа-му в'ика...* Како што се забележува од примерите, кратките дативни форми од личните заменки се јавуваат и во ситуации кога зборот кому му се припишува припадноста е субјект во реченицата, иако во ваква позиција во стандардниот исказ би се очекувала повратната замена *си*.

Во текстовите најдовме само неколку примери на употреба на повратната замена *си*, но само со глагол: *Сеа, кој си-дѿва деѿеѿо. Еве к'ѿиѿичка си-наѿр'аја, ѿук си-седа*. Ваква употреба на *си* имаме и во дојранскиот говор (сп. Виѿн *си куй'иле нивичка...* Пеев 1979: 108). Освен што искажува посвојност, овде повратната замена *си* има улога на сигнал на кореференција меѓу субјектот и објектот во реченицата, но исто така претставува и сигнал на „потенцирање на ангажираноста на субјектот во дејството“ и е покарактеристична за дијалектниот јазик отколку за стандардниот (Тополињска 1995: 77).

Карактеристично за целото источно наречје е описното изразување на посвојноста со предлогот *на* (Видоески 1960/61: 25). Оваа ситуација ја среќаваме и во кулскиот говор: *...и сѿанал М'ечо џизда на-им'аниѿо на-ѿарџовеџо. Го-вид'ах к'еркаѿа на-Мариа. Гоа-и деѿеѿо на-с'есра-ми. ...на-фара'он жеѿаѿа...и-џо-наѿаџ'а с'еџа. А, ѿѿа им'ала браѿи, на-ѿарџовеџо жеѿа-му*.

Наместо употреба на посвојни заменски придавки (*неџоваѿѿа к'ѿиѿа*), често имаме употреба на предлогот *на* + долгите форми од личните заменки за директен предмет: *Го-вид'ах с'ино на-неџо. И ѿѿѿико-му, на-неџо ѿѿѿико-му с'еа, не 'ово ѿар'ѿѿѿико, ѿѿѿико-му в'ика...Значи на-неџо ш'ура*.

Припадноста може да се изрази и со посвојна придавка изведена од лично име: *Го-вид'ах с'ино Ивиѿоф. Оџреѿѿа месеч'ина крај-Јовѿновеѿе ѿорѿи...*

Во кулскиот говор предлогот *од* за изразување на посвојност го сретнавме во два примера: *Деѿеѿо оѿи-к'ерка-ми наѿреднаѿо-е. А-к'ѿиѿѿѿа н'ѿѿа, оѿи-мајка-ми, д'оли*. Можеме да констатираме дека изразувањето на посвојност со предлогот *од* се сретнува и во кулскиот говор, но не е многу карактеристично како што е за западните македонски говори (Конески 1982: 109).

Повеќе примери на употреба на предлогот *од* во кулскиот говор забележавме со генеричка функција: *...бла̄̀рсл'оф р̄ӣ-ӣӣа̄ӣк'о*; *...крӯӣни кл'асови р̄ӣ-ӣчен'ица*. *...р̄ӣ-к'ал'ӣӣӣа̄ӣц'а им'е̄ӣо*; *л'ист'а̄ р̄ӣ-ц'а̄рница*; *...ја̄јца р̄ӣ-свила*. Овде немаме вистинска „посвојна“ интерпретација, туку имаме изразување на следниве релации: ‘кој порано му припаѓал на X’, ‘кој доаѓа од страна на X’ ‘кој порано бил составен дел на X’. И покрај малиот број примери, може да се констатира дека претставената ситуација во кулскиот говор во врска со употребата на предлозите *на* и *од* при изразувањето на посвојноста се вклопува во општата слика за југоисточните говори според која овие предлози имаат комплементарна дистрибуција, а не се изофункционални (што е случај со западните македонски говори). Тоа значи дека конструкциите со предлогот *од* имаат главно генерички карактер, а конструкциите со предлогот *на* имаат референцијален, идентификувачки карактер (Тополињска 1997: 136).

На крајот, да споменеме дека се среќаваат и примери за коишто е карактеристична неупотреба на средства за изразување на посвојност кај иманентно определени именки, најчесто кај оние што изразуваат роднински врски: *Ж'ӣӣр̄ӣо не̄-ӣр'еба̄ да̄-џ'о-носӣ-ӣи*, *к'и-з'емиӣи м'ајка̄ и ӣӣа̄ӣк'о и-в'ица̄ с'ӣӣи бр'а̄ӣи к'и д'оиӣи ӣука̄ ӣри-м'ени*, *з'еднички да̄-живе̄јми*.

3.9. СЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

3.9.1. ПРИРЕДЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Општа карактеристика на дијалектното изразување претставува „предимството на паратаксата над хипотаксата и предизвиканото од тоа отсуство на поблиско прецизирање на синтаксичката функција на многу сврзници“ (Голомб 1960/61: 133). Заради ваквата ситуација, којашто, се разбира ја сретнуваме и во кулскиот говор, наидувавме на тешкотии во разграничувањето на одделните видови сложени реченици, но сепак направивме класификација којашто одговара на онаа од стандардниот јазик, со посебно нагласување на специфичностите од дијалектен карактер.

Во рамките на приредените сложени реченици најчести се составните со доминација на сврзникот *и*: *Тој ѿл'ачи, деј'ејѿо и м'ечкајѿа ој'ишиа. Го-д'иѿнѿва со-'еднѿиѿа н'оѿа, н'али, и-ѿо-н'оси аф-д'ујкајѿа, кај-меч'инѿајѿа. И-п'ојѿо, ѿор'иснѿло ѿва-д'ајѿи, ѿо-учи ѿојѿо, ѿо-учи, и-сѿиан'ало седѿмн'ајсе, осѿмн'ајс ѿод'ини. Освен сврзникот *и*, кај составните реченици се сретнува и сврзникот *а*: *Т'ва д'ајѿи ѿор'исн'ало, а-ѿ'оѿа ѿарѿ'оваѿа и-п'ојѿо ѿол'ими ѿриј'ајѿели. ...ѿ'леда о'ој-се б'орѿи, се-м'ајѿи, а-ѿ'леда ѿ'ва, н'ашиѿо јак б'ил, мн'оѿу јак. Од другите сврзници во нашите текстови се сретнува уште сврзникот *ѿа*, но во улога на сврзување на две прости реченици, при што сврзникот доаѓа во иницијална позиција: *Не-ѿи-осѿивѿа ѿѿка на-п'ајѿо. Та се сме-п'але ѿ'исни. Сврзникот ѿа се сретнува во Верковиќевите текстови од Серско, а и во Трлиското евангелие каде што е пофреквентно од *и*.***

Кај спротивните реченици во кулскиот говор доминира сврзникот *ама* кој е карактеристичен и за другите соседни говори (Пеев 1987: 308), а и за разговорниот јазик воопшто (Минова-Гуркова 1994: стр. 230). Примери: *...ѿ'иѿа зн'ајѿи о'ѿи ѿма ѿ'аму м'ечка-на д'ујка, ѿ'иѿа зн'ајѿи, ѿма избеѿивѿиѿи о'ѿи сејѿак си-п'лшиѿиѿи. Он се н'ѿма да-ѿо-с'ечи деј'ејѿо ѿма да-исѿ'иѿиѿа мајкиѿи. Таѿ-е ѿол'ама ѿр'икасѿа, ѿма ѿа-ѿмам заб'ор'аѿо. Он ѿи-бр'ои к'онѿиѿо, ѿма не-сл'изѿа ој-к'он'о о'ишиѿе. Освен сврзникот *ама*, се сретнува и сврзникот *а*: *Писмојѿо, в'ика, ѿ'иши, да-му-ѿа-дајми ма'лечкајѿа к'ерка, а-он не-ѿов'оре н'ишиѿо. Сврзникот но воопшто не се сретнува во нашите текстови. Според анализата на Тополињска, го нема и на поголемиот дел од територијата на егејските говори (Тополињска 1997: 36). Исто така, и поспецифичните дијалектни сврзници *кам ли* и *неѿо*, што ги сретнуваме во кукушкиот говор (Пеев 1987: 307), овде ги нема, а го нема и сврзникот *али*.**

Од разделните реченици најдовме само еден пример во нашите текстови, и тоа со сврзникот *или* којшто, впрочем, е карактеристичен и за стандардниот јазик: *А-бе, в'ика, ој-н'икој бр'ак ѿадна, се-уј'ејѿа, или вл'ак ѿо-из'иди...*

Кај заклучните реченици се сретнува модалниот збор *значи*: *И-зајѿив'а в'ика „ѿ'уух“, значи ѿо-н'иши „ѿ'уух“ се-в'ика „ѿиѿо нај'рајѿа“. Исѿо ѿѿка и-др'уѿѿиѿа срѿна, за-к'лѿисов'ејѿо, 'е ѿ'оѿ-е в'ика, хр'инѿиѿа, значи с'ушиѿиѿа к'и-изѿ'ори се.*

На крајот на излагањето за приредените реченици ќе кажеме уште дека во текстовите од кулскиот говор значителен е и бројот

на асиндетонските реченици коишто се специфичност за дијалектното изразување. Примери: *Тоа, ѿарџовеџо, ѿака-е, н'али, брџи-ѿио чов'ак се м'исли на-ѿар'ѿиѿи, не-зас'ѿал 'одма. Тиц рабоѿѿѿи, 'он седал на-баѿѿѿа, на-оѿ'ако.*

3.9.2. ПОДРЕДЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Во рамките на хипотаксата прво ќе ги разгледаме декларативните и релативните реченици.

Кај декларативните реченици во кулскиот говор најраспространети се сврзникот *оѿи* и партикулата *да*. *Да* се сретнува во позициите каде што *да*-конструкцијата го именува глаголското дејство што го појаснува глаголот во главната дел-реченица: *Зн'ачи ѿѿера ѿример да-дај. И-он не-м'ож да-одлучи. И-ѿѿиц м'орѿѿи да-му-собераѿѿи д'арва. Он ѿѿера да-џо-ѿоџуби...; ...ѿѿр'аба да-му-се-даде ѿроѿѿенка...* Ваквите реченици Тополињска ги разгледува како реченични конструкции што претставуваат дополнителен член на основниот предикатски израз (Тополињска 1995: 39).

Сега ќе дадеме примери на декларативни реченици со сврзникот *оѿи*: *Е-ѿоџи се-оѿикр'ил 'оѿи-е браѿѿи. Зн'ајѿи, в'ика 'оѿи 'ис с'ам комарѿѿиц. Не-зн'ај 'оѿи деѿѿеѿѿо з'еѿѿ му-сѿѿ'ана, не-зн'ај н'ѿиѿѿѿо. Тоџа му-ѿѿекнѿло на-сѿѿарио 'оѿи с'ин-му џо-ѿодл'ажал.* *Оѿи* има широка употреба во егејските дијалекти. Овој сврзник се употребува и во декларативните реченици и во причинските реченици, а впрочем неговата употреба е двојна и во стандардниот јазик. Затоа Тополињска укажува дека треба „да се разликуваат две *оѿи*: *оѿи1*, т.е. семантички празен комплементарен оператор, и *оѿи2*, т.е. сврзник-предикат со значење 'причина'“ (Тополињска 1995: 133). Следствено, во горните примери ја разгледаваме употребата на *оѿи1* (за *оѿи2* види: причински реченици). За *оѿи1* ќе кажеме уште и тоа дека, освен што се јавува во декларативните реченици како обичен сврзник што воведува индиректен говор, се јавува и во улога на воведување на директен говор. „...*оѿи1* има едноставно во говорниот текст иста функција како наводниците во пишаниот текст“ (Тополињска 1995: 136). Примери: *Ако н'акој в'ика, р'ече ѿоѿо, 'оѿи: „немој днеска да в'арни“ и н'ама да-в'арни. И ѿоџи с'еѿѿил 'оѿи: „Ах ш'о-му наѿр'ајѿх на-браѿѿ-ми 'ис“.*

Сега ќе преминеме на разгледување на релативните реченици во текстовите од Кула. Примери: *Слушашјии, иџој шор-к'и-ми ѓрод'аде, шор-ме ѓрод'ава, к'и-биди ишим'ан, и-иџој шор-к'и-ми-куџи и-иџој к'и-биде ишим'ан. Ква к'и дојда, иџва д'иџи шор-к'и-донеси иисмоџор да-џа-даји џомл'адаџа к'ерка. Тој одџовара сеа, брџа-џица чов'ак, на-иџоа шор-му-рек'ол, да-к'ажими шор-му-донесе абер. Уџри с'адо шор-к'и-сиџани, иџеби к'е-џи-ос'аждџи на-см'арџи. Сите овие примери на релативни зависно-сложени реченици претставуваат реченици со релативната дел-реченица во интерпозиција и со функција на индивидуализирачки рестриктивни реченици. Овој тип релативни реченици се најмногубројни во нашите текстови. Во нив показните заменки или членските морфеме имаат корелативна функција. Релативниот сврзувачки збор врши најчесто функција на субјект во зависната дел-реченица (како во горните примери), а, доколку врши друга функција, нема дополнителна определба во вид на кратка личнозаменска форма или предлог за да се појасни функцијата. Примери: *А-на-иџоа к'он шор-е-качан, не-џо-бр'ои. После кал'иџаџа к'и-му-иџури иџакв'оџор одџори, р'убиџи, шор-к'и-му-дај кал'иџаџа, иџи'уџи, фусџинчи...* Ваквиот начин на релативизација е карактеристичен за народниот јазик (Минова-Ѓуркова 1992: 98). Релативната замена *иџо*, којашто ја претставува народната основа на релативната реченица и на која што ѝ се дава предност и во изборот на релативните сврзувачки зборови во стандардниот јазик (Минова-Ѓуркова 1994: 245), доминира во примерите што ги ексцерпиравме.*

Иџо како релативен сврзувачки збор се среќава и во квалификативните релативни реченици: *...иџа иџа мноџу добри ос'оби-ни, шор-са-добри за-дарж'ивџица* (нерестриктивна квалификативна дел-реченица).

Од другите типови на релативни реченици ќе дадеме примери за споредбени релативни со *кал/как* во улога на релативен сврзувачки збор: *Как не-изл'еваџи иџилица..., иџака н'иџа да-никни и-мојџа чен'ица*. (релативна споредбена реченица со зависна дел-реченица во препозиција (Минова-Ѓуркова 1992: 16); *Терам оџи-иџеби ка-к'и-дојди дедо-ми да-не-џо иречекаџи сас-музика, ка-џо-ирече-к'ували сас музика, дарж'иван ирџиџивник, ириво да-се-арџи'ува уф-зџиџор, џоџово*. (нерестриктивна споредбена реченица со повторување на релативизираната именска група и во зависната дел-реченица) (Минова-Ѓуркова 1992: 92).

Кај временските зависнослужени реченици во кулскиот говор нема некоја особеност што би била специфична само за овој говор. Како доминантен сврзувачки збор го сретнуваме *ква* (кога) којшто носи информација не само за постоење временска релација, но и за временскиот контакт меѓу два настани: *И-с'еа ква-се род'ило деј'еј'еј'о, н'ирешн'ициј'ии и'д'ај'и. Ква-си й'ом'ин'ал, близу им'ало м'ечка, м'ечк'ан'а д'уј'ка. Ова д'и'и'и ш'о-к'и-д'ој'ди, ква-ки-си вр'и'и'а да-џ'о-й'о-џ'уби'и'и. Ква-к'и 'умри жен'и'и'а, й'ола св'е'и'и й'адн'ува за-маж'о.*

Од специјализираните сврзувачки зборови што покажуваат временски граничен сигнал на дејствата ги сретнавме сврзничките состави *й'ред да* и *дур да* (вторниот со интерпретација 'додека да'): *И-с'еа й'р'е'и'и'о й'а'и'и, й'а му-й'л'и'и'и'и'и и-он з'ел, й'ред да-ни-к'ажи 'о'и'и с'е-бр'и'и'а, з'ел ч'и'и'а...; Ти дур-да 'оде'и, в'ика, и-ис. Н'ама да-оде й'ол'ов'и'на с'и'и'и, к'и-д'ој'дам.* Поклопување во време на целата територија на егејските говори е претставено со *дур (да)* (Тополињска 1997: 65).

Неможност за строго разграничување на функциите на еден сврзник имаме во следниот пример: *Ама 'он'а ш'о-џ'леда др'у'џ'и'и'а з'ас'и'ала й'е'ш'ко, о'и'и'ва деј'е'и'е'и'о џ'о-з'ема, а-м'а'р'и'и'во'и'о џ'о-с'и'и'ва й'а'му.* Овде сврзувачкиот збор *и'и'о* можеме да го толкуваме и како временски сврзник и како релативен сврзувачки збор употребен во рестриктивна индивидуализирачка релативна реченица. Овие конструкции во кои со темпорална функција се јавува релативното *и'и'о* се сретнуваат и во други егејски дијалекти и се несомнено калки од грчкото *που* (Тополињска 1997: 51).

Причинските зависнослужени реченици во испитуваниот говор најчесто го содржат сврзникот *о'и'и*. Овој сврзник веќе кажавме дека е карактеристичен и за декларативните реченици, па за да се разликува неговата функција во едните и во другите реченици оперираме со називите *о'и'и1* и *о'и'и2* (Тополињска 1995: 133). Примери за употреба на *о'и'и2*, т.е. за употреба на овој сврзник во причински реченици: *...й'и'и'а з'н'а'и'и, 'ама избе'џ'ива'и'и 'о'и'и с'е'и'ак си-й'л'и'и'а'и'и. Пукнал 'о'и'и не-можел да-џ'о-нак'л'они, й'а си-вер'увал и-й'и џ'ос'и'о, й'и му-дил й'ред'нос. Н'ама да-н'икни 'о'и'и е-в'ире'на.*

Пример за последични зависнослужени реченици со специјализиран сврзувачки збор не најдовме во нашите текстови. „Во дијалектниот јазик таквите конструкции прилично се ретки, иако треба да се претпостави дека тие се потенцијално присутни во сите говорни системи“ (Тополињска 1997: 75).

Во составот на целните реченици единствено се јавува партикулата да: *К'в'а-к'и дој чов'ак к'онийџо да-џи-п'ои, 'удри на-куришумо да-џо-ош'ејши. Ск'орни-џо М'ечо, з'ејџо, да-'уди на-к'онийџо. Тиц м'оратџи да-'одаџи на-'вода, да-з'емаџи 'вода. ...к'и-ви-д'идам малку џар'и да-си-нај'р'ајџи п'орни к'ашиџи. Сеа, џи-н'осаџи и-п'ица џар'и шо-ни-беа вар'наџи и-н'осаџи и-др'уџи џар'и, п'а-да-п'в'ираџи, да-з'емаџи...; Д'идо, н'е-џо џледај п'ва, п'исм'ошџо џледај-џо п'ва, п'есџи-менџо, кој-џо п'р'иш'ица, 'е, п'ам, д'ек-к'е п'ур'ца б'уриџо да-п'езак'ичџи, да-џо-п'ур'наџи б'уриџо, да-се-р'беси... Во Верковиќевите текстови од Серско како и во Трлиското евангелие има и за да целни реченици, но во нашите текстови не најдовме.*

Условната релација во текстовите од егејските дијалекти „е прилично фреквентна..., а показателите не се бројни и се повторуваат низ целата територија“ (Тополињска 1997: 80). Сега ќе дадеме примери за условни зависносложени реченици во говорот на Кула: *Док'олку н'е-џа д'идеш, п'ешко п'еби к'а-к'и-си вр'иџам. Слуш'ај, 'ако п'ар'на, в'ика, с'е п'ејело к'и-џо-д'иџам. И-п'и изл'евај, в'ика, п'рош'еј'ај-се, к'е-ос'и'ане, 'ако-н'ама, 'имаџи џар'и да-си-к'уџи, 'ама сл'уш'ај шо-к'е-п'и-каџам, н'ашџо болно да-н'е-џо-уш'ејши, вид'а н'ашџо болно, к'е-џо-з'емеш, к'е-џо-л'ек'уваџи. Како што се забележува од примерите, за образување на условни реченици се користат сврзниците 'ако и док'олку. Во „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ Ј. Минова-Ѓуркова истакнува дека сврзникот доколку е поново сврзувачко средство познато во соседните словенски јазици (Минова-Ѓуркова 1994: 267). За неговата поширока употреба во говорот на Кула не можеме да даваме констатации поради недостаток на повеќе примери, а исто така не го споменува ни З. Тополињска во инвентарот на сврзници познати во егејските дијалекти. Во последната реченица имаме изразување на условна релација со употреба на форма на минато определено време (вид'а), којашто во конкретниов случај означува претполагано идно дејство. Ваквата употреба на минатото определено време во реченици со условно значење е карактеристична и за македонскиот стандарден јазик (Конески 1981: 425).*

Допусните реченици се образуваат со следниве сврзници: *мак'ар, 'ако и 'ако*. Употребата на сврзникот 'ако како допусен е карактеристична за народниот јазик (Минова-Ѓуркова 1994: 269). Примери: *Зн'ачи 'оц'а ос'ејилц'а, мак'ар бил'а за-д'ва-п'ри ден'а. ...на-суво м'асџо с'едам кл'аса изл'аџили, 'ама кр'уџи кл'асови ош'*

йчен'ица, а-до-них изл'агали ис'ушени кл'асови, ги-йфй'иснали на-й'ица, да-к'ажими ги-изг'изили, 'ако бил'и кр'уйни...; За-й'арф-й'ајй, и'ако најрав'ил едн'и г'р'ашка, 'ама 'има мно'огу добри особ'ини, ш'о-са-добри за-држ'ивајйца и-й'р'абца да-се-осл'ободи. „Конструкциите со макар и ако се јавуваат низ целата територија (се мисли на територијата на егејските говори, заб. на авторот). Се забележува тенденција макар да се појавува во фактивни конструкции, додека ако е во тој поглед немаркирано“ (Тополињска 1997: 80).

4. ЛЕКСИКА И ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ

4.1. ЛЕКСИКА

За да се добие целосна претстава за еден говор неопходно е да се прикаже барем еден мал дел од лексичкото богатство што секој говор го носи во себе. Ние во овој труд ќе се осврнеме накратко на најкарактеристичните лексеми во кулскиот говор. Прво ќе ги разгледаме по тематски групи, а потоа ќе се задржиме на зборообразувачките и на семантичките дијалектизми, како и на мал број зборови од словенско потекло што не се карактеристични за литературниот јазик и за поголем број дијалекти, а се употребуваат во овој говор. На крајот ќе се осврнеме на туѓите зборови во селото Кула, не претендирајќи да го дадеме целосниот инвентар, туку само краток преглед на покарактеристичните заемки.

4.1.1. КАРАКТЕРИСТИЧНИ ЛЕКСЕМИ СПОРЕД ТЕМАТСКИ ГРУПИ

Делови на човечкото тело, болести, психички и физички особини: *к'окал* 'коска', *чув'иче* 'црнка во окото', *дудак* 'усна', *кучишки з'аби* 'очници', *жлибуни* 'венци во устата', *челусица* 'челуст', *й'ифка* 'јаболко, петле', *к'осми* 'коса', *в'ишка* 'веѓа', *кур'ем* 'стомак', *й'ајрџ* 'папок', *й'лиск'ивица* 'дланка', *с'ийска* 'грст', *к'ац* 'задник', *шк'емби* 'утроба', *бабан'осан* 'човек потечен од пиене', *бабичр* 'јунак', *з'абл'о* 'заблест човек', *с'ийкан* 'дамчест', *й'рилиџиџ* 'убав', *џр'озан* 'грд', *џн'усан* 'гнасен', *измош'иџен* 'немоќен', *џајлел'ица* 'неве-

сел човек', *некасметилца* 'несрекен човек', *ајнацица* 'мрзлив човек', *ајнацилак* 'мрза', *барборлиф* 'зборлест човек', *си-куни* 'молчи' (пр.: *чов'ако мн'огу си-куни*), *ишишонан* 'шпиун', *исшилф* 'лаком, изеслив човек', *сърман* 'лаком човек', *фалбаџица* 'човек што се фали', *чорбаџица* 'богат човек', *чорбаџилак* 'богатство', *фајда* 'полза', *си-џром'ен'ува* 'се дотерува', *р'уџа* 'кара некого', *се-сърди* 'се луги потајно', *се-л'уџи* 'избувнува од лугина', *ад'ам* 'чекор', *бој'стас*, *џаибей* 'карактер', *мер'ик* 'волја', *бр'унка* 'мозолка', *риџавица* 'ждриговина', *мејлем* 'мелем', *оџроз'на* 'зарипна', *лаџка* 'ика', *анка* 'јачка, стенка', *се-д'арџа* 'се чеша'.

Роднински односи и возраст: *џачи* 'тате (нагалено)', *џара-мајка/џовџ'орена мајка* 'маштеа', *џараџ'аџко/џовџ'оран џ'аџко* 'очув', *ле'унчи* 'мало некрстено дете', *џаџ'ва* 'фамилија', *докаран с'ин* 'пасинок', *најдан с'ин* 'пасинок', *докарана к'ерка* 'пакерка', *најдена к'ерка* 'пакерка', *џаџ'лачка* 'стара баба' (пејоративно), *чина* 'стрина', *ле'ла* 'тетка', *ка'леко* 'тетин', *џер* 'свекор', *џери* 'свекрва', *балд'аџа* 'свеска', *ка'л'џ'аџа* 'кум', *уџо'ден* 'свршеник', *уџо'денџа* 'свршеница', *сл'уџ'ак* 'стројник', *ле'уса* 'леунка', *ла'ичо* „без-веза збори“ 'приглуп човек', *мажур'и* 'повеќе машки деца', *женур'и* 'повеќе женски деца или жени воопшто', *риџ'ишиџен* 'неспастрен човек'.

Хигиена, облека и обувки: *р'ида* 'крпа', *рад'инка* 'мала крпа', *учкур'лук* 'гаќник', *џалв'ири* 'бечви', *илка* 'за запинање на ременот', *џубад'ан* 'елек', *џрис* 'минтан', *куџар'ан* 'горна машка клашнена облека', *ке'и* 'горна клашнена облека што ја носат овчарите', *с'аја* 'гуна', *инџир'ица* 'женска горна облека од тенко платно', *исџар* 'постава', *кр'еџа* 'малечко шамиче што го носеле младите жени за украс на главата', *џарв'еџка* 'марамче за нос', *свирка* 'чорап без стапало', *џарџ'енка* 'волнени завивки за нозете', *џаџ'уци* 'чевли', *џарв'ули* 'опинци', *џуберниџа* 'подебела игла', *ко'лбаџа* 'белезија', *ножниџи* 'ножиџи', *џребан* 'чешел'.

Исхрана, видови јадења: *џишин'ик* 'фурнаџиски леб', *уд'ула* 'тенка погача', *брбоџица* 'пченкарница', *ко'лик* 'спеџијален леб за во црква', *џрим'есан* 'премесуван леб', *џџка* 'залак', *џрисџ'улка* 'пресен леб без квасец', *к'ишаф* 'глибав леб', *бакар'ник* 'бакрдан', *млечен'ик* 'јадење со јајца и млеко', *ланџиди* 'мекиџи', *усм'анка* 'предниот нај-мрсен дел од свињата', *мекишина* 'удина', *џиџар'иди* 'пршки', *лу'канци* 'колбаси', *дан'иково месо* 'јунешко месо', *мисло* 'путер од кравјо млеко', *зе'џин* 'масло од маслинки', *џирлаџин* 'масло од сончоглед, сусам или афион', *к'иџи* 'врие', *џор'еш(џ)* 'жежок', *б'али* 'лупи'.

Куќа и покуќнина: *с'а̄р̄ӣ* 'врвот на покривот, слеме', *с'ӣа̄ја* 'одаја', *б'асам'ик* 'скалило', *душаме* 'под', *кише* 'коше', *џим* 'прозорец', *чакм'ик* 'огнило', *ши'ир'ӣо* 'кибрит', *дар'џас'ја* 'склад', *к'ади* 'чади', *и'р'оск'евало* 'перница', *д'а̄ска* 'штица, полица', *к'онд'ирчи* 'дуле', *б'укла* 'дрвен сад за вода', *м'а̄ӣра* 'сад за вино', *ч'укли* 'сад за толчење лук', *кавал'а̄к* 'ѓезве', *чан'ик* 'чинија', *з'асрук* 'дрвена чинија со поклопка', *и'џа̄ӣо* 'чинија', *барк'ил'ка* 'црпалка', *боц'ка* 'виљушка', *ӣанак'ица* 'за чување масло', *аркума* 'бакарен котел, се обесува на синџир', *куй'ица* 'корито за месење леб', *ӣанак'о'ица* 'штица за ставање леб', *ӣоми* 'стап со изврзани крпи на врвот со којшто се чисти фурната по печењето', *ӣеи* 'фурна', *о'џак* 'стап за разгорување на огнот во „ӣеишӣа“', *ӣо'ч'илка* 'сукало', *дув'ар* 'сид', *фин'ер* 'фенер'.

Занаети: *дар'ик* 'направа за влачење волна', *и'р'ешнал* 'прешлен, се става на вретеното за да врти подобро', *род'ан* 'направа за предење волна', *нибард'ило* 'дрвена рамка каде што стои брдото', *џ'ива* 'дрвцето на кое се намотува јатокот и се провира низ основата', *кад'ел'ка* 'влачена волна', *и'р'а̄мбо* 'траба', *џ'рис* 'волнено платно подебело од шајак', *ар'џасана к'ожа* 'штавена кожа', *бал'ӣица* 'секира', *дар'џили* 'рачка', *ос'и'рило* 'остриот дел од секирата', *и'рион* 'пила', *сар'џило* 'ренде', *бур'џица* 'сврдел', *д'а̄ска* 'штица', *с'и'ра'џуи'ица* 'иверка', *кле'й* 'усечениот дел во дрвото каде што се клава газерот', *ч'ок* 'голем чекан во ковачница за чукање на усвитено железо', *налби'ӣан* 'ковач', *ков'илница* 'наковална', *куим'ица* 'златар', *дра'џи'ӣан* 'падар', *ма'џер'ица* 'месарија'.

Земјоделство: *вар'ӣал'ок* 'слог', *у'џара* 'прележана нива', *ча'ир* 'ледина, долина', *ниш'ан* 'меѓа', *синор* 'крај, зглавник', *ла'с'ӣа'џарка* 'соа', *ор'ило* 'рало', *и'алии'нак* 'делот од ралото што сече', *ар'ӣи* 'дрвото што го врзува плугот за јаремот, гредел', *ум'о'ӣ* 'јарем', *џ'е'џла* 'дрвена прачка на јаремот', *зв'ир'на* 'тоа со што се ситнат грутките при орањето', *вари'и'ачка* 'машина за вршење', *џне'ачка* 'машина за жнеење', *рак'ичка* 'еден заграб со рака при жнеење жито со срп', *рак'о'јка* 'полог', *вари'ило* 'гумно', *дик'рин* 'вила', *ро'џови* 'шилците од вилата', *ли'ни'и'ир* 'лопата за земање жито по вршењето', *к'о'ӣан* 'дрво за чукање жито', *и'ерница* 'колото што го врти каменот во воденица', *б'укка* 'каде што се собира водата во воденицата', *л'ос* 'дрвото со кое се запира водата во буката', *куй'ица* 'корито каде што паѓа брашното што се меле', *чув'ил* 'вреќа', *к'у'ица* 'сено без дрво во средината', *се-кле'ица* 'се остри косата со чекан'.

Растителност: *зарзалива* 'кајсија', *мигдал* 'бадем', *џурида* 'многу зелено грозје', *мише* 'даб', *бека* 'желад', *иџли* 'јасика', *кош-линка* 'боровинка', *ојна* 'смрека', *смърчка* 'вид на печурка како кочан од пченка - *Morchella esculenta*', *џаба* 'мазна печурка', *чуйерка* 'вид на печурка „кајо чадърче“', *јан'овчи* 'како бршлен – *Galium verum* – се правеле венчиња на Јановден, пет дена пред Петровден', *лајкучка* 'камилица – *Matricaria chamomilla*', *џајџр'иџа* 'коприва', *димл'ус* 'нане – *Mentha piperita*', *менџа* 'нане – *Mentha pulegium*', *џајџиџи* 'компири', *р'ијка црвена* 'ротквица', *р'ија* 'бела репа', *балка* 'вид на тиква, долга и црвена', *р'иџиџа* '*Carlina acanthifolia*', *џајџиџа* '*Anthemis nobilis*', *синџа* '*Sinapis arvensis*', *к'иминџа* '*Carum carvi*', *салкџам* 'багрем – *Robinia pseudacacia*', *џинџер* '*Onopordon acanthium marianum*', *козирка* '*Trigonella foenum graecum*', *мал'ува* '*Malva silvestris*', *јаур* '*Datura stramonium*', *џуџиџа* – „џр'ива за-сџока“ – '*Portulaca oleracca*', *смол'ец* – „џр'ива, не-расни џолем“ – '*Lychnis viscaria*', *кам'иџи* – „кајо џарска“ – '*Phragmites communis*', *р'иџиџа* – „за-сџока џр'ива“, *ардил* – „џџлиџ цв'иџи, џо-јади сџо-каџиџа“ – '*Sinapis arvensis*', *блаџун* – 'вид трева' „дива б'ало наџори“, *којр'ивка* – „џол'амџо д'арџо“ – '*Celtis australis*'.

Животински свет и сточарство: *дан'ак* 'јунец', *џарска'инка* 'крава што се тели првпат', *коч* 'овен', *бише* 'свиња', *нерас* 'вепар', *коџка* 'мачка', *коџор'ок* 'мачор', *чеџка* 'грива од коњ', *сурла* 'рило, устата од свиња', *рслекна* 'пцовиса', *ниџиџливо* 'изесливо', *нокоџиџник* 'песи нокти', *м'андрџа* 'трло, и покриено и непокриено', *др'ачки* 'трџе од кои е направена оградата на трлото', *дарџас'ја* 'колиба за сенка', *чрбан* 'овчар', *буџиџло* 'бутин', *кајлик* 'овчарски стап', *џарка* 'молзе', *лиџиџа* 'лисица', *бурс'ук* 'јазовец', *кун'ида* 'куна', *џурлин* 'лилјак', *м'иџка* 'глушец', *џаида* 'стапица', *сив'ак* 'смок', *џлиџок* 'полжав', *саранд'ојорџо* 'стоногалка', *кајлинка* 'буба мара', *ск'икџл* 'скакулец', *џиџиџулка* 'стршен', *к'омар* 'комарец', *џр'онџови* 'трутови', *џел* 'јагула', *џорл'ида* 'школки', *џорл'иџка* 'јаричка', *џелиџник* 'желудник', *ка'ул* 'јадец', *џајџиџаџак* 'препелица', *лебан* 'лебед', *џабар* 'кања', *кајџиџал* 'орел', *чуч'ок* 'чучурлига', *скурче* 'сколовранец'.

Делови на колата и превоз: *лоџка* 'чамец', *џемџа* 'сплав', *кајо* 'коњска кола', *лоџра* 'штиците што се ставаат на страните од запрежната кола', *џр'иџи* 'руда, оиште', *рмоџи* 'јарем', *џеџла* '„да-не излџиза во'ло“ иџиџа' што го поврзува целото тркало', *џам'џор* 'воз', *којлиџо//џиџодилџиџо* 'велосипед', *џинаџон* 'за седење на самарот', *кајисра* 'огламник'.

Релјеф, хидрографија и метеорологија: *кираџијка* 'свезда што се пали прва в зори', *орл'ици* 'Рало, Орач', *јорловиница* 'вечар 'полноќ', *разд'алница* 'вододелница', *мил* 'со вода разводнета земја како тиња', *форџуна* 'силен ветер', *зујница* 'виножито', *кај'ешка* 'капавица', *џрад'ушка* 'град', *дажд'и* 'паѓа дожд', *л'уда р'ика* 'брза река; местото каде што е брза реката', *варџил'о*//*виџил'ак* 'вител', *јодл'ок* 'подмол'.

4.1.2. ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ И СЕМАНТИЧКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ И АРХАИЗМИ

Зборообразувачки дијалектизми. Разновидноста на дијалектната лексика спрема зборовите во стандардниот јазик се гледа и во зборообразувачките морфемии. Тоа се т.н. зборообразувачки дијалектизми коишто се разликуваат од стандардните лексеми според морфемите за зборообразување. Примери од кулскиот говор: *џлездин'о* – *џлезд'ови* 'глужд', *ј'ај'ор'и* 'папок', *в'ишка* 'веѓа', *иш'и'онан* – *иш'и'онка* 'шпиун – шпиунка', *ичум'енка* 'јачменец', *л'иша* 'лишај', *џал'и'ок* 'жолтица', *ј'ра'у'ишка* 'првут', *изд'овец* 'вдовец', *ков'алница* 'наковална', *мот'вилка* 'мотовило', *нок'р'и'ник* 'песи нокти', *бу'и'ил'о* 'бутин', *ска'кал* 'скакулец', *ком'ар* 'комарец', *ле'бан* 'лебед', *чуч'ок* 'чучурлига', *џроз'дак* 'грозд', *ј'ем'аница* 'темјанушка', *иш'и'в'ец* 'штавеј', *вен'чил'о* 'венче', *кај'ешка* 'капавица', *џрад'ушка* 'град', *виџил'ак* 'вител', *јодл'ок* 'подмол', *ј'рисков'а* 'праска', *козич'ко* 'козјо', *џасар'ок* 'гусак', *ј'ај'ар'ок* 'патор', *мисир'ок* 'мисир', *јлиж'ок* 'полжав', *ку'на'да* 'куна'.

Семантички дијалектизми. Како лексичка особеност на кулскиот говор ќе ги истакнеме и семантичките дијалектизми, т.е. зборовите коишто се јавуваат со иста форма како и во стандардниот јазик, но имаат поинакво значење. Примери: *ј'ерница* 'коло што го врти воденичкиот камен', *бу'ка* 'каде што се собира водата во воденицата', *ч'ок* 'чук што се употребува во ковачница', *че'ишка* 'грива', *кал'инка* 'буба мара', *сл'у'џн'ак* 'стројник', *џор'ци* 'шумар'.

Архаизми. Под архаизми овде ги подразбираме оние зборови коишто се од словенско потекло, но коишто низ вековите исчезнале од употреба во другите дијалекти, или се употребуваат само на една ограничена територија. Примери: *ј'гли* 'јасика' (*agnędъ) (Киш 1996: 68), *боб'ош'а* 'пченкарница' (бобъ) (Скок 1971: 176), *о'јна* 'смрека' (хвонна), *ом'ош'и* 'јарем' (хомжтъ), *уд'ула* 'тенка погача' (hud) (Скок 1971: 692), *ча'ил'а* 'чапја' (чапль).

4.1.3. ТУЃИ ЗБОРОВИ

Во лексичкиот состав на кулскиот говор се забележуваат два слоја заемки од турскиот и од грчкиот јазик, коишто се поприлично богати по обем и коишто се резултат на конкретните услови на живеење на македонското население во Егејска Македонија, прво во составот на Турската Империја, а потоа во рамките на грчката држава. Ние ќе се задржиме главно на помалку познатите грцизми и турцизми што се користат во кулскиот говор.

Грцизми: *'аел'* 'јагула' од гр. χέλι (јагула); *арџасина* 'штавена' од гр. ἀργάση (штавење кожа); *ајордџајџор* 'велосипед' од гр. ποδήλατο(ν) (велосипед); *бубајк* 'памук' од гр. βαμβάκι (памук) (Аргировски 1992: 238); *букла* 'дрвен сад за вода' од гр. μπούκα (дуле); *џриџи* 'голема риболовна мрежа' од гр. γρίπος (риболовна мрежа); *џриџида* 'зелено грозје' од гр. ἄγουρος (неузреан, зелен); *дикран* 'вила' од гр. δικάρι (вила); *димлус* 'зачин' од гр. θυμάω (шири мирис) (Скок 1973: 441); *драџиџан* 'падар' од гр. δραγάτης (чувар на лозје, падар); *дарџасџа* 'колиба за сенка' од гр. δραγασιά (колиба); *зујница* 'виножито' од гр. ζώνη (колан, појас); *кализмар* 'што кани на свадба' од гр. καλεσμένος (поканет), од истиот корен и *калесува* 'кани на свадба'; *кајисра* 'оглачник' од гр. καπίστρι (оглачник); *кокал* 'коска' од гр. κόκκαλο(ν) (коска); *корем* 'стомак' од гр. κορμί (тело); *кујина* 'корито за месене леб' и *којан* 'чукалка' од гр. κόπανος (чукало); *ланџиди* 'мекици' од гр. λαλαγγίτα (мекици) (Киш 1983: 87); *лејуса* 'доилка', од гр. λεχούσα (родилка); *луканици* 'колбаси' од гр. λουκάνικο (колбас); *маџериџа* 'месарија' од гр. μαγειρίσα (готвачка); *миџдал* 'бадем' од гр. αμύδαλο(ν) (бадем); *џаида* 'стапица' од гр. παγίδα (стапица); *џанаџон* 'седело на самарот од магаре' од н.гр. πανωτόμι (додатна тежина) (Аргировски 1992: 295-296); *џаџуц* 'чевел' од гр. παλούτσι (чевел); *џаџиџи* 'компири' од гр. πατάτα (компир); *џеџа* 'потковица' од гр. πέταλο(ν) (потковица); *џиџи* 'чинија' од гр. πιάτο (чинија); *џинакоџа* 'штица за ставање леб' од гр. πινακωτή (штица за леб пред да се пече); *џрион* 'пила' од гр. πρίони (пила); *џроскеџа* 'перница' од гр. προσκέφαλο(ν) (перница); *сарандоџор* 'стоногалка' од гр. саранταποδαρούσα (стоногалка); *џарџиди* 'пршки' од гр. τσιγαρίζω (пржи, запржува); *џириџи* 'кибрит' од гр. σπίρτο (кибрит).

Турцизми: *адџм* 'чекор' од тур. adım (чекор); *ајнаџиџа* 'мрзлив' од перс. аупаси (измамник, итрец); *арџаџан* 'работник' од тур. işgat (работник); *арџи* 'руда, оиште' од тур. arış (оска на кола); *балдџа*

‘свеска’ од араб. baldiz (свеска); *балѝица* ‘секира’ од тур. balta (секира); *бурѝица* ‘сврдел’ од тур. burgu (сврдел); *бурсук* ‘јазовец’ од тур. porsuk (јазовец); *ѝајлелѝица* ‘невесел’ од араб.-тур. gaileli (загрижен); *динак* ‘јунец’ од тур. dana (теле до една година); *дудѝик* ‘усна’ од тур. dudak (усна); *зарзѝевѝи* ‘зеленчук’ од тур. zerzevat (зеленчук); *зарзѝлива* ‘кајсија’ од перс. zerdali (сорта на кајсија); *зејѝин* ‘масло од маслинки’ од араб. zeysin (маслина); *јака* од тур. yaka (јака); *карѝѝал* ‘орел’ од тур. kartal (орел); *каѝул* ‘јадец’ од балканскиот турски со арапско потекло kavl (гаранција, договор) (Скок 1972: 65); *керѝиц* ‘земјен сид’ од тур. kerpiç (тула, земјен сид); *Кираѝица* ‘име на првата свезда’ од араб. kigaci (наемник, превозник на стока со кола или коњ); *куимѝица* ‘златар’ од тур. kuyutcu (златар); *кисмеѝилѝица* ‘среќен’ од тур. kismetli (среќен); *мејлем* ‘лек’, балкански турцизам од грчко потекло μάλαγμα, тур. melhem (лек) (Скок 1972: 400); *мерѝик* ‘волја’ од арап. merak (интерес, саќање, љубопитство); *мисѝирка* ‘пченка’ од тур. misir (пченка); *мише* ‘даб’ од тур. meşe (даб); *налбиѝин* ‘ковач’ од арап.-пер. nalbant (потковач); *ниѝан* ‘меѓа’ од пер. nişan (знак, белег); *салкаѝ* ‘багрем’ од тур. salkim (жална врба, акација); *таѝибетѝ* ‘карактер’ од арап. tabiat (природа, карактер); *таѝѝѝа* ‘фамилија’ од арап. taufa (екипаж, свита); *фајда* ‘полза’ од араб. fauda (полза); *чаѝир* ‘ливада, ледина’ од тур. çayır (ливада); *чѝакмак* ‘огнило’ од тур. çakmak (огнило, кремен); *чѝанѝак* ‘чинија’ од тур. çanak (чаша, чинија, глинен сад); *чуѝил* ‘вреќа’ од тур. çuval (голема торба, вреќа); *ѝим* ‘стакло’ од тур. cam (стакло); *шарлаѝан* ‘масло од сусам, афион, сончоглед’, балкански турцизам од тур. şirlagan, sirlagan, siragan (масло од сусам) (Скок 1973: 383).

4.2. ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ

4.2.1. КРАТОК ОСВРТ НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО КАЈ ИМЕНКИТЕ

Без тенденција да се задржуваме поопширно на начините на градење на именките во кулскиот говор, ќе ги споменеме поспецифичните суфикси коишто на некој начин се разликуваат од суфиксите во стандардниот јазик, а му даваат белег на кулскиот говор и пошироко на целото серско дијалектно подрачје.

Именките од машки род што означуваат професија се образуваат со суфиксот *-ин* (овој суфикс најчесто се слуша како *-ан* под влијание на именките со завршеток на *-ан*). Примери: *арџиџ'ан*, *касаиџ'ан*, *крн'ар'ан*, *налбиџ'ан*.

Кај именките од машки род доста фреквентен е суфиксот *-ок*. Овој суфикс се користи при градењето на именки што именуваат животни: *џасар'ок*, *крџор'ок*, *мечок*, *мисир'ок*, *џаџар'ок*, *џиџ'ок*.

Кај именките што означуваат места го сретнуваме најчесто суфиксот *-ник* (односно *-нак*): *џалаб'арнак*, *џаб'арнак*, *зми'арнак*, *корош'арнак*, *ми'илнак*, *слив'арнак*.

Суфиксот *-лаќ* се сретнува кај именки што значат состојба или дејство (професија): *ајнацил'аќ*, *бабл'аќ*, *чорбаџил'аќ*.

Кај именките од женски род карактеристичен суфикс за образување на именки што значат професија е суфиксот *-ка*: *арџаџ'инка*, *бај'ачка*, *бишик'арка*, *вод'арка*, *џлед'ичка*, *џорј'арка*, *џоџив'ачка*, *иџра'орка*, *измик'арка*, *џесној'ојка*, *офч'арка*, *џикај'ачка*, *чобанка*.

Суфиксот *-ка* е карактеристичен и за називи на животни и растенија: *нивисџ'улка*, *џараск'инка*, *џисџ'армка*, *џиџиџ'ул'ка*; *др'анка*, *зелка*, *каџ'инка*, *крџл'инка*, *џиџ'ерка*, *см'арчка*, *чуџ'ерка*.

За образување на називи на животни и растенија фреквентен е суфиксот *-ица*: *бивул'ица*, *вервер'ица*, *ин'ица*, *јалов'ица*, *јареџица*, *к'укув'ица*, *млазн'ица*, *џрас'ица*, *џарл'ица*; *џорница*, *крисџ'авица*, *лубеница*, *џем'аница*, *џарн'ица*, *чен'ица*.

Кај именките од среден род покарактеристични се суфиксите *-ло* и *-ило* што најчесто се употребуваат за образување на називи на предмети и орудија: *венч'ило*, *џрибло*, *н'ибард'ило*, *ор'ило*, *оср'ило*, *с'ачило*, *сарџ'ило*, *џорч'ило*.

Од двокомпонентните образувања посебно внимание предизвикуваат следниве називи за роднински врски: *џовџ'оренџ ми'јка* (покрај *џарам'јка* 'маштеа'), *џовџ'оран џиџиџко* (покрај *џараџиџиџко* 'очув'), *докаранџ к'ерка*, *н'ајденџ к'ерка*, *докаран с'ин*, *н'ајдан с'ин*, *докаран бр'аџи*, *џир'одан бр'аџи*.

Осврнувајќи се на деминутивните образувања во кулскиот говор, ќе ги наведеме суфиксите со коишто тие се образуваат. За именките од машки и од женски род карактеристичен е суфиксот *-че*: *бр'адиче*, *џлифче*, *д'асче*, *змијче*, *крџулче*, *одијче*, *џарквиче*; *зиџиче*, *коџуфче*, *к'онче*, *кур'емче*, *фас'ул'че*. Исто така, се сретнуваат и деминутиви образувани со суфиксот *-е*, но тие се поретки:

из'иче, но'це, с'ине. За именките од женски род карактеристични се и суфиксите *-ичка, -инка* и *-ка*: *баба – бабичка, еџ'арвичка, женичка, з'алвичка, 'офчичка, 'устичка; бр'ида – брад'инка, жена – жен'инка, р'ида – рад'инка; кош'ул'а – кош'ул'ка*. Деминутивни форми кај именките од среден род се образуваат со суфиксите *-це* и *-енце*: *бишанце, венч'илце, в'инце, вариш'илце, жиш'ице, м'ачанце, месце, мл'акце, 'окце, џ'исменце, 'уфце*.

Аугментативните образувања во говорот на селото Кула се ретки: *жен'ишице, маж'ишице, 'офчишице*. Почесто во кулскиот говор се користи описно изразување на аугментативот: *џол'ама мома, џол'ама р'акца*.

Пејоративните образувања се ретки и ги среќаваме со следниве два суфикса *-ло* и *-чо*: *з'абл'о, л'иш'о*.

4.2.2. КРАТОК ОСВРТ НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Во зборообразувањето на придавките карактеристични и впечатливи во рамките на качествените придавки се образувањата со суфиксите *-лија* и *-ција* коишто се по потекло од турскиот јазик, но според нивниот образец се образуваат придавки и од словенски корен со истите суфикси: *џолемџи(ј)а, фалбаџи(ј)а*.

Голем број качествени придавки во кулскиот говор се образуваат со суфиксите *-лив* и *-ав*: *баџџакл'иф, болезл'иф, биџорл'иф, џорчл'иф, даждел'иф, имоџил'иф, маџл'иф, низиџил'иф, џесокл'иф, царвл'иф; белик'иф, блуџик'иф, жалџеник'иф, зелен'икаф, кашл'икаф, кр'исџаф, с'иџкаф, царвеник'иф, царн'икаф*. Како што може да се забележи од примерите, суфиксот *-лив* за разлика од суфиксот *-ав*, редовно го носи акцентот врз себе.

Во кулскиот говор во рамките на односните придавки карактеристични се суфиксите *-ски, -шки, -чки*, при што суфиксот *-ски* најчесто се јавува во својата варијанта *-цки*: *биволцки, биџолцки, бишецки, волицки, демирисарицки, 'есанцки, заешки, ичум'енцки, јаџнешки, коноџски, козички, кривинцки, кучишки, 'орелцки, џрилџеџцки, ск'оџцки, џ'елишки, ч'еларцки, ш'иццки*. Како што може да се забележи од примерите со овие суфикси се образуваат и придавките *козички* и *кривинцки (-ин+-цки)* коишто во литературниот јазик се образуваат со суфиксот *-ји*.

За образување на посвојни придавки се сретнуваат суфиксите *-ов* и *-ин*: *бр'а̄ӣоф*, *в'ујкоф*, *д'адоф*, *з'еӣоф*, *Ив'иноф*, *кал'екоф*, *ӣӣӣкоф*; *бабин*, *з'а̄лвин*, *л'елин*, *м'ајчин*, *Марин*, *с'есрин*, *ч'инин*. Освен со овие придавки, посвојноста во кулскиот говор обично се изразува синтагматски, со предлог и именка: *де̄ӣе̄ӣо на-с'есра-ми*, *де̄ӣе̄ӣо о̄ӣ-к'ерка-ми*, *с'ин-му на-Ив'ин*, *к'ерка̄ӣӣ на-Марица*.

5. ЗАКЛУЧОК

Од направената лингвистичка анализа на говорот на селото Кула можат да се констатираат следниве карактеристики.

Фонологија. На фонолошки план како основна карактеристика на кулскиот говор се јавува редукцијата на невисоките вокали при што тие преминуваат во своите високи корелати. Редукцијата се јавува и во морфолошките наставки без разлика дали вокалот од наставката е носител на некоја граматичка категорија. Примери: *баба*, *к'окалчи*, *м'озук*. Кај вокалот од среден ред /ä/ се јавува т.н. обратна редукција, т.е. овој вокал кога не е под акцент го менува изговорот во правец на понизок корелат /a/: *ракачка*. И покрај редукцијата, кулскиот говор се карактеризира со многу слаба елизија, така што крајното ослабување и губење на вокалите е многу ретко: *дн'еска*, *ч'иница*.

Разгледувајќи ги рефлексите на старите вокали дојдовме до следниве заклучоци. Како рефлекс на ж во коренските слогови се јавува /ä/: *в'äглен*, *з'äй*, *кашица*. Во кулскиот говор за носовката од преден ред ѝ како рефлекс се јавува вокалот /e/ при што нема мешање на носовките: *џреда*, *џзик'*, *џаџк*. Во коренските слогови за двата ера ги сретнуваме следниве рефлекси: /ä/ за големиот ер (*д'äш*, *м'äф*) и /e/ за малиот ер (*д'ен'*, *ов'ес*). Секундарниот ер има рефлекс /ä/ (*м'äгла*). Во кулскиот говор, како и во речиси целиот серски говор (Иванов 1977: 75), специфичност претставува рефлексот на ђ. Како рефлекс на овој глас во акцентирана позиција се јавува вокалот *a* којо го смекнува претходниот консонант: *в'ашка*, *д'адо*, *л'аи*. Неакцентираното ђ се рефлектирало во /e/: *млек'ирница*.

Во консонантскиот систем како карактеристика се јавува опозицијата палатализираност : непалатализираност, којашто се доразвила во нашите југоисточни говори и на тој начин се добиле 39 консонанти, при што сите консонанти имаат свои палатализирани парници со исклучок на глајдот /j/ и на фонемите /ɟ/, /tʃ/, /ʃ/ и /ʃ/, коишто се само палатализирани и немаат тврди парници.

На местото на прасловенските консонантски групи *tj, *kt' и *dj во кулскиот говор се сретнуваат /tʃi/ и /ʃd/ : *к'ашиџица, р'ајда*. Кај прасловенските групи *skj, *stj, *zgj и *zdj ги имаме истите рефлексии како и кај претходните групи: *џоршиџица, дајда*.

Гласот /x/ се чува во говорот на Кула, но не без исклучок. Во иницијална и во интервокална позиција тој најчесто се губи: *'орр, Влаџинка*, (но во други позиции се чува: *џред'ахми, мах, ср'ах*).

Кај консонантските групи впечатливо е упростувањето на групите *сџр, здр* во *ср, зр*: *с'есра, зриф*.

Акцент. Во говорот на селото Кула акцентот е слободен и морфолошки подвижен. Сепак, забележлива е тенденцијата за ограничување на подвижноста кај некои категории зборови при што има појава на парадигматичност (кај некои именки, кај сите придавки и кај некои глаголски времиња). Од друга страна, пак, има и тенденција за ограничување на слободата на акцентот и за негово повлекување од последниот отворен слог, при што дошло до изедначување во акцентирањето на некои модели на именки (на пример: *жен'а : ж'ени* преминало во *ж'ена : ж'ени* и се изедначило со *џлива : џливи*). Друга карактеристична појава е двојниот акцент. Двојниот акцент се појавува кога зад акцентираниот слог следуваат три неакцентирани слога, при што на претпоследниот слог се јавува втор акцент (Видоески 1992: 27). Во кулскиот говор двоен акцент има кај именките (*јиреб'ица*), кај придавките (*брад'исан'ица* (членувана форма), *некасмеј'ица*), кај сите степенувани форми од придавките и прилозите (*џовис'ок, нијмн'оџу*), кај глаголите во заповеден начин (*исџер'ише*), како и во синтагматски состави најчесто од глагол и енклитика (*с'обер'иши-ми*).

Морфологија. На морфолошки план како специфичност се јавува наставката *-е* за образување на множина кај именките од женски род (*ј'аџоде, џорнице*), којашто е карактеристична за серската говорна група во целост (Иванов 1977: 145). Во поглед на морфолошките карактеристики треба да се нагласи и отсуството на членските форми на *в* и *н* како и отсуството на заменките за блискост: *овој, оваа, ова*.

Кај глаголскиот систем како карактеристика се јавува мешањето на основата, презентската и инфинитивна, во образувањето на минатото определено свршено време. Примери: *каж'ах* од презентска основа, во минато определено свршено време наместо *каз'ах*. Глаголските конструкции со *има/нема*, коишто се карактеристични за западните и за југозападните говори, ги среќаваме и во кулскиот говор, како и во југоисточните говори во целост, што претставува, исто така, една интересна појава. Пример: *Тиа-е ѓол'има ѓр'икаска, 'има ѓа-'имам забор'аено*.

Во заповедниот начин има интересни форми кај повратните глаголи во второ лице множина: *'обер'иџи-сџи*, *'одиџи-сџи*. Формата *сџи* наместо *си* овде е добиена под влијание на */i/* од наставката *-џи* (Вајан 1938: 188), а секако тука влијаела и формата на помошниот глагол *сум* којашто во второ лице множина сегашно време поради редукцијата гласи *сџи*.

Синтакса. На синтаксички план се забележуваат повеќе специфичности. Мошне впечатлива специфичност претставува нередовното удвојување на предметот, особено на директниот предмет изразен со членувана именка: *Ед'иниѓ ѓисел 'официџи, др'уџиѓ к'онџиџи*. Во врска со предметот ќе споменеме уште една карактеристика, а тоа е употребата на предлогот *на* како показател за директен предмет, а не само за индиректен предмет. Пример: *На-с'инѓ ѓр-уџи'еџуваџиџи*.

Во кулскиот говор сретнуваме многу отстапки од конгруенцијата по род и по број меѓу деловите на реченицата, што претставува важна синтаксичка особеност што се среќава и во другите јужни и југоисточни македонски говори. Пример: *Га-вид'ала во-к'ој к'џиџиџи жив'еѓ*.

Препозитивната употреба на кратките заменски форми, како и на помошниот глагол во сложените глаголски времиња, образувањето на прашални реченици без партикулата *ли* и примерите на употреба на предлогот *од* за изразување посесивност, се карактеристики коишто го поврзуваат овој говор на синтаксичко рамниште со западните македонски говори.

Лексика. На лексички план во кулскиот говор се забележуваат многу дијалектизми коишто побудуваат интерес. Тука, пред сè, ќе ги споменеме зборообразувачките дијалектизми (*џаџиџи* 'папок', *скакал* 'скакулец'), семантичките дијалектизми (*ч'еџка* 'грива', *сл'џн'ак* 'стројник') и архаизмите (*б'обџиџа* 'пченкарница', *уд'ула* 'тенка погача').

Без да набројуваме повеќе специфичности од овој говор, како општ заклучок ќе кажеме дека говорот на селото Кула како периферен говор навистина изобилува со особености коишто, на некој начин, даваат слика на развојните фази на македонскиот јазик низ вековите, со тоа што зачувувал доста архаизми. Од друга страна, наоѓајќи се надвор од границите на македонската држава, кулскиот говор, како и нашите јужни говори во целост, бил подложен на низа влијанија од страна на другите балкански јазици. Во таа богата јазична интерференција се развиле иновации коишто претставуваат посебно интересно подрачје во рамките на дијалектолошките проучувања.

6. ТЕКСТОВИ

Коста Алтанциев

МЕЧО

Бил сиром'ах чов'ак. Имал три, четири, пет д'аца. А-сити д'аца му-умирали. Так'а бил'а судбина. И-вика с'еа м'ажо: „Ж'ено, в'ика, д'ај да-см'енеме к'аштата“. Е-д'ека к'и-'одат? Одат на-н'акој ма'настир, ваф-план'ината. На-ма'настир и-правилно н'али! И-там, а-там п'ат им'ало. И-с'еа, ква-се-род'ило дет'ето, н'арешн'ицити идат. А-преку тоа п'ат мин'авали тарг'офци. Мин'ал тарг'овецо сас-дест'ина дван'ајси к'он'а. Тоа тарг'овецо, так'а-е н'али, бог'ат'о чов'ак се м'исли на-пар'ити, не-засп'ал 'одма. Мислел д'али к'а-стигни на-вр'ами, и-так'а на-там. И-н'арешн'ицити, и-тој и-слушал. П'арвио н'арешник му-вика: „Тв'а д'ати да-е-зраво и-живо“. В'торио в'ика: „Ср'ек'а гол'ама да-има“, а-третио в'ика: „И-на-тоа тарг'овец да-му-јади им'анито“. Тој е-чул. И-с'еа о'с'амнало. Се-исп'ашал. И-шо да-прај с'еа. Ај с'еа с'една'ли там, се-нап'или к'афе, к'ако бил'о, шо бил'о, шо им'али л'удето и-так'а на-т'аму. Тарг'овецо в'ика: „Слушај, в'иа сти-сиром'аси л'уди. К'олку пар'и т'ерати да-ми-го-прод'адити дет'ето“. Он т'ера да-го-погуби, да-не-му-го јади им'анито. Тиа сиром'аси л'удет'о, м'лади, е'динио так'а, се-чудат, се-пр'ат. Сеа ни-так'а, ни-онак'а. Сеа к'ој си-дава дет'ето. Ама сиром'аси: „Ајди м'ори ж'ено, в'ика, н'иа сме-м'лади, в'ика, г'оспо к'и-ни-дај и-други д'аца“. „К'олку пар'и, т'олку.“ И-го-зема тва-д'ати. Минав'ајк'и по-план'ината 'он, и-го-ф'арла дет'ето у-кап'инкити. И-ти-вика, д'ати-тва, к'и-умри н'али! Е-тој си-пом'инал. Ква-си-пом'инал, близу им'ало мечка, мечкана дупка. Тој плачи дет'ето и-мечката

отишла. Значи к'аква-и, с'епак к'ако чов'ак е'дин в'ид. И дет'ето га-вид'ала и-'она. Го-дигнава со-едната нога н'али и-го-н'оси аф-дупката, кај-меч'инцата. Им'ала и-мал'ечки 'она, три-чет'ири, колку. И добро. И-сега, тва-ни-н'оси, тва-д'атанце, тие цицат и-'он цица. От-мечката. И-така на-там. Тва-д'ати н'али, ни-н'оси ј'адини и-тва го-р'ани. И-тоа пор'аснало. Стан'ало дв'а, три години. Ловејк'и таму ловејци ква-гледат, тиа знаат оти-има таму мечкана дупка, тиа знаат, ама-избегават оти-с'епак си-плашат. Игр'ајк'и меченцата, гледат и-д'ати игра. Со-мал'ечкити. Как'о можн таа работа? Е-сега тиа си-отишли. Вечарта, два-троица бил'и ловици, колку бил'и, два-троица, в'икат: „Слушај, к'ак'о можн н'иа да-го-з'емме дет'ето, да-го-спасимн, н'али“. И-помислили, к'е-ст'авимн зас'ада. Зас'ада знаиш шо- к'и-се-рече: пусиа. „Ка-к'излезе мечката за-х'рана, да-го з'емме дет'ето“. И-така успели. Го-зели дет'ето, бил'о дв'а-три-години, век'и од'ело. Кај к'и-го-н'осат? У-селото. На-кој к'и-го-дадат? Тиа си-имат д'аца. Поп'о немал д'аца. „Попе, так'а и-так'а работата“. „Па-ср'ек'а-е моја, в'ика, ср'ек'а-е моја, н'ама гр'ашка“. Си-го-з'има поп'о дет'ето. И-попо, поп н-он'оа вр'ами е-богат чов'ак. Село го-р'ани. Тва-д'ати пораснало а-тоа тарговац и-попо гол'ами пријатели. И-попо, пораснало тва-д'ати, го-учи поп'о, го-учи, и-стан'ало седамнајсе, осамнајс години. „Как к'и-му-ст'авиме името?“, ква-го-дон'еле на-попо, к'а к'и-му-ст'ават? Мечо „Сега уф-мечкана дупка го-најдаа и-тва 'ими к'и-му-ст'авимн, в'ика, ср'ек'а е-таа.“ И-сеа го в'икат Мечо, Мечо. Ај, мин'ава тарговец'о: „Мечо!“ „Какво 'ими е-тоа?“ Тва д'ати гол'ам'о. Го-испит'ава на-попо, тарговец'о: „Зашо-бе д'адо попе, на-тва д'ати Мечо го-в'икати,“ в'ика. И-тој му-казува прикаск'ата: „Так'а и-так'а и-так'а. Дет'ето кај-мечкин'ата дупка и-ловциити го-дон'есоа, 'ас н'амах д'аца, го-з'емах тоа и...“ „Ај!“ Тога му-текнало на-тарговец'о. Сега шо-прајми? А-'ова тарговец'о им'ал дв'а к'ерки и-е'дин с'ин. Е-сега. Му-в'ика: „Д'адо попе, 'ас 'одам за-тва м'аст'о. Ова писмо да-го-напиша и-дет'ето може-ли да-ми-го-однеси дома?“ „Е-зашто?“ Пријатели, гол'ами другари. А-на-писмот'о пишува: „Тва д'ати шо-к'и-д'ојди, ква-к'и-си врата да-го-погубити.“ Да-го-погубити дет'ето, пиши на-жена-му. Тој сеа го-текнало 'оти им'анит'о да-му-јади, н'али н'арешницити го-р'ек'оа тва. Тва д'ати отив'ајк'и седнал, л'атно вр'ами бил'о, под-една горница, в'ика, писмено д'ати, в-гимназиа 'оди, осамнајс години, деватнајси. В'ика: „шо-не-г-отвора то-писмо 'ас.“ Дет'ето. Вади моливо и-сеа

на-плѳико, пол'ека, пол'ека, го-отворел. И-пиши 'оти тв'а д'ати да-си-погуби. Он-га-к'ини тв'а и-пиши на-жена-му: „Ква-к'и-дојда тв'а д'ати шо-к'и-донеси писмото да-га-д'ајш помладата к'ерка. Док'олку не-га дадеш, на-пример, тешко тебе ка-к'и-се-вр'атам.“ Ама видиш срек'а. И-носи тв'а. Ква-отвара она писмото, тоа, оноа. И-жената мора, н'али. Мажо-и и-пиши так'а. Тешко тебе. Добро. И-тој, ква-се-вр'ак'а, ква-гледа, детето таму, тарговецѳо. шо прајми сеа? А-на-жената не-и-казува. Е сега! Га,-женил и-другата к'ерка. И-он па 'оди на-тарговиа. Плашта чов'ак, едик'ојси в'ечар, 'он к'и-задоцни, нарочито к'и-задоцни, зас'ада, пусиа. Ква-к'и-дој чов'ак, к'онито да-ги-п'ои, удри на-куршумѳо, да-го-отепаш. И-тој дошал к'асно, един'ајси, дван'ајси с'ато, нарочито, и-вика на-жена-му: „Ск'орни-го Мечѳо, зето, да-иди на-к'онито.“ Она к'аѳ-баба, к'аѳ-младоженци, не-и-билѳо удобно да-го-ск'орни, го-скорн'ала с'ино. Син им'але и-дв'а к'ерки. Го-скорн'ала с'ин-и и-тој, изморан, фл'агал уф-сѳобата, седнали 'и да-кажими, и-сеа не-знае кој отишал да-и-носи к'онито. Ква-отишал да-ги-п'ои, го-отепуват. На-сино го-утепуват. Ква-се-вр'аштат к'онито, се-напили вода, 'он век'и изморан, застан'ал, детето тук, Мечѳо, с'ин-му го-н'ама, отепан-е. Отишал на-чешмата, утепан с'ин-му. Добро. Мин'ават ден'ови. Пак на-истиа чов'ак му-вика: Толку пар'и, едик'ојси в'ечар, ква-к'и-дој чов'ак да-го-утепаш. Не-казува на-жена-му. И-он, 'исто так'а, закаш'ал, тв'а, оноа. Забравал 'оти има чов'ак таму. Он отишал к'онито да-ги-п'ои. И-на-него го-утепали и станал Мечѳо г'азда на-иманито на-тарговецѳо. Значи р'оди-ми со-ср'ек'а, ф'арли-ми уф-м'ори, уф-бун'ишти.

ПРИКАСКА ЗА ЦАР СОЛОМОН

Соломон бил мудар. И-она вр'ами им'ало породилин дом. Дв'а жени, ед'на жена тук, ед'на жена там, уф-ед'на соба и-со-ср'ек'ата се-породили. Ед'ната жена тешко спиела уф-с'ан. Да-кажими, ка-к'и-засп'ии и-тешко н'али, 'има л'уди малку да-поминиш к'и-се-разбудат, 'има тешко сп'иат. И, варт'ејк'и-си, го-згазила детето. Бебанцето. Ама она шо-гледа другата заспала тешко, отива детето го-зема, а-м'артвото го-става таму. На-нејното м'астѳо. К'оа ос'амнало, дец'ата ги-доат, ква-гледа т'аа жената, така мајка к'аѳ мајка, не-е-нејно д'ате. Значи она

о̀сетила, ма̀кар била за-два три ден'а. И-'одма дов'ава на-д'окторо, вика тоа-е нејно. „Не!“, таа вика. „Моџ-е!“ „Не-е-моџ!“ „Моџ-е!“ „Не-е-моџ!“ На-с'ад, ш'о к'и-р'ечи с'адо. До-Соломон. Царо, тој е-мудар, тој е-прочут да-кажими. Таа вика мои, онаа вика мои. И-'он не-мож да-одлучи. Од-дека к'и-одлучи 'он чии е-детето. И-'он вика на-цилато: „Донеси ед'ин меч и-детето дели-го.“ Значи мудар. Тва се-вика мударо. Детето на-пола. Таа вика нејно, онаа вика нејно. Он го-текна на-ли мудар, и-на-таа пола, на-таа пола. Он сеа на-ма да-го-сечи детето, ама да-испита мајкити. Чии-е детето сеа. И целато дова и двоица ногата, тва едното ножичи, на-другата ножичи и-да-го-сечи. Мајката вика, немојти да-го-сечити, дајти-и-го, нека е-живо. Е таа-е истинската мајка. Значи видиш мудар. Истинската мајка не-дозвол'ава да-го-сечат детето. И тога вика на-неа, е-сега на-неа сечи-га. Значи тера да-уништи детето. Таа-е идиотка, таа не-домак'инка, не-мајка.

ИТРИА БРАТ

Тиа бил'и три, чет'ири брата. Тиа работат, 'он седал на-бацата, на-оц'ако. Едно вр'аме, на-ли, долу повисоко, жарта дека-е. Запомнили-сте вие. И-'он, една п'арчка, едно стапчи и-само го-рии пепело. Ама мудар, итар. „Ај-би, к'и-'одими за-д'арва!“ „А-бе 'ајди, и-'ас к'и-'одим!“ Ама 'он па си-б'арка со-п'арчката. Вика: „Слушај, 'ако п'ардна, вика, се пепело к'и-го-дигнам. Не-викајти многу.“ Ај, добро. „Ај к'-'одими за-д'арва.“ Одат за-д'арва. Сити берат д'арва, тој не. „Слушајти, собер'ити-ми и-на-мени д'арва!“ Тиа два, три, чет'ири брата. „Собер'ити-сти и-на-мени, вика, сти-троица. Троицата по-малку, за-мени. Иначи, 'ако п'ардна само м'агла к'и-напраа 'овди. И не-можи да-си-'одими сити.“ Итришка работа. И тиа морат да-му-соберат д'арва. Таа-е гол'ама прикаска, ама га-имама забор'аено.

ДЕВЕТ БРАК'А

Бил бог'ат чов'ак. Како го-викаа само 'имито. Тоа во-книгити го-пиши, во-царковни книги. И имал деват сина, а-на-најмалкиа, секоџ најмало е-посакано, а-он'оа вр'аме бил'и офчари.

Тиа живееџи ваф-Мисапог'амиа. Тука кај-Царв'еното м'ори, тука Исус Христ'ос дека-е в'ечи. И милувај-го малото, се-му-куп'ова, нови об'уфки, ново тва, он'ова. Тиа бр'ати к'ако бр'ати го-завиждали. И си-сложили, шо-да-прајми, да-га-погубими дет'ето, бр'ат на-бр'ат. Е затва-е чов'ако зв'ар. И т'ии к'ао оф'чари тва малото д'ати ни-носиле ј'адини на-бр'ат'ата. Е сега в'ика, сложеџи да-го-погубат. Најголемио бр'ат в'ика: „А-бе, бр'ат-ни-и, зашто да-го-погубими?“ „Е-шо да-напрајми?“ Мин'авали он'оа вр'ами таргофци, таргофци и-л'уд'ето ги-продавали к'ао робови. Мин'али н'акој конвој сас-кам'или и-там кам'или раб'отили он'оа вр'ами и-дн'еска мож-да раб'отат 'оште сас-кам'или. И мин'ават, и тиа пасејк'и оф'цити, в'икат так'а. „Оо:, в'ика, н'ама гр'ашка.“ „Колку пари?“ Тиа гледат да-го-дадат дет'ето н'али, не-е за-пари раб'отта сега. Таа бог'ата фамилиа била. И-го-дали на-т'иа таргофцити. Таргофцити на-кој к'а-го-занесат, го-занели на-цар'о, на-фара'он попр'ао. Немал д'аца. И тва-д'ати пор'аснало, 'ама бил'о многу мудро, 'итро. Ква-пор'аснало век'и и-школо, тва, он'ова, и-бил управител на-даржав'ата, еџин вид да-кажими, има довер'ие н'али! А-пошто посин'ето дет'ето, на-фара'он же'ната, сега же'нити, зн'ачи многу бил'о убаво, к'ако си-зал'убила у-него и-го-напаг'а сега. И фара'он зева го-затв'ара. И го-затв'ара дет'ето у-з'атвор. А бр'ат'ата ква-се-вратили и-пита т'аткото и мајката дека-и. „А-бе, в'ика, от-н'акој бр'ак падна, се-утепа, 'или вл'ак го-из'ади и-закл'али еџно ј'агни и-к'ожата и...“ Тој не-и-верно, карфта с'амо му-носили. И тиа жалосни, дет'ето погинало. Тва д'ати ква-напреднало многу, и-кога го-лупнал фара'он у-з'атвор, у-истиа з'атвор, у-иста одаја, да-кажими и-други, н'акој офицери, еџинјо бил генер'ал, другјо гол'ам чов'ак, ама-што, не-знам т'очно тук сега. И тоа-е унетре, тва д'ати. Напреднато многу. И на-него му-са-с'ањат сега, на-т'иа двоицата сега. Троицата, се:, уф-з'атвор, там прикаски, муабети, шо-е уф-з'атворо, тоа-е. И, на-он'оа вр'аме, з'атвор'ето не-беа к'ако сега, да-има слободн'аци, и-так'а на-там, тоа бил'о еџно цамчи, с'амо в'оздух да-флиза и-так'а. Тиа с'ан'ат и-двоицата с'ан'. Еџинио в'ика: „Преку цамчито, в'ика, преку прозорчито влезе, в'ика, еџин г'алап и-ми-седна на-рам'ото, попр'аво на-десното рамо даже, ми-седна на-рам'ото, в'ика, и-'ас, оп! да-го-фат'а и-он си-летна, пак изл'азе, иск'очи од-прозорецо.“ Добро, с'ан'о тоа-му-е. Тоа му-в'ика сега, да-кажими тва дет'ето. И-името му-знаја, 'ама забор'аја името. И в'ика: „Ти, в'ика, утри с'ад ке-биди и-тебе ке-те-ослободи

фара'оно, и-к'и-ти-сложи на-'исто м'асто, на-служба, какв'а служба им'ал. А другио с'ан'ел: “Ас, в'ика, на-глав'ата н'оса т'абла (т'абла се-в'ика, галич'ани н'осеа ед'но вр'ами, тарк'ало 'овди, 'ас ги-п'омња, кај-на-ас ги-имаши, сусамчина, ра'боти и-так'а), и-н'ос'ах г'евр'ечина (колурја-гр.) и-други ра'боти за-д'аца, 'ама ква-д'ојди г'арвано и-ф'оп! ги-гр'абна и-избега.. В'ика: “Утри с'адо шо-к'и-ст'ани, т'еби к'е-ти-ос'аждат на-см'арт.. И так'а 'исто ст'ана. Ден', два, тоа го-пуштиа, он'оа го-ос'аждат. Е, сега. Мин'ало вр'ами, а-на-фара'он му-се-с'ан'и на-с'ан, изл'агали кај-Нил, каде, и-кај-рек'ата, седам к'рави. Р'анити, дебели, го'ени, го'ени, 'ама п'осли н'иф изл'агали слаби, одвај 'одат, ги-из'али на-го'енити, а-па 'исти так'а ост'анали, не-се-поправили. А-вт'орио с'ан', го-с'ан'и, в'ика, на-суво м'асто седам кл'аса изл'агали, 'ама крупни кл'асови от-пчен'ица, а-до-н'иф изл'агали исушени кл'асови, ги-пог'иснали на-тиа, да-к'ажими ги-изг'азили, 'ако бил'и крупни, ги-изг'азили и-се-исушили и-не-зав'арзали л'ап, т'иа шо-им'али 'убави кл'аси. И в'ика неговити советници. “С'ан'о да-ми-го-решити.. Кој можел да-го-решити. Ама тоа шо-бил ка'о-генер'ал да-к'ажими, шо-бил у-затвор, шо-го-пуштат па на-'иста служба, на-него тога го-текнало. И в'ика: “В'аше вел'ичество, 'ас ква-б'ах у-затвор, там 'има ед'ин чов'ак, так'а и-так'а с'ан'о и-точно так'а изл'азе, мене ме-пуштаа, на-'иста служба, а-другио на-см'арт.. “Еј да-се-ослободи, да-д'ојди да-ми-к'ажи.. Д'обро. И го-пуштат чов'ако, и-тој 'убаф, тој го-израснал, го-изучал. И в'ика, так'а и-так'а. Он му-в'ика: “Татко, многу лесно-е т'ва, в'ика, к'и-падни гол'ама суша. Седам год'ини к'и биди гол'ама суша, н'ама н'ишто да-'има. А т'иа седам к'рави шо-беа, таа е-пл'однити, а-сувото го-уништи на-пл'одното, затв'а сувото, уништи дарв'ата, уништи се. И, в'ика, затв'а, на-пл'однити год'ини, п'арвити, к'и-си-спремиш хр'ана за-седам год'ини. Исто так'а и-другата ср'ана, за-класовето, е, тоа-е, в'ика, хр'аната, значи сушата к'и-изг'ори се. И затв'а, ква-'има сега, т'иа седам год'ини к'-'има плот многу. К'и-к'лајми резерви.“ И-тој ст'авал резерви за-седам год'ини. И стварно дошла сушата. П'арвата год'ина истарп'или. Вт'ората истарп'ават. Ама тој, таа дарж'ава, и-сеа други дарж'ави сл'ушат 'оти таа дарж'ава 'има хр'ана. И т'атко-му (на-него т'атко-му сега), не т'ва парат'атко, т'атко-му. В'ика: „Слушајти син'о, едик'ојси м'асто 'има хр'ана, к'и-земити камилити, к'они, шо-било, к'и-'одити, пар'и 'еви, богат чов'ак н'али, пар'и, от-там да-'идити да-купити. И т'иа т'аргнали, да-к'ажими, брат'ато, сас-дестина, пет'најси к'они или-

кам'или. От'иват т'аму и-ст'игнали т'ам. "Добра в'ечар, тв'а он'ова.. Он, кв'а ги-в'иде ги-позн'а от-му-се-бр'ат'а. А т'иє н'е-го-позн'аа. Тиє б'еше мал'ечко, тој сега гол'ам чов'ак. И добро. И 'одма 'он нар'ева. Царо 'ич. Он нар'ева сега. Такво дов'ериє на-него. Па-и-син му и на'ли! Напан'уват сеа чув'алити и т'иє му-пл'аштат колку ч'ини. Кв'а се-вр'атили дома, а-'он пар'ити без-да-в'идат т'иє, кв'а-са уф-одај'ата, вн'етри, чув'алити на'двор, тој одв'арзал е'дин чув'ал и ги-пуштал пар'ити вн'етре. Назат, шо-му-ги-пл'атили. Пар'ити ги-кл'ал па у-житото. Значи не-ни-з'евал пар'и. Без да-знаат т'иє. Ква-от'ишли да-раств'арат житото, пар'ити вн'етри. В'арзани, Он'оа вр'ами так'а бил'о, у-к'есе на'ли. Чудна раб'ота! Добро. Ај, мин'али м'асац, два, го-из'али тв'а-жито, па 'одат. Сега ги-носат и-т'иє пар'и шо-ни-б'аа варн'ати и-носат и-други пар'и па да-тв'арат да-з'емат. Исто прај 'он-па. И на-'исти на'чин. Ги поср'етал ф'ино, тв'а, он'ова, и-т'иє пар'и ги-врат'а и т'иє шо-му-ги дават, другити. Па ги-врат'а исто. Коа от'ишли т'иє, па ги-на'од'ат пар'ити. Сега се-чудат, какв'а раб'ота т'аа. Шо стан'ува. Толку жито бес-пар'и! И пар'ити ги-врат'ат. И не-знат т'иє к'ако ги-врат'ал сега, к'ако ги-бутнал уф-пчен'ицата. Добро. Трети п'ат 'одат. А на-ниф ни-се-с'ан'ало, кв'а били го-дали 'оште, тука пропуштах, на-бр'ато, на-гол'амјо и-на-друго, трета, четв'рта в'ечар и-так'а на-т'аму, 'оти к'и-дојди ден' 'осам души к'е-се-поклон'ат на-деветиє. И го-распраив'али на-мајката, на-т'аткото. И тука т'иє го-исталкували с'ан'о: "Ниє к'и-дојди вр'ами, на-најмалкиє бр'ат ниє к'е-се-поклонув'ами. Оти многу го-милуват т'аткото и мајката. Затв'а т'ерали да-го-погубат. И сега третио п'ат, па му-пл'атили и-'он з'ел, пред да-ни-к'ажи 'оти-са бр'ат'а, з'ел ч'аша златна, и-пар'ити и-ч'ашата златна га-ст'аил уф-чув'ало. И т'иє, кв'а си-т'аргна'ли, си-'одат сега и-'одма пр'ашта по-ниф полициє. Га-откр'аднаа ч'ашата. Да-ни-докажи. Тиє не-знаат. И т'иє ги-врат'ат са-се тварови. „Зашто не-врат'ати?“ „Так'а нареди царо.“ Тиє се-врат'ат, отв'арат чув'алити и вн'етри ч'аша. „Е за-тв'а ве-врат'ахми. Зашто га-откр'аднахти?“ „Ама не-га-откр'аднахми ниє!“ И не-га-откр'аднали, тој га-ст'ави, на'ли! Е тога се-открил 'оти е-бр'ат. Да-ни-докажи. И тога прај г'озби, раб'оти. Вика сега к'и-си-'одити. Житото не-тр'аба да-го-носити, к'и-з'емити мајка и-т'атко и-виє с'ити бр'ати, к'и-дојти тука при-мени з'аеднички да-живејми.

АНГ'ЕЛ МИХАИЛ И-МЛАДИА ЧОВ'АК

Анг'ел Михаил, 'он ги-в'ади д'ушити. И му-в'ика младио, млат чов'ак му-в'ика: „Ст'ани-ми к'ум-бе! Да-ми-к'аиш к'оа к'и-умрам.“ Он му-в'ика, 'анг'ело: „А-бе т'и-си млат чов'ак, 'има да-живејш мн'огу год'ини.“ „Ама ст'ани-ми к'ум. Кв'а к'и-умрам да-ми-к'ажиш.“ „Н'ама гр'ашка, к'е-ти-ст'анам.“ Му-ст'анал к'ум. И, дв'ајс, тр'ијс год'ини. И му-в'ика 'анг'ело: „Еј, к'уме, спр'еми-си! После три чет'ири ден'а ти-земам.“ „Аман-бе!“ И-'он с-исплашал и-отишал уф-букити, уф-план'ината. Се-скрил. Вика да-к'ажими от-петок до-торн'ак спр'еми-си. Он избегал. И-дошал ден'о, да-к'ажими уф-торн'ак му-рекал. Дошал ден'о и-гледа, 'еј, дван'ајси с'ато дојди. И вика: „Еј, ме-забрави, не-мож да-ми-најди тука.“ Там'ан мин'ало дван'ајси с'ат: „Добар ден'!“ „Еј!, вика, и-тук ми-најди!“ „К'адџ к'е-'одиш! Ај со-мени.“ И сега 'одат, 'одат. Сл'агали от-план'ината и-мин'ават к'ао, т'аа рекичка г'ори, ч'иста, пото'чето таму н'али, т'ечи в'ода, се-нап'или в'ода, л'атно вр'ами и понат'ам малку, седнали пот-една г'орница (г'орница в'икати д'иви круши н'али, т'ии малечкити). Седнали малку и-тој му-в'ика: „К'уме, 'ај, ти-си-пом'ал (е-тој му-е к'ум, де), ти-си-пом'ал, вика, таму, кај-п'иними водичка, да-к'ажими ед'но п'еесе м'етра 'или к'олку, вика, си-забрав'аја н'ошчито. Иди з'еми-го.“ Отишал, ква-гледа 'умран чов'ак и-мувити 'одма летат, л'атно вр'ами. „Еј, вика, таму к'уми, таму ед'ин м'артаф.“ „Па-тоа си-т'и, вика.“ „Како 'ас?“ „Па-на-теби душ'ата ти-га-зема, снаг'ата, таму, у-зем'ата к'и-биди.“

ДВА СИНА

Един т'атко 'имал два сина. Ед'ин'о бил ловџија, дру'гио оф'чар. Ама з'аед'нички. И-тоа п'асал 'офци и-он'оа п'асал 'офци, 'ама и-ловал. Помалкиа, т'аткото по-го-милувал. А тоа ловџијата ра'кити му-бил'и гр'апави, г'ори, от-работа. Таткото к'ораф бил, ок'орав'ал, и-по-ра'кити ги-позн'авал к'ој-е к'ој не-е. Дошло вр'ами да-ги-д'али и-благослоф от-т'аткото ед'ин в'ид, и-тоа погол'амио, по'итар, си маскирал ра'кити. Отива на-таткото, а-помалкиа не-бил тука, Отишал на-лоф. Ама и-не слушал ст'арио и-отива: „Татко 'ете се-врат'ах, ш'о да-ти-нап'раја ј'адини?“ „Тов'а, он'ова“. Му-нап'рајал н'ашто, ш'о-било, ш'о-дал г'оспо и, вика: „Благослов

да-ми-дајш т'атко.“ Тој го-ф'ашта за-рак'ити, 'ама, м-м-м, ст'арио о'сет'ал, 'ама па, маск'иран: „А-бе, 'ас с'ам т'атко, 'нали с'еа дојдах от-лоф.“ И так'а. И т'аткото благослов'ал: „Да-имати зрави и жив'от, 'ас с'ам стар, к'и-'умрам...“, и-так'а на-т'ам, п'ечалба, т'ва, о'нова. По-стар'ински. Д'обро. А посли ед'ин с'ат си-вр'ат'а ловџијата. Другио бр'ат. „Д'обар в'ечар т'атко! шо-пр'ајш т'атко?“ „Е, ко'га дојди ти?“ „Па сиг'а довам!“ То'га му-т'екн'ало на-ст'арио 'оти с'ин-му го-подл'ажал. А благослово го-дал. Е тука в'ечи ст'арио р'екал: ш'ом со-лаж'а, да-си-д'ели иманито в'ечи и го'тово. „Ед'на т'еби, ед'на т'еби.“ Ако не-гледал. „Таа н'ива на-т'еби, т'аа к'ашта на-т'еби.“ И-так'а ги-д'елал. Не-се налутал м'алкио бр'ат 'оти т'аткото другио го-благослов'ал, 'ама ст'арио го-јад'ело н'ашто. А тоа шо-го-благослов'ал, тој, н'екакси, на'зат, на'зат, на'зат и-се изгубил, и-на-п'ечалба отишал, н'ишто не-нап'рајал, се-вр'ат'ал. На'зат 'иди, 'нали, лаж'ата, лаж'а. А тоа нап'реднал другио. Ст'арио па, от-негова ср'ана, п'ишман стан'ал, ед'ин вит. И лаж'ата по-н'аши в'икат кр'аста, ш'уга зн'ачи.

ПРИКАСКА ЗА ПТИЦАТА Т'УХ, Т'УХ

Били два бр'ата. Единио п'асел о'фц'ити, другио к'онити. Тиа к'ао ст'очари, им'али два'најси к'она. А-на-тоа по'гол'амио бр'ат шо-п'асел о'фц'ити, в'алко му-ф'атал 'о'фца и-се-н'ерв'ирал чов'ако. И дова'дајки, им'ало на'двор к'аман, на'в'ечар, ги-вр'атил о'фц'ити и-с'еа с'еднал и-си-чуди. „Ах мајката, на'јубавата 'о'фца ми-га-ф'ати.“ Е-па с'игурно му-е-кр'иво, т'ака-де. И д'обро. Дошал бр'ат-му сас-к'онито: „Д'обар в'ечар бат'о!“ „Д'обар в'ечар!“ „Шо си-чудиш?“ „Е-па, в'ика, так'а и-так'а.“ „Па д'обро, в'ика, с'еа, бидн'ало с'еа. Ква к'и-бидни в'ечи тоа не-се вр'ашта.“ Д'обро. И-'он с'еа к'ао н'ерв'иран, бр'ои, бр'ои единајси к'он'а. А-на-тоа к'он ш'о-е к'ачан не-го бр'ои. „Е како-бе бат'ко, в'ика, два'најси-си“, в'ика. Он бр'ои, единајси. И-'он с'еа се-збуни. И м'алио бр'ат. Он ги-бр'ои к'онито, 'ама не-сл'иза от-к'он'о 'оште. Единајси. Сл'иза от-к'он'о, ги-бр'ои два'најси. Па два'најси-са. Не-са два'најси. Те, да-му-се-нев'иди. Се-к'ачува на-к'он'о, се-збуни, д-'иди да-го-бара. Па ги-бр'ои, два'најси. О'ноа ги-бр'ои, единајси. И м'алиа от-н'ерви, к'он'о 'оди да-го-бара. А точно два'најси к'онито-са. Ама так'а-е чов'ако. Збунат, 'ама в'ечи темно, н'ерван, отив'ајк'и нис-план'инити под-д'арва, с'илно го-т'ерал к'он'о,

'удрал во-едно д'арво и се-ут'епал. И-к'он'о се-вр'ашта. И брат-му, сидејк'и 'оште к'он'о ква-се-вр'атал, ги-бр'ои к'онито, дван'ајси. И тог'а сетил 'оти: „Ах, ш'о-му напрајах на-брат-ми 'ас. Го-нервирал. И пишман ст'анал и т'аргнал да-го-б'ара. И, шет'ајки го-нашал до-дарвото м'артаф. И тог'а рекал 'оти: “Не-милувам да-живеам, на-г'оспо, к'и-ми-напрајш п'тица, не-милувам жив'от в'ечи. Каде-е брат-ми, т'ам и-'ас. И затв'а в'ика „т'уух“, зн'ачи по-наши „т'ух“ се-в'ика. „Ш'то напрајах“.И затв'а в'ика, тој пролитно вр'ами в'ика само, а-сеа го-н'ама. Кога ст'оката изл'иза на-паша. Зн'ачи тог'а се-случило тв'а.

ЧЕТРИИСИ МУВИ СО-ЕДИН УДАР

Он бил мудар. Разбрал 'оти во-Ц'арна Гора има ајдуци. Ајдуци, арамии. Пл'ачкат. И в'ика, научал 'оти к'и-слизат, т'иа-са на-високото, а-слизат н'иското, н'иа в'иками дир'е. Тв'а-е турски збор. Долината м'ора водата на-долината да-течи, от-т'ам мин'ава изворчи и-от-т'ам вода, ајдуцити. И-он в'ика: „Како да-дојда до-н'иф, да-се-ст'опа со-н'иф“. А-мудар. И-саб'а напрајал, имал, и-пиши на-саб'ата: „Со-един удар (на-саб'ата пиши) четрииси души м'артви“. А-тој четрииси м'уви. И легнал так'а на-припек. Т'иа м'орат да-доат на-вода, да-земат вода. Т'иа дошли, ква-гледат т'ам лежи чов'ак и-саб'ата так'а и-читат: „Со един удар, четрииси души“. „Ејј, тв'а-зн'ачи гол'ам јун'ак.“ Се-вр'аштат т'иа и-му-в'икат на-водачо, му-в'икат: „Там има един чов'ак лежи и-пиши на-саб'ата со-един удар четрииси души“. Јун'ак. И-он в'ика. Т'иа му-в'икат: „Па-не-и л'ошо да-го-пов'иками. Како јун'ак сас-нашата група да-се-склопи“. „Па-'одити“. Одат т'иа и-в'икат: „Еј друг'ар! Ш'о пр'ајш, добар ден'!“ „Добар ден'! Еве одм'орам в'ика.“ „А-бе, в'ика, м'ош да-доиш со-нас, в'ика, г'ори, н'иа си-имами друштво, в'ика, н'ашто маабет да-напрајми.“ „М'ожи!“ Он-зн'ај в'ечи. Е-сеа в'ечи 'отиди н'али: „сеа зн'ачи к'е-са-ст'опам“. По-малу отишал: „Добар ден'!“ Главниа в'ика: „Нашто друштво так'а се-сложи, да-ти-пр'имми со-нас 'ако милуваш.“ „М'ожи.“ „Ај сеа к'ао г'остан, ден'-два г'остан. Тр'етиа ден' к'и-го-праштат на-вода. Како с'ити одат со-рет. Он отишал за-вода, легнал, ни-вода ни-ништо. Т'ии чекат. Ама зел коп'ач, 'ама итар тој си-снабдил, т'иа имали од-н'иф т'аму, т'иа м'орат да-имат, зел коп'ачо и-отишал. Чекат вода, н'ама вода.

Пуштат двоїца д'одат т'ам. „Каде в'ода, н'иа умреме за-в'ода?“ „А-би з'ашто си-м'ачити в'иа с'акој ден' да-д'овати 'овди, нагори н'адоли за-в'ода. Ас сам-решал да-напраа един к'анал, 'ети копачо, и-вод'ата да-т'ечи от-т'ам.“ И-т'иа 'одат г'ори, му-в'икат на-вод'ачо так'а и-так'а раб'отата. Ама з'еват в'ода, д'е, с'еа со-вод'ата 'одат. В'икат так'а и-так'а. Па т'иа с'е-собр'али к'ао парлам'енто един вит, с'е-собр'али: „Е с'еа к'ако от-т'ук к'е-дој тоа к'анал, ка-к'е-зав'арни н'акој д'аш и-колибити к'е-ни-ги-одн'есе н'аши.“ И-т'иа некак са-исплашили. В'ика: „Не, не-тр'аба т'аа раб'ота.“ „Д'обро. Нек'ити, нек'ити.“ Ај, другата ден' 'одат за-д'арва, с'ити берат д'арва, 'он лежи. „А-бе, в'ика, ст'ани 'ајди, да-собр'амаи д'арва!“ „А-би, ш'о да-собр'амаи, в'ика, к'и-си-симнам едн'а бука, к'е-га-ис'ечими, к'е-га-извлечат там, в'ика, има един м'асац да-г'орими.“ Он ни-м'ожи едн'а д'алка, 'он н'али с'еа... „Иии, м'ајката!“ И-т'иа набр'али. „Хм, хм! Не га-б'ива т'аа раб'ота!“ Тога разбр'али т'иа 'оти тој н'ишто не-прај. И, без-нег'о, го-пушт'или н'акади, и без-нег'о, в'ика: „Не га-б'ива с-нег'о. К'ако м'ожи да-го-изб'аркамаи, в'ика, к'ако, м'ожи н'ачин да-н'ајдими.“ И т'иа сагласили, р'ешили да-го-ут'епат. И легнали в'ечарта 'и, с'е-нар'еди 'оти в'ечарта, кај-дван'ајси, един с'ато, тешок п'арв'иа с'ан, к'ој к'ак к'и-ст'игни, к'ој копач, к'ој балт'иа, к'ој д'арво 'и, д'ека лежи. А-'он м'удар. Клал един тр'уп озг'ора и-го-покр'ил со-к'ебито, 'он пот-кр'евито. И-т'иа флизат, н'ок'но вр'ами па-н'ама сијалици, бага, буга, бага, буга, излизат, 'одат, си-легнали. Ранто ква-станали на-м'иини, тој малку п'орано станал и си-м'ии и в'ика: „Еј т'аа в'ечар, в'ика, едни м'уви, едни к'омари ме-јадеа, в'ика.“ И т'иа: „Еј, со-балт'ии го-удр'ихми, а-тој в'ика к'омари го-јали!“ Е, тога р'ешили: „Да-с'е-расформ'ирамаи. В'ика, слушај, н'иа р'ешихми в'ечи да-не-га раб'отими т'аа раб'ота. Имамаи н'ашто собр'ано.“ И-на-нег'о му-стават у-едн'а гол'ама т'орба злато. „На-теби тоа дел, макар си-н'оф, и-на-нас, н'али, и-так'а.“ „В'ика, слушај, тој с'еа не-м'ош да-го-н'оси, а-јун'ак, четр'иес души тепа, в'ика, слушајти, м'ора да-ме-спров'едети до-д'ома. Да-ми-одн'есити.“ И т'иа 'ајди. Двоїца го-н'осат д'ома, а-им'ал два-с'ина, а-д'ома н'амал н'ишто. С'еа, за-да-вл'агат ун'етри у-к'аштата, да-и-пок'ани, 'ај по-едн'о к'афи, 'ама м'удар, им'ал два с'ина, 'ама д'ома н'амал н'ишто, н'амал т'арн да-зак'ачи, и-в'ика: „Чекајти, 'ас да-ни-к'ажа на-с'инов'ето, да-ни-напрат н'акоја бел'а, многу са л'оши.“ И-'он с'е-качил и-в'ика: „Слушајти, т'ук има двоїца н'адвор с'еа, ка-к'и-сл'азити по-мени и-к'и-в'икати: „Терама да-јадими чов'ашко м'есо!“ , 'ас к'и-ви-в'икам: „Марш

оттука, смирити-сти!“ И добро. И-тој сл’агал н’али, и-тиа сл’агат по-него. „Кој-си тиа бе-б’атко?“ „Сеа к’и-ги-из’адими, чов’ашко м’есо т’ерами да-ј’адими.“ И-он в’ика: „Бегајти, не-мож да-ги-сопра, бегајти, одити-сти!“ И си-от’ишли тиа, си-зем’ал златото чов’ако, сас-неговата итрос.

БОГАТИА ЧОВ’АК И Г’АВОЛО

Тој бил многу бог’ат чов’ак. Имал четири, пет с’ина, бог’ат, кој’офци, кој’он’ова. Бил у-Африка, да-к’ажими, и, е-сеа с’атан’ата, г’аволо, и-му-в’ика на-Госпо: „Ас м’орам да-го-отк’лонам от-теби“, значи от-Госпо, он си-вер’ува многу на-Бога, н’али, чов’ако. В’ика: „Никогаш не-можиш да-го-отк’лониш. Зашто да-го-м’ачими чов’ако!“ Оти с’акој светци се са-м’ачини тиа, з’атоа са-светци, н’али. Добро сеа. И-Бог дозволил, тој н’ама да-се-отк’ажи, ама сеа с’атан’ата к’и-го-м’ачи. И, пасејк’и офцити, так’ва с’ила сеа н’акаква, гр’ом, това, он’ова и-офцити г-изг’оре. „Па-Бог ги-дај Бог ги-з’ема“, в’ика. Тој одгов’ара сеа, бог’атиа чов’ак, на-тоа шо-му-рекал, да-к’ажими шо-му-донесе абер. Син-му т’ам г-утепал н’акој и-в’ика: „Богова р’абота. Бог д’ади, Бог з’еди.“ А, другио син, се се-уништило, и-него му-го-ф’ашта краста. Дека к’е-’оди чов’ако, отишал уф-бун’ишти. Оти т’ам се-испар’ава он, и-тов’а, он’ова, ’оти го-ј’ади. Се-бутнал т’ам, и-ц’арви ф’атал даже, и-тог’а мин’ава г’аволо, с’атан’ата сас-торба и-му-бара да-му-дај н’ашто. Да-в’идими, да-го-испита. Шо к’и-му-дај, в’ечи н’ама ништо, уф-бун’ишт’и-е. Изв’адал ц’арви, му-дал. Па му-дал значи. И-тог’а ц’аркнал с’атан’ата. Пукнал ’оти не-можел да-го-накл’они, п’а си-вер’увал и-п’а госпо, п’а му-дал преднос. И-д’аца и-им’ани и-тв’а, он’ова и-так’а н’атаму. И-с’атан’ата и-тој е-силан, затв’а лесно фл’иза, а-тешко изл’иза. Значи так’а-е уф-к’ашта. Значи да-не-фл’ази г’аволо, а фл’ази, затв’а старити тим’ан, тв’а, он’ова. Тешко изл’иза. Он гледа се злочинства да-прај.

СО-БЛАГОСЛОВ ОТ-ТАТКО

Били три брата. И-татко-ни и-мајка-ни ж’иви. И-сег’а стар’весе к’ао стар. И-дошал крај в’ечи, пр’имар, да-ги-д’али. И-ств’арно, шо в’ечи фамилиа и-м’ора да-се-д’алат, н’али. И-пита, ти шо-

т'ераш, т'и шо-т'ераш. Најмалиа р'екал, с'амо благослоф т'ерам в'ика, н'ишто друго не-т'ерам. Добро. И т'аргнал т'оа на-пичалба. Еднио т'ерал к'ашта, другио т'ерал н'ивити, 'а: „Ас не-т'ерам н'ишто. Благослов дај-ми и-го-т'ово“. И-т'аргнал с'еа. Као н'ашти к'ак отид'аа ваф-Ам'ерика, да-к'ажими на-пичалба. Дв'а, три години, ни-пичалил н'ишто. Н'ама в'ечи и-да-се-вр'ати, и-на-вр'ак'ани и-с'еа 'оди. Как к'е-изл'азе с'еа уф-сел'ото. Три години го-н'ама. Го-ф'атил един д'аш, една бура, го-ф'атил една бура и д'ошал пор'ојо. От-план'ината и-т'ука, н'ама м'ос и-тој с'еднал, заст'анал и-угр'ало сл'анци, л'атно вр'ами, н'али, т'оа-е бура. И-с'ади и-си-мисли к'ако к'-'иди уф-с'ело с'еа. Три години го-н'ама и-печалба н'ишто. Го-и-ср'ам с'еа. Сед'ејки, и-'иди един с'илан сас-к'он. Газда н'акој. Со-к'он'о му-в'ика: „Добар ден'!“, „Добар ден'!“ „Шо-ти т'ука?“ Сл'анци угр'ало. „Па, в'ика, чекам да-з'амини бурата, к'ај-к'и з'амина.“ „Еј, в'ика, си-пл'ашиш, т'аа не-е длабока.“ „К'ако не-е длабока, к'амини н'оси, в'ика, не-е длабока!“ И-'он с'илан се-прај сас-к'он'о. Тв'а ква го-подбр'ал, т'оа-е с'илан, от-план'ина дова, подбр'ал, тој п'аднал от-к'он'о во-вод'ата и-вод'ата г-одн'ела и-к'ај г-одн'ела, се-удавал. К'он'о, к'он пл'ива, от-т'аа ср'ана изл'агал, к'он-е животно. А-на-к'он'о им'ал дисаги. Тој, п'ално злато-се. Заст'анава бурата и-'он си-мин'ава от-наа ср'ана, и-п'аси к'он'о. И-тој го-вид'ал 'оти-го-одн'ела вод'ата в'ечи, и-си-качува на-к'он'о, дисагити п'ални пар'и. А-п'арво се-чуди под-дарв'ото к'ако к'и-вл'ага уф-сел'ото, бес-пар'и, и-с'еа на-к'он сас-пар'и-уф-сел'ото, г'азда гол'ам. И-к'оа ут'ива уф-сел'ото, с'ити си-чудат. Так'а-е со-благослов от-татко.

ПОПО ЗА-СУШАТА

Поп на-он'оа вр'аме ком'анда. От-попо си-прашали. Ама итар, мудар, на-ц'арквата к'ога 'одат, в'ика: „Драги сел'ани, к'и-си-помолими на-г'оспо, ногу суша-и, в'ика, 'ас као свешт'енак, 'ас к'и-си-мол'ам, 'ама сел'ото да-б'иди сложно.“ А попо знај оти-сел'ото, н'икогаш едно с'ело н'ама да-б'иди сложно. Он-е мудар. „Ако н'акој в'ика, р'ече попо, оти-немој днеска да-в'арни и-н'ама да-в'арни. Значи, 'ас, г'оспо н'ама да-ме-послуша.“ И-так'а, добро. „Ама к'и-ми-пл'аштати месечно по-толку.“ Добро. И так'а. (Затв'а-се ракавити шир'оки, не-си-полнат со-пар'и.) И-'ај с'еа, сушата от-т'аа година. „Попе, а-бе да-зав'арни!“ „Собер'ити-сти!“ Собр'ало

сел'ото. „Попе, 'ај утре да-не-в'арни, 'имам јонци искошено, да-го-собрера!“ Знај попо 'оти с'акој к'и-си-случи да-'има н'ашто дн'еска, да-не-в'арни. „И, е-па-видиш, не-сте-сложни!“ Ај-па к'и-си-собрера. „Попе, мол'а-ти, 'ас ф'чера ж'нија и-не-ми-си-собрани снопито.“ Знај попо 'от не-се-слага село, се к'е-'има н'ашто пречка н'акој. И така д'алго вр'ами, попо си-користел си-користел и-си-живеел.

СРАДИН ОЦА НА-СВАДБА

Срадин Оца отишал на-свадба, 'ама отишал ск'инат, не-облечан. Сити седат, не'го не-го-к'анат. Изволти, изволти. Добро. И-'он н'икој не-му-обр'ашта вним'ани. Изл'ава от-вр'ата, си-'оде д'ома. Се-облекава к'ао бар'он, 'оди т'ам. Отишал. „О, д'обре-д'ојди Срадин Оца. На-најубавото м'асто го-седат. На-центаро, до-кумо. И почнали да-јадат. Е сеа јадат и-'он там'ам лажицата 'нали и-таап на-масата го-истура и-со-рак'аво к'е-га-избриши. Па, 'нали, а-едн'а, две, пак, 'ошти, му-се-треси раката кв'а ке-га-истури, па со рак'аво, и-сити го-гледат. Срадин Оца и-не-јаде в'ечи. Гледа 'оти пр'ај штета, 'он не-е-штета 'ама... „Јади.“ „Е-па-шо да-јадам 'ас. Апнах дв'а-три лажици с'амо.“ Нарочито да-го-истури. Па-в'ика: „Не-е тв'а јадини за-чов'ако, за-алиштата-си. Оти обл'ачан. Ас ква-д'ојдах н'икој не-ме-пок'ани, сеа за-алиштата ме-к'анити,“ в'ика. „Ај догледани.“ И си-зам'инал. Значи милува пример да-д'ај, го-почитуваш чов'ако за-алиштата, а-не к'ао чов'ак.

НАСРАДИН ОЦА ЗА СВЕТО

Одат на-учниц'ото и-Насрадин Оца го-питат: „Кога к'и-припадни свето?“ Он м'удар, и-'он се-насм'ал на-т'иа тр'и чет'ири д'уши, т'иа на-учни л'уди, се-насм'ал и-в'ика: „Ха, ха, ха!“ Е-па т'иа му-в'икат „Шо се-смејш Срадин Оца?“ „Е-па, тв'а-е, в'ика, многу проста работа. Кв'а к'и-'умри жен'ата, пола свет паднува за-маж'о. Или маж'о ква-к'и-'умри за-жен'ата. А-особен'о за-маж'о жен'ата, 'оти маж'о, не-м'ожи, не-м'ожи да-се-испери и-так'а си-и-принад'арино. В'ика, пола свет паднува, а-'ас ква к'и-'умра, 'ако милува зем'ата нек се-об'арни на-опаку, свето паднал за-мене. Ас не-станувам в'ечи.“

СРАДИН ОЦА И ЗЕМЛ'АТА

Срад'ин Оца бил мудар и-сити го-б'аркат. Парталко 'одал. К'ога к'и-си-облечи Срад'ин Оца, к'ао оца. А-ква к'и-'оди парталко, ск'инат. Мудар Турчин е-'он. Го-г'они Турција, го-г'они Балг'арија, го-г'они Г'арција. К'ао парталко, а-као господ'ин 'оди не'когаш. Амудар, 'итар. И-'он в'ика на Турцити: „Слушајти, з'ашто ми-б'аркати?“ „Ами-ти, в'ика, не-си-чов'ак!“ Значи т'иа го-не-сметат за-чов'ак. Добро. И-'он ш'о пр'ај. „Сити ми-б'аркат. Сити.“ Оди уф-Балг'арија, н'ели гр'аничат Турција и Балг'арија, зема е'дин вагон земл'а. Га-купува сас сметка, р'асписка. „К'олку т'ерати?“ „Е'дин вагон.“ Петнајс т'она собира, петнајс т'она. Толку-е вагоно. „К'олку пар'и т'ерати?“ „Ами за-земл'а пар'и?“ „К'е-ви-га-плат'а, в'ажно к'и-ми-дајти документ. Сметка, р'асписка, п'ечат, 'оти купена уф-Балг'арија земл'ата. И-'он вагоно го-таксира за-Цариграт. Оди на-Измир, д'ека, уф-Турција и-го-раствара т'аму, зем'ата, и-га-поставува со-лопатата и-ч'адоро послџ. Отиват цандарити. „Ш'о пр'ајш т'и тука?“ „Па-не-е в'аша раб'ота. Та-е м'оја раб'ота. Еве к'аштичка си-напраја, тук си-седа.“ „Не-смејш тука. Документ.“ „Та-е купена, балг'арцка земл'а, не-е т'урска, н'икој не-смеј да-ми-б'арка. Документ, тап'иа!“ И-так'а Турцит'о го-ост'ајли да-си-живеј т'ам. Купина-е 'оти. Ама-в'идиш к'ако мудар бил.

ПЕЛИВАНИ

Н'иа се со-зурли, со-т'апани. Има Долна Цумаја и-Горна Цумаја, балг'арцка. Долна Цумаја, н'ашта, е-на-седам километра от-н'ашто село. Се свирачи-са. Половинта гр'ат и-повек'е са масармани, се-в'икат, ка'ури, цигани. Ка'ури, цигани, т'иа са н'аша в'ара. И-чисти, н'али, т'иа-са дом'ак'ини. И-се македонски п'асни свиреа н-он'а вр'аме. И-сеа спрема нед'ала, 'ај сеа ор'ото, к'-играт, к'играт, тв'а вр'ами, пок'асно, до-деват с'ато, до-десат, к'а-к'е-наседат, ц'ала в'ечар, ка-к'е-наседат и свирачити: бам, бам. И-се ст'ари, к'ао п'асна, 'ама к'ао пр'икаска и: бау-бау! И-'ај сеа к'и-збори, так'а бил'о, онак'а бил'о, се ст'ари раб'оти. Помн'а. А-на-Баракли Цумаја, станува панагир. Он'оа вр'ами Турцит'о владееле. И-таа п'асна, многу уб'ава, 'ама 'ас не-можам... Си-помн'а от-панагирити и-како бил'и Турцит'о, к'ако ги-трег'ирали на-н'ашите. И-п'асната,

и-према п'асната чука и-к'е засвири и-к'е-заст'ани. Он к'е-збори па. На-примар. Ама на-седини, тоа се'ир. На-седини, не на-'оро. Цумбиш на-седини.

И он'оа вр'аме им'ало н'акој, името му-забр'аја, от-Спат'ово, пелив'ани им'ало кај-нас, на-панаг'ирито и-ги-запомн'а 'ас. Са к'успета. И-тук с'ам вид'ал, 'ама в'ечи н'ама. И-к'анти има зејтин, к'е-се-нам'ачка гол'ан. Ка-к'е-рече: пл'аф, пл'уф. И-ги-расправат сеа. А-имал н'акој Турчан пелив'ан, п'асната-е многу уб'ава, п'асна, 'ама га-имам забор'аено. Ам'уш пелив'ан, Турчино, а-нашио, к'е-митекне и-на-нашио името. Бего шо-бил тука, гледа, кауро посилан. Спрема борбата посилан. Ама го-и-срах чов'ако. „Немој да-ми-обориш, 'оти утре нали...“ Турчино се-закан'ал. Турска работа, т'иа Турци влад'ееле. И-бего му-вика, гледа от-се-борат се-мачат, а-гледа т'ва, нашио јак бил, многу јак. И-сеа гледа бего, хм, хм, не-му-ујд'исува работата. Турчино-е бек, 'ама гледа малку. И-вика: „Тук има н'ашто.“ К'олку с'ат, два се-борат, н'икој не-паднува. И-го-вика на-ка'урино: „Јала в'аму! Шо, в'ика, с'ат в'ечи, т'ва, он'ова.“ „Бего!, в'ика пеливано, к'е-ти-реча право!“ „К'ажи-ми право!“ Бего се-налутал. „К'ажи-ми право, немој да-се-плашиш, тук-сам 'ас!“ В'ика: „Ми-се-зак'ани т'ва.“ В'ика: „Гераш-ли др'обовето да-ти-ги-донесам негову?“ Се-налутал наш'о, многу јунак бил. „Др'обовето да-ти-ги-донесам?“ „Ако м'ожиш, в'ика, да-ми-ги-донесиш! Како к'е-ти-се-зак'анува 'он, кога не-е-кадар.“ Ама искрено н'ели, бег бил. И-тој, ква-се-заплескали, ка-го-ф'атил едн'аш, ква-го-удрил уф-стом'ако и др'обовето му-ги-изм'акнал, и-на-бего му-ги-носи. П'асната, да-в'идиш интересна.

Велик Кичуков

НАСРАДИН ОЦА И В'АРЕНИТЕ ЈАЈЦА

Н'акој го-тужили за-в'арени ј'ајца, шо-јадел в'арени ј'ајца, т'иа к'е-изл'езеле пил'ина, па-т'иа пил'ина к'е-станат кокошки и-сеа го-судат за-кокошки, а-не за-в'арени ј'ајца. И-тоа, Насрадин Оца, као бранител, му-кажуват: „Така и-така, н'иа замин'ахми, в'ика, от-таму, п'атници, изед'ехми, в'ика, по-три ј'ајца, двама шес ј'ајца,

изед'ехме в'арени ј'ајца, а-сеа, в'ика, не-т'ужат за-қоқ'ошки, т'иа к'е-ст'анили қоқ'ошки, па-к'и-им'али т'олку пил'ина, 'иин! Сеа терат, в'ика, т'риста қоқ'ошки!“ В'ика: „Д'обро. Един ден' напред к'е-мик'ажити, в'ика, к'оа к'и-ви-даат п'окана за-с'адо, да-изл'езете на-с'адо.“ Арно. И-'они п'озиф 'оти утре к'е-изл'езат на-с'ат. И-'одат к'ао дан'еска, на-оцата му-каж'уваат ра'ботата: „Утре изл'еваме на-с'ат.“ Д'обро. Он д'ругио ден', не-'оди на-с'адо, т'уку 'оди близу т'ам, ј'а, к'ао на-едн'о два-т'риста м'етра, 'имал н'ивичка. А-бил'о 'есан. Ојдел да-сее ж'ито и-на-жена-му и-каж'ал: „Ква к'и-д'ојди т'аков'ото, куриро, от-с'адо да-ми-в'ика, к'и-му-к'аиш, на-ф'ил'ан н'ива с'ам. Сн'ошти свар'и чен'ица, па-ојде да-га-с'ај. Так'а к'и-му-к'аиш да-зн'ајш.“ Тој, п'озив'аро, ги-зн'ајал с'ити м'аста, с'ити н'ивички. Д'обро. Оди, т'ии ч'екат да-д'ојди у-'осам с'аато, да-д'ојди аф-с'адо, н'ама-го Оцата. Пушт'или-го куриро до-дома. Жена-му в'ика: „На-таа н'ивичка, в'ика, ојде, свар'и сн'ошти чен'ица, па-ојде да-га-пос'ај, в'ика, да-га-зар'ии.“ „А, зн'ам, в'ика 'ас д'ека-е н'ивата.“ Ист'арчал, ојдел т'ам, а-'он, едн'а л'еа в'арти, 'има 'уште два, т'ри п'ата да-изв'арти зив'аро и-да-зав'арши. „Д'обар ден'!“ „Д'обар ден'! Шо-е?“ „Ве-ч'екат, в'ика, на-с'адо. Да-д'ојдиш, в'ика, да-п'очнат с'аден'ето.“ „Еми-ја, в'ика, гл'едаш, 'оште два п'ат'а, т'ри, к'и-зав'артам, 'идам. Ти д'ур-да 'одеш, в'ика, и-'ас. Н'ама да-'оде полов'ина с'аат, к'и-д'ојдам.“ Арно. „Ја, в'ика, сн'ошти вар'их чен'ица, па-да-га-с'ам.“ Куриро си-'оде. Тој из'орал, 'оде дома, си-смен'ил к'урко, тога н'осили ба'стуни на-раката, т'ој виден чов'ак, 'оди на-с'ат. А-садијата го-пита на-куриро: „Го-најде?“ „Не го-најд'ех дома, в'ика, на-н'ивата го-најд'ех, вар'ил чен'ица сн'ошти, па-ојдел да-га-с'ај!“ Му каж'ува на-садијата. Тој в'ика: „Как т'аа в'арена чен'ица к'и-с'ај? Не-може в'арена чен'ица да-се-с'ај!“ И, Оцата 'оди на-с'адо. „Д'обар ден'!“ „Д'обар ден'! Ајди, в'ика, 'ела, ч'еками.“ „Е, 'имах м'алку ра'бота, в'ика, 'ас.“ Садијата т'ам му-е-ак'ало. Му-в'ика: „Шо, в'ика, вар'ил-си чен'ица, па-ојдел-си да-га-с'ајш.“ „Да, в'ика, вар'их.“ „Е-к'ак к'и-никни т'аа чен'ица, в'арана?“ „Еми, шо да-п'рам, 'ас, в'ика, от-в'ас зем'ах так'оф р'ет. В'ии от-в'арани ј'ајца, терати пил'ина, қоқ'ошки, ги-с'адат чов'ацити, в'ика, за-қоқ'ошки. От-в'арани ј'ајца, не'к'ити ш'ес ј'ајца да-ви-напл'атат, не-са-напл'атени, а-терати, в'ика, т'риста қоқ'ошки, от-в'арени ј'ајца. Ас, в'ика, сеа, вар'их чен'ица, па-нека никни. Е, зашо к'и-го-п'очними с'адо. Шо к'и-го-п'очними, т'а-е зав'аршена ра'ботата. К'ак не-изл'еват п'илина от-в'арени ј'ајца, так'а н'ама да-никни и-м'ојта чен'ица. Н'ама да-никни 'оти-е в'арена. И-п'илина не-

излеват от-варани ј'ајца. Шо к'и-ги-с'адити чов'ацити. Слободни-се чов'ацити, н'ек-си 'одат. Не-мож да-ги-с'адат. Варни ј'ајца јадеа, не-се сур'ови, па-да-иск'арат пил'ина. “И заварш'и с'адо. Им'ало и-тог'ај п'аметни чов'аци.

И-ТОЈ ПИШМАН, И-ТОЈ ПИШМАН

Им'ал е'дин тр'и с'ина. Ни-дава по-дв'аста динара и-на-тр'имата и-да-'одат на курб'ет. К'ој к'олку к'и пич'али, тоа. Ти к'и-'одеш на-таа с'рана, т'и на-таа. Тој, најмал'ечкиа ојдел, гледа е'дин виол'ист многу добро св'ири на-вилол'ина и-'он се-фл'убил у-тоа. „Мил'увам да-ме-на'учиш, в'ика, и-'ас да-св'ирам.“ В'ика: „Имаш пар'и?“ „Имам, в'ика, дв'аста динара.“ „Е, к'е-ми-ги-да'ш, в'ика, к'и-ти-на'учам.“ „Добро.“ Му-и-дал. Го-учи тој за'наето. Се-варнуват. Тој-е печал'ил толку пар'и, тој, толку. Тој н'ама ништо. Добро. Другата година, па ги-пра'тува. Па ни-дава пар'и. Три п'ат'а. На-друго п'ат се-научил ком'ар да-играе. Најмал'ечкото. Баш ком'ар'ија стан'ал. Ги-дадел пар'ити на-е'дин гол'ам ком'ар'ија да-го-на'учи ком'ар да-играе. „Е, така к'и-ф'арлаш заров'ето, така.“ Научил-го. Добро. Тр'етата година ги-дадел пар'ити на-е'дин адвокат да-имит'ира потписи. И-тва'а го-научил. Ка-се-варнал тр'етата година, т'атко-му не'задоволен. В'ика: „На-тебе к'и-ти-продадам.“ Го-нос'е уф-Солун и-му-зак'ачува е'дин к'артон на-г'арди и пиши: „Сино го-продавам.“ Излева е'дин тарговец, Америк'анац, 'он бил најгол'ам тарговец за-даржавата. Снаб'дитал, шо тр'аба за-даржавата преку не'го 'оди. Гол'ам бога'аш. Гледа. З'раво, уб'аво д'ати, мл'адо. В'ика: „К'олку пар'и т'ераш?“ На-тој, т'аткото. В'ика: „Пет лири к'и-ми-да'ш, да-го-земиш.“ „На-ти пет лири, 'ајди сас-мени.“ Дет'ето в'ика: „Слушајти, тој шо-к'и-ми-продаде, шо-ме-продава, к'и-биди пишман, и-тој шо-к'и-ми-купи и-тој к'и-биде пишман.“ Шо пишман! Тој земал пар'ити, т'атко-му, го-продал. Тој-па, тарговец'о в'ика: „Шо, к'и-го-пуштам таму слуга, да-дига, да-пре'несува н'ашто, готово.“ А-'он имал дв'а к'ерки. Е, и-напишува е'дно писмо, му-го-дава на-капит'ано на-бр'одо, брот 'има. „Еве, в'ика, к'и-го-нос'иш дома да-слугува.“ Арно. Го-зема дет'ето у-бр'одо, ка-го-тур'или и-в'арват. Добро, 'ама бр'одо 'има и-чов'аци, игра'т к'арти, сед'нали, а-и-тој с'и-е ф'арл'ал, капит'ано на-бр'одо, и-'он играел ком'ар. А-бре, 'а-бре. Т'ва гледа, дет'ето. Му-ги-

зем'али сити пар'и на-капет'ано, т'ии, др'угити комар'ци. На-крајта зал'ожува бр'одо. И-бр'одо му-го зем'али. Н'акој ситни пар'и оште му-оста'нале т'ам. Колку, дв'а, тр'и лири, ситнур'ии. Тој-му в'ика, дет'ето: „Дај-ми ед'на лира, дв'а, 'ас да-ф'арлам, в'ика, да-видам з'аро.“ „Ама 'ај, в'ика, 'оди, 'ас т'олку пар'и изгуб'их.“ „Де-бе, в'ика, изгубил-си, изгуб'ил, и-'ас да-изгубам ед'на. И-на-м'ен ми-'оди од-р'аќа, в'ика, т'ва.“ „Слушај-ми, на-бе, в'ика, дек ојдеа т'олку, нек от'идат. На-ти т'иа дв'а лири.“ Оди т'ам. И-т'иа сеа си-играат. Фарлил. Шо милува, т'ва, гот'ово. Дубеш, душеш, сити. Дв'ате, чет'ири, 'осам. Тој се прибира. Ни-и-прибр'ал пар'ити. Ни-и-зел пар'ити. Тој избег'ал от-т'ам, так'овото, капет'ано. Н'ама шо, вартоглава го-фан'ал. Бр'одо му-'ојде. Без-бр'от-е. Тап'иа, му-га-зимат, гот'ово. И не-е негоф. Сега, дојде за-бр'одо. На-дв'а р'аци, на-п'арва р'аќа, половинта бр'от, на-дв'а р'аци, бр'одо баш, ц'ал, ни-го-зева и-бр'одо. „Ај, в'ика, да-не-ве оставам бес-пар'и, ја на-тебе т'олку, ја на-тебе т'олку, да-не-си бес-'ич пар'и. Знајти, в'ика, 'оти 'ас с'ам комар'циа.“ Тап'иата у-него. Сеа, 'оди на-капит'ано, в'ика: „Еве-ти тап'ијата.“ „Ами пар'и? Ас, в'ика, дв'а лири ти дад'ех. Шо да-прајми?“ „Не милувам, в'ика, 'ас бр'от. Не милувам и-пар'и. Т'ва п'исменц'ето, в'ика, д'а-ми-го дад'еш, да-го-проч'етам, шо-ти-го-даде г'аздата.“ „Е,е,е, в'ика, ја-го.“ Иск'арава, му-го-дава. Он седнува, 'истиа ракопис. Пише др'уго писмо. „Т'ва д'ате ви-го-пратувам, к'а к'и-дојди (а-'он го-пита шо-има д'ома, „има, в'ика, дв'а к'ерки“), да-не-ме чека'ти, да дојдам, мош да-закаснеам, (а-'он по-ц'ал м'асац не-се-варнувал, по-дв'а, тр'и), за-пом'алката к'ерка да-га женити, да-му-га-дајти к'ерката. И-да-правит'и св'адба. Бес-м'ени.“ Го-дават писмото на-бабата, да-к'ажими, на-жена-му, т'аа го-отв'ара, 'ама 'он, 'ич, н'и да-се-шегува сос-к'еркити, да-к'ажими, н'ашто, не, к'ао да-не-знај н'ишто се-прави. Т'иа чекат да-к'ажи н'ашто, п'а н'ишто. А, т'аа им'ала бр'ат. На-тарговецо, жена-му. Значи, на-него шура. Жен'ата 'оди, кажува на-него, в'ика: „Направи ед'ин маабет сас-тоа. Писмото, в'ика, пиши, да-му-га-дајми мал'ечката к'ерка, а-'он не-гов'оре н'ишто.“ Ед'ин маабет со-него: „Па-'ај да-ти-напрајми зет, в'ика, 'он ти-'има испрат'ено, зет да-ти-напрајми, ти, в'ика, шо чекаш. Ај да-напрајми св'адба и-гот'ово. Пар'и, 'има.“ Тој, дет'ето, в'ика: „Ас н'амам пар'и.“ „За-тоа пар'и 'има, 'он-е полов'ин даржава, в'ика, не...! К'е-прајми св'адба.“ „Арно. Как к'е-речити в'ие. Шом р'ешили-сте в'ие, 'ас прист'анувам.“ Добро. Га-зеват. Прават св'адба, седнуват. Он зева ед'на виол'ина. Виол'инист. Почнал да-

свири. Тиа нем'али так'ви виолинисти т'амо, так'ви свир'ачи. Н'ашто мод'ерно. Убаво научил чов'ако. Е, сеа цар'о рeш'ил да-направи едн'а приредба, г'озба да-напрај. Да-к'ажими уф-те'атаро к'е-се-зберат т'иа гол'ами, се министри. Добро. А, на-него го-к'ани да-ни-направи к'еф. К'оа заварш'или т'ера да-му-дадат пар'и, нек'е пар'и. Му-в'ика на-царо так'а: „Терам от-те'би ка-к'и-дојди дедо-ми да-не-го пречекати сас-музика, к'а го-пречекували сас-музика, даржаван прeст'авник, право да-се-арeст'ува уф-з'атвор, гот'ово. И-к'е-го-с'адите, к'ао неправилно тргувани, против даржавата, злоупотр'абал даржавна имов'ина. И-к'и-го-с'адими на-бeсилка. Ас, к'оа к'е-излезам да-гов'орам, тог'ај к'е-го-ослободити.“ А-он направал тeстaмeнт. К'оа го-судат 'оди, го-нак'анува на-д'адо-му да-потпиши, п'а да-го-ослободи од-бeсилка, 'оти го-турили уф-з'атвор, толку. Му-исп'алнили жел'анието. И-тој потпишува. Е, го-ослободуват, си-д'ова д'ома. Не-знај 'оти дeт'ето зeт му-ст'ана не-знај ништо. Гледа т'оа к'ерка-му сe сас-него, на-жена-му в'ика: „Ш'о т'оа?“ „Ш'о? Ти-го-испрати, в'ика, зeт-е, му-га-дадeхмe к'ерката. Ја-го писмото.“ Она писмото го-д'аржи. Иск'арува, гледа, се-чуди. „Сеа, в'ика, 'ас, да-б'ах пи'ан, не-пи'ам, (да-пи'ел, б'арем), ј'а, пи'ан к'е-к'ажам, напиш'ал-сам-го. (Негоф ракопис.) Как-сам-го пиш'ал тв'а писмо?“ И-тој гледа, го-чита писмото. Оди, т'оа, зeт'о, му-в'ика: „Д'адо, не-го гледај тв'а писмото, гледај-го т'оа тeстaмeнтo, к'oј го-потпиша, 'е, т'ам, дeк к'е-туриа бурито, да-те-зак'ачат, да-го-турнат бурито, да-се-обесиш, на-бeсилка б'аше ос'аден.“ Он излезел да-гов'орe тог'ај. Е-не-е пр'ос, учил дeт'ето. „За-п'арф п'ат, и'ако направил н'акоа гр'ашка, т'оа, он'оа, тр'аба да-му-се даде прoшт'енка, 'оти има, направил едн'а гр'ашка, 'ама има мн'огу добри особини, шo-с'а добри за-даржавата и-тр'аба да-се-ослободи.“ И-ај се-рeш'или. „И-гледај! Има, в'ика, и-за-те'би пар'и, и-за-м'ени. Ас не-зeвам ништо, ј'а-го тeстaмeнтo, п'а-тук-е, ј'а к'и-го-дадeмe уф-бабата. Има и-т'и да-јадeш, и-'ас, и-к'ерката. Ас с'ам зeт, гот'ово, ти м-испрати, в'ика, и-зeт пoст'ана, ш'o-ти-и м'ака сeг'а. Евe прeт-м'ени писмото, к'оа му-го-даде на-капeт'ано. Ас не-с'ам вин'ован. Ти м-испрати и-'ас пристан'ах, стан'ах зeт! Сеа, в'ика, ш'o-е, заедно к'е-живeсeмe.“ Нан'ово г'озба. Стан'алe пријатeли. Е-добро. „Сeг'а сoс-нeв'астата, кажал, к'е напрајми едн'а обиколка. От-Амeрика к'е-дојдими у-Солун.“ К'ај-т'аткo-му на-г'ости. Бр'ат'ата т'ам. Едн'o к'уфарчи напалнили пар'и. И-да-'имат пар'и. Пар'и, мн'огу пар'и, к'оа се-в'икат мн'огу пар'и, т'иа не-ги-броили, т'иа

ги-м'ерили на-к'антар пар'ити. Затва 'ас каж'ах т'ој збор п'арво, 'оти и-т'ој пишман к'е-е, ш'о-ме прод'ава, а-и-т'ој к'е-е ш'о-ме купува. Тој ст'ана пишман, от-го-куп'и т'ам, за-слуга, 'а сега ка-се-варн'уват тук за-гости и-т'ој е-пишман ш'о-го-продадел. Он в'ика: „Вид'ајти к'олку пар'и има.м. Тога ква-ми-прашташи на-курбет, се-варн'увах бес-пар'и, 'ама 'ас уч'ах шк'оло. Сеа в'иди к'улку пар'и има.м“, му каж'ува на-т'атко-му. „Ц'ал гр'ат да-го-купам. Не-ч'ини толку град'о, к'улку пар'и н'осам.“ Сеа 'ај на-бр'ат'ата ни-каж'ува: „Ви'а не-сте ви'новни, на-в'ас к'и-ви-д'адам малку пар'и да-си-нап'рајти п'о'арни к'ашти. И-да-има'ти жив'от. На-т'атко-ми н'ама ништо. Сеа, в'ика, п'итајти-го 'оти-е пишман ш'о-ме-продаде. Ас му-каж'ах, в'ика, 'оти пишман к'е-е и-т'ој ш'о-ме-прод'ава.“ „Е, в'ика т'атко-му, се-сварш'и т'аа раб'ота.“ „Е, сварш'и, в'ика, 'ама 'ас-сам сеа гол'ам чов'ак. Посли ц'ар'о, 'ас-сам.“ И-так'а заварш'ила раб'отата. Му-докаж'ал на-т'атко-му 'оти-е сп'особан. Ама и-т'ој д'ек-го испрат'ил и-на-него му-в'ика: „И-ти к'и-си-пишман.“ Тога му-текнуло 'оти и-на-т'ој, и-на-д'адо-му му-каж'ал: „Ас га-направ'их т'аа раб'ота, 'ас-сам учан да-поп'равам, и-затва 'ас го-поправ'их твојо ракоп'ис и-га-зем'ах к'ерката.“ Гот'ово. И-т'ој пишман, и-т'ој пишман.

К'ОА ТИ-ПРАМ 'АРНО, НЕ-МИ МИСЛИ Л'ОШО

Н'акој добар чов'ак, так'а възд'аржан за-живе'ени, им'ал ед'но д'ати. Порасн'ало, му-в'ика: „Ас ед'ин ден' к'е-умрам, 'ама к'е-ти-оставам ед'ин асер.“ В'ика: „Кажи т'ате?“ „Не-е л'ошо да-се-прош'етуваш, т'оа-е ед'на разон'ода, низ-ба'иро.“ Им'ал пушка и-ка-е слободен, изл'авал низ-ба'иро, от'епал, не-от'епал, н'икому ништо, к'е-се-прош'ета. „И-ти излевај, в'ика, прош'етај-се, к'е-ост'ане, 'ако н'ама, 'имаш п'ари да-си-купиш, 'ама слушај ш'о-к'е-ти-кажам, н'ашто болно да-не-го-ут'епаш, вид'а н'ашто болно, к'е-го-з'емеш, к'е-го-лек'уваш. Има вет'ерин'ари, д'октори, к'е-пл'атиш, к'е-го-лек'уваш, а-тв'а ш'о-бега ут'епај-го. Так'ов-да-си. Не-н'ашто болно, го-вид'ал-си, т'аму, лежи болно, него к'е-го-ут'епаш! Не-го-ут'епај, да-го-з'емеш, да-го-лек'уваш.“ „Арно, т'ато.“ Ка-почин'ал т'атко-му, дојдел и-он дваес и-пет, ш'ес години, почнал да-ш'ета. На-едно м'асто гледа ед'на змија, свиткана, н'акој га-удрил и-не-мош да-бега. Ама т'ој не-се-пл'аши. И-си-в'ика: „К'е-исполнам на-т'атко-ми на'лого.“ Оди, не-го-зак'ачуват. Она 'оти болна и-не-го-зак'ачуват.

Га-ф'ашт'а, га-т'ура уф-торбата. Га-н'оси на-един ветеринар. Му-в'ика: „Колку пари чини, к'е-га-лек'уваш. Дај да-га-изм'иими, да-га-напрајми, да-си-излечи. Не-те зак'ачува. И-'она, в'ика, 'ако-е змија, знае 'оти се-лек'ува.“ Му в'ика: „Да-не-ме-'апни?“ „Н'ама да-те-'апни. Ка'к не-ме-'апна мене, н'ама да-те-'апни.“ И-во едно зат'орено, едно м'асто, таму га-пуштили, не-бега. Почнал-е да-га м'ии, да-га-лек'ува, тоа јот се-в'ика, лек'ува р'ани, га-излечуваат змијата. Почнала да-шета. К'ат к'е-го-в'иди на-него, го-познава. Гот'ово. Оде кај-него. Га-з'ева у-торбата, пак га-однесува на-исто м'асто дека-е бил'а. И-си-'оди. Добро. Ама змијата, без да-знае 'он, по-него, по-него, о'сат. Он не-мош да-га-в'иди от-змија си-и-змија, га-вид'ала во-кој к'ашта живее. И-гот'ово.

Шетајк'и на-лоф на-едно м'асто, гледа един пеликан, шт'аркал, едното крило удрил, не-мош да-летне. Вика: „Тој к'и-го-утепа н'акој, не-мош да-бега.“ Дигнува-го, го-н'оси па на-истиа лекар. Тој-е ветеринаран лекар. Вика: „К'и-го-лек'уваш.“ „Еј, н'ама гр'ашка. Коа змијата га-лек'увах, сеа за-него, к'е-го-лек'увам.“ Го-излечува и-на-него. Почнал да-се-дига, гледа к'и-лета. Го-пушта. Летнал-си горе пеликано. Го-гледа на-дек к'е-'оди. На-која к'ашта. На-неговата к'ашта направил сед'ело. Сос-тоа терал да-к'ажи 'оти к'е-го-чува от-непријатели. Направил сед'ело на-неговата к'ашта. Г-ос'тавува и-него.

Н'акој чов'ак ојдел уф-планината за-д'арва. Бер'ажк'и д'арва вид'ал г'ори ед'на пр'ава далка, убава. Сеа шо-к'и-п'рави, д'аржал-ли к'е-п'рави, шо, т'ера да-га-с'ачи. Се-качил г'ори, ка'к се-лизнал, пад-нал од-дарвото, половината, не-мош да-стани. Дет'ето 'оди, гледа, лежи там. „Шо-ти-и?“ „Паднах, в'ика, од-дарвото.“ „К'и-ти-одне-сам на-доктор.“ Па на-ветеринаро го-н'оси. Го-дигнува на-магаре-то, варзувал, правил там. Н'ама да-го-н'оси на-г'арп. Магаре 'има. Го-спага, го-однесува. Вика: „Не-го питај дали 'има пари, 'ас к'и-ти-платам, да-го-излек'уваш.“ „Е, 'арно. К'е-го-излек'увам.“ „Колку пари?“ Плашт'а. Так, каж'ах, 'оти чов'ако 'има пари, сеа, исполнува амането на-татко-му. Го-излек'ува на-чов'ако. „Ај, 'оди-си.“ Добро.

Змијата ров'ејк'и таму, прав'ејк'и д'упка н'агде, дојдела до-н'акој злато, до-н'акој пари. Н'акој к'уп се-скаршил, лижејк'и многу, многу вр'ами и-се-истуриле парити, се-раскапало тоа и-се-турули, и-змијата, така, к'е-г'атне дест'ина, петнајси, и-ги-н'оси, 'оди пред-вр'атата и-к'и-ги-истури, к'и-ги-поврати и-си-'оди. Данеска, утри, на-третата, н'оси. Тој сас-тоа, сас-чов'ако се-'имат, сеа

пријатели-се н'али! И, прав'ејк'и мааб'ет, в'ика: „А-би, К'оли, да-р'ечам, кај-м'ени пр'ет-вр'атата ми-н'осат пар'и, н'акој. Ти да-н'е-си?“ Сеа, к'ој, шт'аркало, не-м'ожи, зми'ата, н'иш, 'он сеа м'ислал 'оти т'ој чов'ако му-ги-н'оси т'иа пар'и. И-му-каж'ува. „Не-сам. Не-сам дон'ес'ел 'ас пар'и.“ Прав'ејк'и т'оа мааб'ет, д'али дон'ес'ел 'или не-дон'ес'ел, друг'ата д'ен' чов'ако 'оде у-пол'ициа, у-власт. Ни-каж'ува: „На-фил'ан чов'ак му-н'осат пар'и, пр'ет-вр'ата на'од'ал пар'и. Как-ги 'има, от-дек са т'иа пар'и, к'ак-е, не-зн'ам. Ми-каж'а.“ Г'о-в'икат на-дет'ето. „Ш'о-е т'аа раб'ота? Ја, к'ој ти-н'оси пар'и на-тебе?“ В'ика: „Мош да-дозн'аам 'ама к'ак к'е-дозн'аам не-зн'ам. За'тоа и-не-сам пријав'ил. На-два п'ата, в'ика, на-три ми-са-дон'ес'ели по-дест'ина лири, в'ика, пр'ет-вр'атата ист'ур'ено. Тур'ејте за'сада, в'ид'ајте к'ој ги-н'оси. Ас не-зн'ам.“ Добро. Ама, т'ој, дет'ето, лов'ци'ата, си-'има и-со-власта. Нап'редан чов'ак. Си-'има и-со-н'иф. Г'о-уваж'ават. В'ика: „Прис'танув'ами.“ На-милици'ата наредува'т: „К'и-си-м'енити от-в'ечар до-саб'ајли, н'ама да-го-ут'епати, к'ој к'и-дојди, ш'о било, к'ој к'и-дојди да-дон'есе пар'и, н'ама да-го-ут'епати. Ако не-дојде т'аа в'ечар, утр'е-в'ечар, едн'а нед'ала.“ Терат да-в'идат к'ој ги-н'оси пар'ити. К'е-'одат. Закриват. Едн'о вр'ами, 'еве-га зми'ата дова. ост'ава т'ам пар'ити и-се-вр'ашт'а. И-т'иа по-н'еа, по-н'еа, га-вид'але у-к'ој ба'ир, д'ека, уф-к'ои м'аст'о. Н'акои дол'че т'ам, д'ек и-бил'о сед'елот'о, д'ека 'оди. Одат, на-началнико му-каж'ува'т: „Так'а и-так'а работ'ата. До-т'аму, у-т'аа дупка ојде.“ Ојделе т'аму, 'акција, к'опале т'оа, иск'арале и-златот'о. И-ств'арно им'ало злат'о т'аму. Оште. Зем'але-го златот'о. В'икат: „Праф-си. Ај, се'га, к'ак т'аа зми'ја? Как 'имаши додир сос-теби?“ „Как, ви-раскаж'ах 'ас в'ика. Ас, в'ика, га-'имам најдено 'удар'ена и-с'ам-га н'осил на-доктор. Га-излек'увах. Она, в'ика, ме-вид'ала д'ек седам. Ас без-да-зн'ам. Ја, в'ика, зми'ата ги-н'ос'ела пар'ити. То ш'о-дојде да-ви-к'ажи 'оти и-т'ој б'аше 'удран, падн'ал од-д'арво чов'ако, т'ој б'аше пријатал сас-м'ени, 'ас му-каж'ах 'оти ми-н'оси, 'ас мисл'ех 'оти 'он ги-н'оси. А-зми'ата ми-ги-н'оси пар'ити, в'ика, а-чов'ако е-непријател. А-пеликан'о 'има направ'ено сед'ело и ми п'ази, на-мојата к'ашта 'има сед'ело, в'ика, и-'он га-лек'увах. Викн'ејте-го доктор'о, т'ој вет'ерин'арни'о. Викн'ејте-го, к'е-ви-к'ажи к'ак е-бил'о.“ „Е, в'ика вет'ерин'ар'о, 'ас со-как'оф ср'ах га-лек'увах т'аа зми'ја.“ Ни-раск'ажува и-'он ц'алата ситу'ација. Лов'ци'ата в'ика: „Најзв'ар е-чов'ако. Зми'ата, в'ика, зми'ја, пријатал, милува да-се-в'арни д'ал'го, а-чов'ако, му-си-направ'ил 'арно, а-'он непријател т'и-е. Ас к'оа ти-пр'ам 'арно, не ми-мисли л'ошо.“

НАСРАДИН ОЦА И-ИТАР ПЕЈКО

Оцата му-вика: „А-бе, 'ај Пејко да-се-насмееме малку, да-ф'арлиме н'акој мајтап, да-се-надитрими.“ И-тој знај да-л'ажи и-тој. Един в'атар д'уе, стигнуват до-една пл'амна, шт'ала, што-е било, растурана. Зидови има по-два метра. Значи м'ожи да-се-склони н'акој. „Ја, тук к'е вл'азими“, вика Насрадин. „Вл'ази, вика Петре, застани на един от-тиа зидови, 'ас, вика, ја, у-тв'а село живеам. Не-сам ги-земал лажити у-мене. Одам да-ги-земам и-к'и-дојдам, к'и-ми-почекаш малку.“ „Арно-де, вика, 'ај 'оди.“ Он у-друго село, си-ојдел дома. Н'ама-го. Чека тоа чов'ак там, чека, два с'ата, три с'ата, н'ама-го. Вика: „Ај да-си-'одам, тој не-дова век'и.“ Си-'оди. Таргнува п'ато, и-'он си-'оди дома, замислан: „излажа-ме, вика, тој, не-дова. Мош-е и-болан, што знам.“ Посли дестина, петнајс дена, па се-сретили. Оцата му-вика: „От-бе Петре так'а направи ти? Н'али к'и-земиши, вика, лажити, к'и-дојдиши.“ „Да-се-насмееме, вика, малку, да-се-надл'ажими. Еми, погол'ама лаж'а от-таа милуваш? К'олку вр'ами потпираши там зидов'ето?“ „Повечку от-три с'ата“, вика Оцата. „Еми таа е-лажа, вика Пејко. Ас те-излажах да-потпираш зидов'ето. Ас си-ојдех дома.“ „Ех, вика, сеа ме-изработи. От-таа лаж'а погол'ама!“

Георгија Алтанџиева

ЈАНКА ПРИЗ-ГОРА В'АРВЕШЕ

Јанка приз-г'ора в'арвеше, еј-в'арвеше, еј-в'арвеше,
 С-крушово листо свиреше, еј-свиреше, еј-свиреше,
 И-на-гор'ата велеше, еј-велеше, еј-велеше,
 Горо-ли, горо, зил'ено, еј-зил'ено, еј-зил'ено,
 Имаш-ли вода студена, еј-студена, еј-студена,
 Да-си-нап'ојам стадото, еј-стадото, еј-стадото,
 Горо-ли, горо, зил'ено, еј-зил'ено, еј-зил'ено,
 Имаш-ли тр'ава зил'ена, еј-зил'ена, еј-зил'ена,
 Да-си-нап'асам стадото, еј-стадото, еј-стадото,
 Горо-ли, горо зил'ено, еј-зил'ено, еј-зил'ено,

Имаш-ли с'анка дибела, еј-дибела, еј-дибела,
 Да-си-полегнам с'адото, еј-с'адото, еј-с'адото.
 И -ј-одгов'ара г'ората, еј-г'ората, еј-г'ората,
 Јано-ли, Јано убава, еј-убава, еј-убава,
 Имам-ли вода с'удена, еј-с'удена, еј-с'удена,
 Да-си-нап'оеш с'адото, еј-с'адото, еј-с'адото,
 Имам-ли тр'ава зилена, еј-зилена, еј-зилена,
 Да-си-нап'асиш с'адото, еј-с'адото, еј-с'адото.
 Имам-ли с'анка дибела, еј-дибела, еј-дибела,
 Да-си-полегниш с'адото, еј-с'адото, еј-с'адото.

ИЗНИКНАЛА ПИРИНУГА

Изникнала пиринуга, изникнала пиринуга,
 При-чубан'овото с'адо, при-чубан'овото с'адо.
 Чубан с'оџ па-га-гледа, чубан с'оџ па-га-гледа.
 Расни, р'асни пиринуго, р'асни, р'асни пиринуго,
 Да-нар'асниш, да-нап'укаш, да-нар'асниш, да-нап'укаш,
 Да-нац'афтиш, да-нап'укаш, да-нац'афтиш, да-нап'укаш.
 На-нив'асти за-Велигден', на-нив'асти за-Велигден',
 На-ирг'ени за-Гур'овден', на-ирг'ени за-Гур'овден',
 На-чубани за-Петр'овден', на-чубани за-Петр'овден'.

ОГРЕЈАЛА МЕСЕЧИНА

Огрејала месечина, Огрејала месечина,
 Крај-Јован'овете порти, крај-Јован'овете дв'ори.
 Јован с'ои, па-га-гледа, Јован с'ои па-га-гледа,
 Расни, р'асни месечино, р'асни, р'асни месечино,
 Да-нар'асниш, да-пор'асниш, да-нар'асниш, да-пор'асниш,
 Да-пор'асниш, да-угр'аиш, да-пор'асниш, да-угр'аиш,
 Да-угр'аиш крај-Јован'овете дв'ори.
 Мајка си-го-прикан'ува, мајка си-го-прикан'ува,
 Ајди Јован, 'ајди сини, 'ајди Јован да-веч'ераш.
 Јован неке да-веч'ера, Јован неке да-веч'ера,
 Оти н'ама малка мома, 'оти н'ама малка мома,
 Да-му-с'ади на-кол'ано, да-му-с'ади на-кол'ано,
 Да-го-служе ч'аша вино, да-го-служе ч'аша вино.

СТ'АНИ, СТ'АНИ М'ОМЕ

Ај-ст'ани, ст'ани г'оре-ли м'оме, 'огино да-ст'акнеш,
 'огино да-ст'акнеш м'ори, борна-ли да-зап'алаш,
 борна да-зап'алиш-ли м'оме, м'ори-ли да-погледаш,
 м'ори-ли да-погледаш-ли м'оме, наг'ори, над'оло,
 наг'ори, над'оло-ли м'оме, д'али-ли ги-угр'ала,
 д'али-ли угр'ала-ли м'оме, св'азда-ли Кираџика,
 св'азда Кираџика-ли м'оме, св'азда кирванџика,
 св'азда кирванџика-ли м'оме, шо-ми-'одат кир'аци'ите.

БОРЈАНО, БОРЈАНКЕ

Борјано, Борјанке, сал-ти ли-си м'ома,
 Борјано, Борјано м'ори, сал-ти ли-си м'ома.
 Сал-ти ли-си м'ома, сал-ти з'најш да-п'аиш,
 Сал-ти з'најш да-п'аиш м'ори, гласо ти-си-чуи.
 Гласо ти-си чуи, дур-на н'ашта н'ива,
 Дури на-н'ашта н'ива м'ори, на-гол'амта сл'ива.
 С'рпо си-оставих, теби да-заслушам,
 Теби да-заслушам м'ори, к'оја п'асна п'аиш,
 К'оја п'асна п'аиш м'ори, 'ас-да-га засв'ирјам,
 Ас-да-га засв'ирјам, 'оро да-напр'авам,
 Оро да-напр'авам м'ори, на-малк'ити м'оми,
 На-малк'ити м'оми, башка на-ирг'ени,
 На-малк'ити м'оми м'ори, башка на-ирг'ени.
 Борјана девојка гр'озно л'уби, л'уби,
 Гр'озно л'уби, л'уби м'ори, ц'арното ј-'арапчи,
 Ц'арното ј-'арапчи м'ори, сас-зил'енто к'апчи.
 Пу-пат'ишт'а в'арви, кучита го-лајат,
 Кучита го-лајат м'ори, м'ечки го-чик'ајат.

ЗАПАЛИ-СИ ШАР-ПЛ'АНИНА

Зап'али-си, зап'али-си Шар-Пл'анина, 'ајди,
 Зап'али-си, зап'али-си Шар-Пл'анина.
 А-п'отрупа, а-п'отрупа три-јунака, 'ајди,

Три-јунака, три-јунака, три-'офчара.
 Парвјо офчар, п'арвјо 'офчар ж'ално мол'е, 'ајди,
 Парвјо офчар, п'арвјо 'офчар ж'ално мол'е.
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина, 'ајди,
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина.
 Имам мајк'а, 'имам м'ајка шо-ми-жал'и, 'ајди,
 Имам мајк'а, 'имам м'ајка шо-ми-жал'и.
 Вторјо офчар, второј 'офчар ж'ално мол'е, 'ајди,
 Вторјо офчар, второј 'офчар ж'ално мол'е.
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина, 'ајди,
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина.
 Имам сесра, 'имам с'есра шо-ми-жал'и, 'ајди,
 Имам сесра, 'имам с'есра шо-ми-жал'и.
 Третјо офчар, третој 'офчар ж'ално мол'е, 'ајди,
 Третјо офчар, третој 'офчар ж'ално мол'е.
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина, 'ајди,
 Пушти мен'е, пушти м'ени Шар-Планина.
 Имам жен'а, 'имам ж'ена шо-ми-жал'и, 'ајди,
 Имам жен'а, 'имам ж'ена шо-ми-жал'и.
 Мајка жал'и, м'ајка ж'али до-гр'обнина, 'ајди,
 Мајка жал'и, м'ајка ж'али до-гр'обнина.
 Сесра жал'и, с'есра ж'али три-г'одина, 'ајди,
 Сесра жал'и, с'есра ж'али три-г'одина.
 Жен'а жал'и, ж'ена ж'али до-г'одина, 'ајди,
 Жен'а жал'и, ж'ена ж'али до-г'одина.

С'АДНАЛО-ЈЕ РАСЕ

С'аднало-је Раса, м'ори, с'аднало,
 Пот-таја круша, м'ори, летовна.
 Шиши ракија, м'ори, пр'ет-него,
 И-пушката-му, м'ори, ду-него.
 М'ајка-му вели, м'ори, г'овори,
 Шо-с'адиш сино, м'оре та-гледаш,
 Булгари сино, м'оре, д'ојдоа,
 Сесра-ти сино, м'оре грабија,
 Далеко сино, м'оре, однесоа,
 Лично-и 'ими, м'оре, турија,
 Млада нив'аста, м'оре, Марија.

КОГА ЗА-ТЕБИ МАГДО Д'ОЈДАХМИ (песна за одење по невеста)

Кога за-теби, Магдо, д'ојдахми,
 Ил'ада души, Магдо, д'ојдахми.
 Приз-деват г'ори, Магдо, зил'ени,
 Прис-'осам ј'оди, Магдо студени.
 Вишни чур'аши, Магдо, ц'автеја,
 Зил'ени р'ажи, Магдо, рис'аја.
 Кога-сми н'асат, Магдо, в'арлали,
 Зил'ени р'ажи, Магдо, жн'иија,
 Вишни, чур'аши, Магдо, бир'еа.

ЛЕГНАЛА-Е БЕСА, М'ОРЕ, З'АСПАЛА

Легнала-е Беса, м'оре, з'аспала,
 Пот-'едно д'арво, м'ори, м'аслинка.
 Подума в'атар јут-м'ори,
 Скарш'ила гр'анка м'аслинка.
 Скарш'ила гр'анка, м'ори, м'аслинка.
 Удари Беса, м'ори, по-г'арди.
 С'апна-се Беса, р'азбуди,
 На-в'атар л'уто, м'ори, калн'аше.
 Шо-'убо си-б'ах, м'ори, з'аспала,
 Шо-'убах с'ан, м'ори, с'ам с'анила.
 Шо-'убах с'ан с'ам с'анила,
 На-с'ан дојдоа, м'ори, тр'оица,
 Тр'оица л'уди, м'ори д'елие.
 П'арвјо ми-д'ади ј'абалка,
 В'торјо ми-д'ади, м'ори, п'арстино,
 Тр'етјо ми-м'ени ц'алувна.
 Кој-што ми-д'ади, м'ори, ј'абалка,
 Зил'ен да-биди, м'ори, к'ак-нејзи.
 Кој-што ми-д'ади, м'ори, п'арстино,
 Приз-него д'а-го, м'ори, п'оминат,
 Кој-тр'етјо ми-м'ени, м'ори, ц'алувна,
 Д'ај-ми-го, б'ожи, м'ори, за-него,
 Со-него в'ек, м'ори, да-в'екувам.

НА-ҚОНДИР (ЗА-КАЛЕСВАНИ)

Қва-праја с'вадби и-сити див'ојки ги-бер'ат от-сел'ото уф-с'оба, та нед'ала қва-к'и-си-прај с'вадба. И к'и-си-бер'еме сити див'ојки, к'и-с'адними и-к'и-ги-к'итими қондириге за-калесвани со-злато, со-с-тиа с'арми, со-цвек'ина, к'и-ги-нак'итими и-да-л'аскат. И-к'и-п'ајми и-к'и-ги-прајми. И-тоа к'и-ги-л'апими бар'ак'. Н'ама тука. Турч'инкити имат, та'ка қат-на-злато-с, л'аска, и-ги-л'апими тоа да-св'атат, и-тақва с'арма, злато го-в'иками н'иа, злато. Тука плет'ат и-блужи сас-с'арма. Ги-прајми т'ии и-п'ајми п'асни. Сити див'ојки. Таму. И-ц'ала нед'ала к'и-ни-бер'ат т'аму. На-с'вадба два-ден'а, три-ден'а. Прет-да-п'очни с'вадбата, от-ср'ада и-к'и-о'одими т'аму. Ама м'омчито шо к'и-си-жене и-тој к'и-и-бер'е дев'ојкити-се. И-п'осли-пақ, с'акој ед'на до-дома к'и-и-носи. На-м'ен к'е-ме-ост'ае на-к'ашта, на-другата к'ашта, на-другата, с'акој по-дома. Од-дома к'е-и-земи, дома к'е-и-носи. Дев'ојкити. Не-ги-остава та'ка на п'ато. Та-се сме п'але п'асни.

НА-ПРИПЕЛКА

К'и-ст'аними р'ано, қва угр'ава таа зв'аздата. К'и-ст'аними, м'лади нив'асти, див'ојки, қаж-нашта к'ашта, прајајми там. И-к'и-земими сл'ама. Варш'ајми тогај на-варш'ило сл'ама. И-к'и-наредими 'околу сл'ама, и-к'и-зап'алими 'околу, се к'е-г'ори 'оган, да-се-гл'еда. И-сити нив'асти к'е-сед'ат, к'ој к'е-плете, к'ој в'ална к'и-ч'еша, к'ој тоа, к'ој он'оа, та'ка, см'ашки да-прајми. Уф-два с'ато н'ок'и. З'ора қва-к'и-заз'ори. Ас с'ам им'ала дв'а д'аца. И-пот-нашта к'ашта д'оли к'и-си-соберими сиг'а. И к'и-ги-ост'ам дец'ата, к'и-сп'ијат дома и-на-к'аштата и-ас к'и-сл'агам. Нив'асти сити к'и-си-соберими. М'лада б'ах. И-ас қа-к'и-земех... А-к'аштата н'аша, от-м'айқа-ми, д'оли. Жив'ајми дал'еку н'ии от-н'их. И-қа-к'и-в'икнајми да-п'ајми и-т'атқо-ми в'икал: „Ее, ете-га н'ашта Гица, га-слушати! Слушайти-га! Ете-га Гица н'аша, п'ај!“ в'ика. Л'ато. Мис'ирқа қва-бер'ахми. И дур-да-ос'амни. Луд'ето к'и 'одат на-н'ива, н'иа 'оште т'аму сме. Убаво б'аши м'оре, убаво. На-припелка. Аа, сити к'и-си-кажими: „М'ории! Та в'ечар да-дојдити!“ С'вити див'ојки нив'асти м'лади, уф-кр'уг. Қат-на-гумно. К'и-си-насед'ими, см'ашки к'и-прајми, м'ори не-и за-рабога да-раб'отими, та'ка да-п'ајми. Ама зн'ајш до-кај да-си-слуша! Л'уди, как сми-прајли, м'огу убаво б'аши.

КАРШТЕФКА

К'и-го-к'арстат на-ц'арква, к'и д'ојдат д'ома, прет р'учек, д'ома, кал'татата, па-г'ости. Ехе, к'олку 'имаш р'ода, т'олку г'ости. Кат-на-св'адба. Па-цел пан'ер д'арови. Па-сити ги-издар'ихми, на-р'учак, и-таман заварш'а р'учеко и-ги-издар'ими луд'ето, па-к'и-сед'ат, н'акој п'асни, н'акој т'оа, н'акој н'оа, кат-на-св'адба б'аше. Па-така ад'ет прајајми. Кал'татата му-д'ава д'арови. На-ц'арквата ква-к'и-'одат и-сеа ква-к'и-го-земе кал'татата и-к'и-го-тури платнот'о и-дет'ето ут-вод'ата и-прав'о уф-платнот'о к'и-го-завиткат. И-посли к'и-го-земи т'аа баба'ата ш'о-го-н'оси и-к'и-го-тури на-м'аса, к'и-го-напрај, к'и-го-завитка, со-пел'ени, уф к'ебинци б'ало. Посли кал'татата к'и-му-тури такв'ото од'ори, р'убити, ш'о-к'и-му-дај кал'татата, папуци, фуст'анчи, 'ако-е дев'ојче, се, ц'ало обл'екло, чор'апки, к'еби, се к'и-му-дај и-така к'и-го-н'оси кал'татата и-к'и-го изв'артат 'околу. И-дет'ето го-в'артат, кат-нив'аста да-в'артат. И дет'ето к'и-го-изв'артат и-посли...А, му-с'ачи, м'иро му-турат, к'осичка му-с'ачат и-посли на-ц'арквата к'а-к'е-е 'ошти, и-'ошти ка-к'и-му-турат 'имит'о прет-дав'лазат ав'нетре, од'надвор к'и-му-турат 'имит'о, к'ако-и. Ниа, аф-Г'арција, не-знае н'икој 'името ш'о-и, кат-тука, к'ак-праат. Там к'и-го-запишат на-'општина, ка-к'е-се-р'оди дет'ето и-к'и-го-запишат от-кал'татата 'името, 'ама н'ама да-к'ажиш на-'икој. Дури ква-к'и-си-к'арсти, туг'ај к'и-си-знај 'името. Н'икој н'ама да-знај 'ими. Н'акој каршт'ева на-нед'ала, н'акој на-три, к'ој к'ако м'ожи.

ЗА КОПРИНАТА

Така к'и-напрајми в-една соба високо кат-на-креват, и-оз'ори к'и-пост'елими б'ал чарш'аф и-к'и-нафарлув'ами л'иста от-ц'арница кат-к'и-изл'агат ц'арвито. И-тиа ц'арфчина се по-л'истата-са, јад'ат. Зелени л'иста, тазе, от-царн'ицити. На-нед'ала два, три п'ата ква-се-малки, а-ква к'и-пор'аснат м'оже и преку ден'. И-ка-к'и-јадат, к'и-јадат, к'ога к'и-дој вр'ами да-завиткуват и-тиа в'нетре к'е-се-завиткат. Толко така к'и-ст'ани кат-на-кикирика, 'ама гол'ами, т'олкави гол'ами к'и-станат и-посли т'оа к'и-ст'ани св'ила. И-посли га-варими и-ајде к'онци, изл'ава св'ила. Ако на-вр'ами не-ги-попараш за-да-га извадаш св'илата, он-к'и-го-прибуши. На-пример к'ако шл'упката, к'ако к'орката на-кикирикити. И-тој се-

расипува свилата, коприната. Пошто 'оно прибушил и-к'онцата ги-прибил. И-тука в'ечи н'ама крај. И посли га-тк'ајми свилата и-от-то чарш'ави пр'ајми, чарш'ави б'али. Најскапоц'ени. ост'ават с'ами от-т'иџ пипир'удити. Она стан'ува пипир'уда, ква-к'и-го-прибуши, ква-к'и-о-живеџ, н'али! От-т'ии пепер'уди ост'ават с'ами, ст'о, дв'аста парчина за-с'ами. Различни пипир'уди изл'ават, б'али, шарени. И-тиа си-имат легло како вр'апчито и-там к'и-и-н'оси јајц'ата, ги н'осат јајц'ата и-ги-собират уф-с'обата. Шом к'и-сн'еси јајца и-умира. Јајц'ата ги чуваат на-топло. Ква-к'и-дој вр'ами четриџе ден'а ги-н'осат ст'ари жени, так'а си-ги-бутат. С'амето го-н'осат на-топло и-ква к'и-п'очнат век'и да-изл'ават на-царф'чина, и-тога к'и-ги-турат на-тоа, на-чарш'аво.

Ж'алта ж'алта та копр'ина, л'ели! И-б'ала 'има. Си-прајахми дивојки свилини фустани, па-везани тука, 'еее, многу било уб'аво! Цв'арста-џ коприната как-тел-џ, не-се-к'ини.

Копр'ината џ-от-К'ина. Било забрането уф-К'ина, за-да-не иск'очи свилата от-там. Калуг'ер 'он бил, от-Г'арција. Калуг'еро отишал сас-бастун, пробушал-го бастуно, празан, и-го-нап'алн'ал јајца от-свила и-так'а го-пренесува преку гр'аница уф-Европа. И-точно, Г'арцити га-пренесоа.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев 1930 Алексиевъ Н., „Разлошкиягъ говоръ“, *Македонски прегледъ*, София 1930, 91-124.
- Аргировски 1992 Аргировски М., *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Скопје 1998.
- Бојковска 1981 Бојковска С., *Меџленскиот говор* (магистерски труд, ракопис), Скопје 1981.
- Бојковска 1992 Бојковска С., *Радовишкиот говор* (докторска дисертација, ракопис), Скопје 1992.
- Вајан 1938 Vajan 1938, Mazon A., Vaillant A., *L' évangélique de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris 1938.
- Видоески 1955 Видоески Б., „Прилози за македонската дијалектологија“, *Македонски јазик*, VI, кн. 2, Скопје 1955, 113-151.
- Видоески 1960-1961 Видоески Б., „Основни дијалектни групи во Македонија“, *Македонски јазик*, XI-XII, кн. 1-2, Скопје 1960-1961, 13-31.
- Видоески 1962, Видоески Б., *Кумановскиот говор*, Скопје 1962.
- Видоески 1962-1963 Видоески Б., „Македонската дијалектологија во светлината на лингвистичката географија“, *Македонски јазик*, XIII-XIV, 1962-1963, кн. 1-2, 87-107.
- Видоески 1965 Видоески Б., „Заменските форми во македонските дијалекти“, *Македонски јазик*, XVI, 1965, 25-71, + 57 карти.

- Видоески 1967 Видоески Б., „Развојот на македонската дијалектологија“, *Литературен збор*, XIV, Скопје 1967, Бр.3, стр. 10-17, бр. 5, 12-17.
- Видоески 1970а Видоески Б., „Акцентските системи во македонските дијалекти“, *Литературен збор*, XVII, Скопје 1970, бр. 3, 1-11.
- Видоески 1970 Видоески Б., „Континуантите на вокалните *p* и *l* во дијалектите на македонскиот јазик“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 22, Скопје 1970, 529-546, + 5 карти.
- Видоески 1978 Видоески Б., „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“, *Прилози*, МАНУ, III, 1, Скопје 1978, 79-98.
- Видоески 1981а Видоески Б., „Висока (Оссa, ОЛА 112), Секавец (Λιβαδοχωριον, ОЛА 113), Плевна (Петруссa, ОЛА 113a)“, *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo: Posebna izdanja ANU BiH, knj. LV, Odj. društvenih nauka, knj. 9, 1981, 801-822.
- Видоески 1981 Видоески Б., „Фонемата /x/ во дијалектите на македонскиот јазик“, *Прилози*, МАНУ, VI, 2, Скопје 1981, 5-23, + 10 карти.
- Видоески 1981-1982 Видоески Б., „Фонемата /ǎ/ во македонскиот дијалектен јазик“, *Македонски јазик*, XXXII-XXXIII, Скопје 1981-1982, 95-102, + 8 карти.
- Видоески 1984 Видоески Б., „Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик“, *Зборник во чест на Блаже Конески*, Скопје 1984, 45-53.
- Видоески 1986 Видоески Б., „Акцентските системи во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и Јужна Албанија“, *Македонски јазик*, XXXVI-XXXVII, Скопје 1985-1986, 19-45.

- Видоески 1988 Видоески Б., „Формите на глаголот сум во парадигмата на сегашното време во македонскиот дијалектен јазик“, *Зборник во чест на Крум Тошев*, Скопје 1988, 141-145.
- Видоески 1989 Видоески Б., „Петричкиот говор“, *Прилози*, МАНУ, XIV, 1, Скопје 1989.
- Видоески 1991 Видоески Б., „Говорот на селото Секавец (диј. С’јаковиц, гр. Λίβαδοχώριον) Серско“, *Прилози*, МАНУ, XV, 1, Скопје (1990) 1991, 41-82.
- Видоески 1991a Видоески Б., „Формите на глаголкиот прилог во македонскиот дијалектен јазик“, *Прилози*, МАНУ, XVI, Скопје (1990) 1991, 1, 7-15.
- Видоески 1992, Видоески Б., „Говорот на селата Плевна и Горно Броди, Драмско“, *Прилози*, МАНУ XVII, 2, Скопје 1992, 5-89.
- Видоески 1993 Видоески Б., „Фонолошкиот и прозодскиот систем на говорот на селото Негован (Солунско)“, *Прилози*, МАНУ, XVI, 2, (1991), посебен отпечаток, Скопје 1993.
- Видоески 1994, Видоески Б., „Македонските дијалекти во Егејска Македонија (обид за класификација)“, посебен отпечаток на МАНУ, Скопје 1994.
- Видоески 1998 Видоески Б., *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 1, МАНУ, Скопје 1999.
- Видоески 1999a, Видоески Б., *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 2, МАНУ, Скопје 1999.
- Видоески 1999 Видоески Б., *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 3, МАНУ, Скопје 1999.
- Видоески 2000a Видоески Б., *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 2000.
- Видоески 2000 Видоески Б., *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен ајлас*, ИМЈ, Скопје 2000.
- Голомб 1961/62, 1963/64 Голомб З., „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“, *Македонски јазик*, XI-XII, Скопје 1961/62, XIII-XIV, Скопје 1963/64.

- Граматака 1993 *Граматики на съвременния български книжовен език*, БАН, София 1993.
- Дрвошанов 1993 *Дрвошанов В., Кајларскиот говор*, Скопје 1993.
- Думев 1943 *Думевъ В., „Воденският говор“, Македонски прегледъ*, XII, кн.3, кн. 4, София 1943.
- Иванов 1931 *Ивановъ Й., Български старини изъ Македония*, София 1931.
- Иванов 1971 *Ивановъ Й., „Двойно ударение в българския език“, Известия на Института за български език*, кн. XX, София 1971.
- Иванов 1972 *Ивановъ Й., Български диалектен атлас. Български говори от Егейска Македония. Т. I. Сярско, Драмско, Валовишко и Зиляховско*, БАН, София 1972.
- Иванов 1977 *Ивановъ Й., Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско*, БАН, София 1977.
- Ивиќ 1956 *Ивић П., Дијалектнологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956.
- Ивиќ 1960/1961 *Ивић П., „Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације“, Македонски јазик*, XI-XII, кн. 1-2, Скопје 1960/1961, 81-103.
- Јашар-Настева 1974, *Јашар-Настева О., „Прилог кон проучувањето на лексичките балканизми во македонскиот јазик“, Македонски јазик*, XXV, Скопје 1974, 211-235.
- Јашар-Настева 2001 *Јашар-Настева О., Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје 2001.
- Киш 1983 *Киш М., „Питулица и тиганица (анг. сгере, doughnut) во македонските говори“, Литературен збор*, XXX, кн. 3, Скопје 1983.
- Киш 1996 *Киш М., Дијалектната лексика од областа на расипителниот свет*, Скопје 1996.
- Конески 1949 *Конески Бл., „Прилепскиот говор“, Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 2, Скопје 1949, 274-301.

- Конески 1951 Конески Бл., „повжда-повоужда“, *Македонски јазик*, II, бр. 9-10, Скопје 1951, 217-221.
- Конески 1962/63 Конески Бл., „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XIII-XIV, кн. 1-2, Скопје 1962/63, 5-15.
- Конески 1977 Конески Бл., „За редуцијата на неакцентираниите вокали“, *Предавања на X семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје и Охрид, 5-25. VIII 1977, 15-22.
- Конески 1981 Конески Бл., *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1981.
- Конески 1982 Конески Бл., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1982.
- Канчов 1970 Канчов В., *Избрани произведения*, т. II, София 1970.
- Кушевски 1958 Кушевски М., „Делчевски градски говор“, *Македонски јазик*, IX, кн. 1-2, Скопје 1958, 67-108.
- Лавров, Поливка 1932 Lavrov P., Polivka J., *Lidové povídky jihomakedonské Z rukopisů St. Verkovičových*, Praha 1932.
- Мазон 1923 Mazon A., *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923.
- Мазон 1936 Mazon A., *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*, Paris 1936.
- Маневиќ 1952 Маневиќ Т., „џџ > џа во некои македонски говори“, *Македонски јазик*, III, 1-10, Скопје 1952, 35-37.
- Милетич 1920 Милетич Л. „Търлиско евангелие съ гръцко писмо“, *Български старини*, кн. VI, БАН, София 1920, 71-177.
- Минова-Гуркова 1992 Минова-Гуркова Л., „Релативната реченица во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и Јужна Албанија“, *Прилози*, XVII, 1, МАНУ, Скопје 1992.
- Минова-Гуркова 1994 Минова-Гуркова Л., *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1994.

- Мирчев 1958 Мирчевъ К., *Историческа граматика на българския език*, София 1958.
- Мирчев 1963 Мирчевъ К., „Неврокопският говор“, *Годишник на Софийският университет*, т. XXXII, 1, София 1936.
- Облак 1994 Облак В., *Македонски сѣудии*, Љубљана 1994.
- Пеев 1969 Пеев К., „Членот во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, XVI, бр. 1, Скопје 1969, 25-29.
- Пеев 1970 Пеев К., „За македонската дијалектна лексика“, *Македонски јазик*, XXI, Скопје 1970, 123-136.
- Пеев 1972 Пеев К., „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XXIII, Скопје 1972, 226-236.
- Пеев 1973 Пеев К., „Кон разграничувањето на гевгелискиот и дојранскиот говор“, *Македонски јазик*, XXIV, Скопје 1973, 207-221.
- Пеев 1979 Пеев К., „Дојранскиот говор“, *Македонистика 2*, Скопје 1979.
- Пеев 1987 Пеев К., *Кукушкиот ѓовор*, Скопје 1987.
- Пеев 1987а Пеев К., „Реликти во прозодискиот систем на југоисточните македонски говори од кукушко-дојранското подрачје“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, т. 5, 1987, 101-108.
- Пеев 1988 Пеев К., „За заменскиот систем во јужните македонски говори“, *Јазичниџе љојави во Биџола и Биџолско, денеска и во минаџото*, Скопје 1988, 113-126.
- Поповски 1972 Поповски А., „Изменување на групата р + вокал меѓу согласки (редукција на вокалот зад р)“, *Македонски јазик*, XXIII, Скопје 1972, 237-248.
- Поповски 1979 Поповски А., *Реканскиот ѓовор со љособен осврџ на неѓоваџа лексика* (докторска дисертација, ракопис), Скопје 1979.
- PMJ *Речник на македонскиот јазик*, (I-III 1961-1966), Скопје.

- Романски 1932 Романски С., „Долновардарският говор“, *Македонски прегледъ*, VIII, кн. 1, София 1932.
- Селищчев 1918 Селищчев А., *Очерки по македонской диалектологии*, т. I. Казань 1918.
- Симовски 1997 Симовски Т., *Атлас на населениите места во Егејска Македонија*, Скопје 1997.
- Скок 1971-1974 Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, (I-IV, 1971-1974) JAZU, Zagreb.
- Стојков 1963 Стојков С. „Ятовият преглас в българския език“, *Български език*, кн. 4-5, София 1963, 313-332.
- Стојков 1993 Стојков С., *Българска диалектология*, София 1993.
- Тополињска 1959 Тополињска З., „Од полско-македонските акцентни паралели“, *Македонски јазик*, X, бр. 1-2, Скопје 1959, 13-18.
- Тополињска 1960/61 Тополињска З., „За словенскиот слободен и неподвижен акцент“, *Македонски јазик*, XI-XII, бр. 1-2, Скопје 1960/61, 73-79.
- Тополињска 1995 Тополињска З., *Синтакса на македонските дијалекти во Егејска Македонија*, 1, МАНУ, Скопје 1995.
- Тополињска 1996 Тополињска З., *Студиум од македонско-булгарската јазична конфронтација*, МАНУ, Скопје 1996.
- Тополињска 1997 Тополињска З., *Синтакса на македонските дијалекти во Егејска Македонија*, 2, МАНУ, Скопје 1997.
- Тошев 1950 Тошев К., „Промените на консонантските групи *вн* и *бн* во *мн*“, *Македонски јазик*, I, бр. 3, Скопје 1950, 59-61.
- Угринова-Скаловска 1979 Угринова-Скаловска Р., *Стирословенски јазик*, Скопје 1979.
- Фридман 1977 Friedman V.A., *The grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus 1977.
- Цонев 1940 Цоневъ Б., *История на българския езикъ*, А. Опца часть, т. I, София 1940.